

ΕΓΓΛΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ
Η ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ

ΠΡΩΤΟΣ ΤΟΜΟΣ
Η ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ

ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ
ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

ΠΡΩΤΟΣ ΤΟΜΟΣ
Η ΘΕΩΡΙΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ

μετάφραση Γιώργου Φαράκλα

ΠΕΙΡΑΙΑΣ 2009

Est enim philosophia paucis contenta iudiciis,
multitudinem consulto ipsa fugiens, eique [ipsi et]
suspecta[,] et invisā.

Cicero, *Tusculanarum quaestionum*, lib. II, cap. 1.¹

Πρόλογος τῆς πρώτης ἔκδοσης

[13/5] Ἡ πλήρης ἀνατροπὴ ποὺ ἔχει ὑποστῆ σὲ μᾶς ὁ φιλοσοφικὸς τρόπος σκέψης ἐδῶ κι εἰκοσιπέντε περίπου χρόνια,² ἢ ἀνώτερη σκοπιὰ ποὺ κατέκτησε σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο ἢ αὐτοσυνειδησία τοῦ νοῦ στὸ πῶς βλέπει τὸν ἑαυτό της, ἔχει ἐλάχιστα ἐπηρεάσει μέχρι τώρα τὸ σχῆμα τῆς *λογικῆς*.

Ὅ,τι λεγόταν μεταφυσικὴ πρὶν αὐτὸ τὸ διάστημα ἔχει ξεριζωθεῖ, οὕτως εἶπεῖν, ἐκ βᾶθρων, κι ἐξαφανίσθηκε ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ἐπιστημῶν. Ποῦ ἀκούγονται ἢ ποῦ μποροῦν ἀκόμη ν' ἀκουσθοῦν ἀπόηχοι τῆς πάλαι ποτὲ ὄντολογίας, τῆς ὀρθολογικῆς ψυχολογίας, τῆς κοσμολογίας ἢ ἔστω τῆς πάλαι ποτὲ φυσικῆς θεολογίας; Ποιὸν τάχα ἐνδιαφέρουν πιά ἔρευνες, π.χ., περὶ τοῦ ἄυλου χαρακτήρα τῆς ψυχῆς, περὶ μηχανικῶν καὶ τελικῶν αἰτίων; Ὡς κι οἱ διάφορες ἀποδείξεις τῆς ὑπαρξῆς τοῦ θεοῦ ἀναφέρονται μόνον ἱστορικὰ ἢ μὲ ἠθοπλαστικὸ σκοπὸ, χάριν ψυχικῆς ἀνατάσεως. Εἶναι γεγονός: Ἔχει χαθεῖ τὸ ἐνδιαφέρον, ἐν μέρει γιὰ τὸ περιεχόμενο, ἐν μέρει γιὰ τὴν μορφή τῆς παλαιότερης μεταφυσικῆς, ἐν μέρει καὶ γιὰ τὰ δύο συγχρόνως. Ὅσο ἐντυπωσιακὸ εἶναι νὰ ἔχουν ἀχρηστευθεῖ γιὰ ἓναν λαό, π.χ., ἡ ἐπιστήμη τοῦ πολιτικοῦ δικαίου του, τὰ φρονήματά του, οἱ σχετικὲς μὲ τὸ ἦθος συνήθειες καὶ ἀρετές του,³ τοῦλάχιστον τόσο ἐντυπωσιακὸ εἶναι νὰ χάσει ἓνας λαὸς τὴν μεταφυσικὴ του, ὁ ἀσχολούμενος μὲ τὴν καθαρὴ οὐσία του νοῦς νὰ μὴν ἔχει πιά ἐνεργὸ ὑπαρξὴ μέσα σὲ αὐτὸ τὸν λαό.

Ἡ ἐξωτερικὴ διδασκαλία⁴ τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας – ὅτι ἡ *διάνοια* δὲν ἐπιτρέπεται νὰ *ὑπερβαίνει τὴν ἐμπειρία*, γιὰτὶ ἀλλιῶς ἡ γνωστικὴ ἰκανότητα γίνεται *θεωρητικὸς λόγος*, ποὺ ἀφ' ἑαυτοῦ⁵ δὲν γεννᾷ παρὰ *χίμαιρες* – δικαιολόγησε ἀπὸ ἐπιστημονικὴ πλευρὰ τὴν παραίτηση ἀπὸ τὴν θεωρητικὴ⁶ νόηση. Αὐτὴ τὴν λαϊκὴ διδασκαλία συνέδραμαν οἱ κραυγὲς τῆς σύγχρονης παιδαγωγικῆς, [αὐτὴ] ἢ χρεια τῶν καιρῶν, ἢ ὅποια κοιτάζει [14] τὴν ἄμεση ἀνάγκη, λέγοντας ὅτι, ὅπως, ὡς πρὸς τὴν γνώση, πρωτεύει ἡ ἐμπειρία, ἔτσι, ὡς πρὸς τὴν ἐπιδεξιότητα στὸν δημόσιο καὶ ἰδιωτικὸ βίον, ἡ θεωρητικὴ διάγνωση εἶναι μέχρι καὶ ἐπιζήμια, ἐνῶ ἡ ἄσκηση καὶ ἡ πρακτικὴ παιδεία εἶναι τελικὰ τὸ οὐσιῶδες καὶ τὸ μόνον ἐπωφελές. – Αὐτὴ ἡ συντονισμένη δράση ἐπιστήμης [6] καὶ κοινοῦ νοῦ γιὰ νὰ καταρρίψουν τὴν μεταφυσικὴ φαίνεται ὅτι δημιούργησε τὸ παράξενο θέαμα νὰ βλέπεις ἓναν *μορφωμένο λαὸ χωρὶς μεταφυσικὴ* – σὰν ἓναν ναὸ ποικίλως μὲν διακοσμημένο, ἀλλὰ χωρὶς ἱερό. – Ἡ θεολογία, φύλακας, σὲ προγενέστερες ἐποχές, τῶν θεωρητικῶν μυστηρίων καὶ τῆς ὀσοδῆποτε ἐξαρτημένης μεταφυσικῆς, εἶχε ἐγκαταλείψει αὐτὴ τὴν ἐπιστήμη, προτιμώντας τὰ συναισθήματα,

1. «Ἡ φιλοσοφία ἀρκεῖται σὲ μικρὸ ἀριθμὸ κριτῶν, ἐσκεμμένα ἀποφεύγει τὸ πλῆθος, ποὺ τὴν θεωρεῖ ὑποπτὴ καὶ ἀπεχθὴ», Κικέρων, *Τουσκουλανὲς διατριβές*, βιβλ. II, κεφ. I.

2. Ὡς ἀναφέρεται στὴν *Κριτικὴ τοῦ καθαρῶν λόγου*: Ἡ *δεύτερη* ἔκδοσή της εἶναι τοῦ 1787 καὶ ἡ πρώτη ἔκδοσή τοῦ α' τόμου τῆς *Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς* εἶναι τοῦ 1812, εἰκοσιπέντε χρόνια μετά.

3. Αναφορὰ στὴν Γαλλικὴ Ἐπανάσταση.

4. Exoterische Lehre: Ἡ διδασκαλία γιὰ τοὺς μὴ μυημένους, ἢ πρόσληψη τοῦ κοινοῦ.

5. Für sich. Ἄλλου: «καθ' ἑαυτόν».

6. Spekulative. Ἄλλοι ἀποδίδουν αὐτὸ τὸν ὄρο: «θεωρησιακός».

τὴν πρακτικὴ-λαϊκὴ ἀντίληψη καὶ τὴν ἱστορικὴ λογιόσυνη. Τὸ ἀντίστοιχο αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς εἶναι ὅτι ἐξαφανίσθηκαν ἐκεῖνοι οἱ *μοναχοί*,⁷ ποὺ τοὺς θυσίαζε ὁ λαὸς τους καὶ ἀποκόπτονταν ἀπ’ τὸν κόσμον μὲ σκοπὸ νὰ ὑπάρχει ἡ ἐνατένιση τοῦ αἰωνίου καὶ μιὰ ζωὴ μόνο στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐνατένισης αὐτῆς, ὄχι ἔνεκα τῆς ὠφελείας ἀλλὰ τῆς εὐλογίας· μιὰ ἐξαφάνιση ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ ἰδῶθεῖ ὡς κατ’ οὐσίαν τὸ ἴδιο φαινόμενο σὲ ἄλλη συνάφεια μὲ ὅ,τι μνημονεύθηκε πρὶν. – Ὅποτε, κατόπιν τῆς ἐξάλειψης τῶν σκοταδιῶν, τῆς ἄχρωμης αὐτοενασχόλησης τοῦ στραμμένου στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νοῦ, ἡ ὑπαρξὴ μεταβλήθηκε, φαίνεται, στὸν γαλήνιο κόσμον τῶν ἀνθέων, μεταξὺ τῶν ὁποίων, ὡς γνωστὸν, δὲν ὑπάρχουν *μαῦρα*.

Ἡ *λογικὴ* δὲν κακόπαθε τόσο ὅσο ἡ μεταφυσικὴ. Αὐτὸ ποὺ ἄλλοτε θεωριόταν ὠφέλεια κι ἄρα σκοπὸς τῆς, ὅτι μᾶς *μαθαίνει νὰ σκεφτόμαστε* –λὲς καὶ θάπρεπε πρῶτα νὰ μελετήσουμε τὴν ἀνατομία γιὰ νὰ μάθουμε νὰ χωνεύουμε καὶ νὰ κινούμαστε–, αὐτὴ ἢ προκατάληψη ἔχει χαθεῖ ἀπὸ καιρὸ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πρακτικότητος δὲν τῆς ἐπεφύλαξε καλύτερη μοίρα ἀπ’ ὅ,τι στὴν ἀδελφὴ τῆς. Παρὰ ταῦτα, πιθανὸν λόγῳ κάποιας τυπικῆς ὠφελείας, τῆς ἄφησαν ἀκόμη μιὰ θέση μεταξὺ [15] τῶν ἐπιστημῶν, τὴν διατήρησαν μάλιστα μέχρι καὶ ὡς ἀντικείμενον τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης. Αὐτὴ ἢ καλύτερη τύχη ἀφορᾷ ὡστόσο μόνο τὴν ἐξωτερικὴ μοίρα· γιὰ τὸ σχῆμα καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς παρέμεναν ἴδια, ὅπως τὰ κληροδοτοῦσε μιὰ μακρὰ παράδοση, ἂν καὶ τὰ παρέδιδε ὄλο καὶ πιὸ ἀραιωμένα καὶ ἰσχνά· τὸ νέο πνεῦμα, τὸ ὁποῖο ἀνέτειλε στὴν ἐπιστῆμη τόσο ὅσο καὶ στὴν ἐνεργὸν πραγματικότητα,⁸ ἀκόμη δὲν ἀνιχνεύεται στὴν λογικὴ. Ἀλλὰ ὅταν ἔχει ἀνασχηματισθεῖ ἢ οὐσιακὴ μορφή τοῦ νοῦ, εἶναι μιὰ γιὰ πάντα μάταιον νὰ θέλεις νὰ διατηρήσεις τὶς μορφὲς τῆς προγενέστερης παιδείας· εἶναι μαραμμένα πέταλα ποὺ ἀπωθοῦνται ἀπὸ τὰ νέα μπουμπούκια, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἤδη σχηματισθεῖ στὴν ρίζα τους.

Φαίνεται ὅτι καὶ στὸν ἐπιστημονικὸν τομέα ἔχουν τελικὰ ἀρχίσει νὰ μὴν *ἀγνοοῦν* τὴν γενικὴ ἀλλαγὴ. Ὡς κι οἱ ἀντίπαλοι ἔχουν ἀπαρατήρητα ἐξοικειωθεῖ μὲ τὶς ἕτερες παραστάσεις, τὶς ἔχουν οἰκειοποιηθεῖ, καὶ ἂν συνεχίζουν νὰ μὴν ἀνέχονται τὴν πηγὴ καὶ τὶς ἀρχὲς τῶν τελευταίων καὶ νὰ τοὺς φέρνουν ἀντιρρήσεις, [7] ἔχουν ἀποδεχθεῖ ὡστόσο τὶς συνέπειες, δὲν κατάφεραν νὰ μείνουν ἀνεπηρέαστοι ἀπ’ αὐτές· ὁ μόνος τρόπος ποὺ ἔχουν γιὰ νὰ ἐμφανίσουν ὡς θετικὰ σημαντικὴ τὴν ὄλο καὶ πιὸ ἀσήμαντη συμπεριφορά τους, καὶ νὰ τῆς δώσουν κάποιο περιεχόμενον, εἶναι νὰ ἐκφράζονται κι αὐτοὶ μέσα ἀπὸ τοὺς νέους τρόπους παράστασης.

Ἀπ’ τὴν ἄλλη πλευρὰ, φαίνεται ὅτι παρήλθε ὁ καιρὸς ζύμωσης μὲ τὸν ὁποῖον ξεκινᾷ μιὰ νέα δημιουργία. Ὅταν μιὰ τέτοια πρωτοεμφανίζεται, συνήθως συμπεριφέρεται μὲ φανατικὴ ἐχθρότητα ἐναντία στὴν ἐκτεταμένη συστηματικοποίησιν τῆς προηγούμενης ἀρχῆς, ἐπίσης φοβᾶται μὴ χαθεῖ στὴν ἔκτασιν τοῦ ἐπιμέρους, ἀλλὰ καὶ τὴν τρομάζει ἢ δουλειὰ ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀνάπτυξιν, καθὼς τὴν ἔχει δὲ ἀνάγκη, ἀρχικὰ προσφεύγει σὲ μιὰ κενὴ τυποκρατία. Ἡ ἀπαίτησις ἐπεξεργασίας κι ἀνάπτυξιν τοῦ ὑλικοῦ γίνεται τότε ἀκόμα πιεστικότερη. Ὑπάρχει μιὰ περίοδος στὴν παιδεία μιᾶς ἐποχῆς, ὅπως στὴν [16] παιδεία τοῦ ἀτόμου, ὅπου ἐνδιαφέρουν κυρίως ἢ κατάκτησις καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἀρχῆς ὡς πρὸς τὴν μὴ ἀνεπτυγμένη ἔντασιν τῆς. Ἀλλὰ ἡ ἀνώτερη ἀπαίτησις εἶναι ἡ ἀρχὴ νὰ γίνῃ ἐπιστῆμη.

Ὅσα δὲ καὶ ἂν ἔχουν τυχὸν κιάλας προκύψει ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις ὡς πρὸς τὸ θέμα καὶ τὴν μορφή τῆς ἐπιστῆμης, ἢ λογικὴ ἐπιστῆμη, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν κατὰ κυριολεξίαν μεταφυσικὴ ἢ καθαρὴ θεωρητικὴ φιλοσοφία, ἔχει παραμεληθεῖ πολὺ ὡς τώρα. Ἐχὼ ὑποδείξει προκαταβολικὰ τί ἀκριβέστερα κατανοῶ ὡς λογικὴ ἐπιστῆμη καὶ σκοπιὰ τῆς στὴν *Εἰσαγωγή*. Οἱ ἐπιεικεῖς κριτὲς ἄς λάβουν ὑπ’ ὄψιν τους τὴν ἀναγκαιότητα νὰ

7. *Einsamen*: μοναχικοί· ἀναφορὰ στοὺς ἱερομόναχους διὰ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξης «μοναχός».

8. Παραλληλισμὸς τῆς «πλήρους ἀνατροπῆς ποὺ ἔχει ὑποστῆ σὲ μᾶς ὁ φιλοσοφικὸς τρόπος σκέψης» μὲ τὴν Γαλλικὴ Ἐπανάστασι.

ξαναπιαστεί ακόμα μιὰ φορά αὐτὴ ἢ ἐπιστήμη ἀπ' τὴν ἀρχή, τὴν φύση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου καὶ τὴν ἔλλειψη προεργασιῶν χρησιμοποίησιμων γιὰ τὸν ἐπιχειρούμενο ἀνασχηματισμό, ὅσο κι ἂν μιὰ πολυετὴς δουλειὰ δὲν μπόρεσε νὰ δώσει μεγαλύτερη τελειότητα στὸ ἐγχείρημα. – Ἡ οὐσιαστικὴ σκοπιὰ εἶναι ὅτι πρόκειται γενικὰ γιὰ μιὰ νέα ἔννοια ἐπιστημονικῆς πραγμάτευσης. Ἀφοῦ ἡ φιλοσοφία ὀφείλει νάνα ἐπιστήμη, δὲν μπορεῖ, ὅπως ἀνέφερα ἄλλοῦ,* νὰ δανεῖζεται πρὸς τοῦτο τὴν μέθοδο τῆς ἀπὸ μιὰ ὑπαγόμενη [σὲ αὐτὴν] ἐπιστήμη, ὅπως τὰ μαθηματικά, ὅπως δὲν μπορεῖ ν' ἀρκεῖται στὶς κατηγορικὲς διαβεβαιώσεις τῆς ἐσωτερικῆς ἐποπτείας ἢ νὰ κάμνει χρῆση τοῦ συλλογισμοῦ βάσει λόγων τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀναλογισμοῦ (Reflexion). Ἐκεῖνο ποὺ κινεῖται στὴν ἐπιστημονικὴ [8] γνώση μπορεῖ νάνα μόνον ἢ φύση τοῦ περιεχομένου, ἐφ' ὅσον συνάμα αὐτὴ ἢ ἴδια ἀνάκλαση (Reflexion) τοῦ περιεχομένου [στὸν ἑαυτὸ του] εἶναι ἐκεῖνο ποὺ πρωτίστως θέτει καὶ παράγει τὸν προσδιορισμὸ του.

Ἡ διάνοια προσδιορίζει καὶ τηρεῖ τοὺς προσδιορισμούς· ὁ λόγος εἶναι ἀρνητικὸς καὶ διαλεκτικὸς ἐπειδὴ διαλύει τοὺς προσδιορισμούς τῆς διάνοιας στὸ μηδέν· εἶναι θετικὸς ἐπειδὴ παράγει τὸ καθόλου καὶ περιλαμβάνει ἐννοιολογικὰ τὸ ἐπιμέρους μέσα του. [17] Ὅπως εἴθισται ἡ διάνοια νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς κάτι χωριστὸ ἀπὸ τὸν λόγο ἐν γένει, εἴθισται ἐπίσης ὁ διαλεκτικὸς λόγος νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς κάτι χωριστὸ ἀπὸ τὸν θετικὸ. Ἀλλὰ ὁ λόγος, ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια του, εἶναι νοῦς, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀνώτερος τῶν δύο, διανοητικὸς λόγος, ἢ ἔλλογη διάνοια. Ὁ νοῦς εἶναι τὸ ἀρνητικὸ, τὸ ὁποῖο συνιστᾷ τὴν ποιότητα τόσο τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου ὅσο καὶ τῆς διάνοιας –ἀρνεῖται τὸ ἀπλό, ἔτσι θέτει τὴν ὀρισμένη διαφορὰ τῆς διάνοιας· ἄλλο τόσο τὴν διαλύει, κι ἔτσι εἶναι διαλεκτικὸς. Ἀλλὰ δὲν στέκεται στὸ μηδέν αὐτοῦ τοῦ ἀποτελέσματος, ἀντιθέτως εἶναι ἐξ ἴσου θετικὸς ὡς πρὸς αὐτό, ὅποτε ἔτσι ἔχει ἀποκαταστήσει τὸ πρῶτο ἀπλό, ἀλλὰ ὡς καθόλου, τὸ ὁποῖο εἶναι μέσα του συγκεκριμένο· σ' αὐτὸ δὲν ὑπάγεται ἕνα δεδομένο ἐπιμέρους, παρὰ τὸ ἐπιμέρους ἔχει ἤδη συμπροσδιορισθεῖ μὲ τὸν παραπάνω προσδιορισμὸ καὶ τὴν διάλυση τοῦ προσδιορισμοῦ. Αὐτὴ ἢ νοητικὴ κίνηση, ποὺ μὲς στὴν ἀπλότητά της προικίζεται μὲ τὸν καθορισμὸ τῆς καὶ μὲς στὸν καθορισμὸ τῆς μὲ τὴν ὁμοιότητά της πρὸς ἑαυτήν, καὶ συνεπῶς εἶναι ἢ ἐμμενῆς ἀνάπτυξη τῆς ἔννοιας, ἀποτελεῖ τὴν ἀπόλυτη μέθοδο τοῦ γνωρίζειν καὶ συνάμα τὴν ἐμμενῆ ψυχὴ τοῦ ἴδιου τοῦ περιεχομένου. – Μονάχα ἀκολουθώντας αὐτὴ τὴν αὐτοκατασκευαζόμενη ὁδὸ, ἰσχυρίζομαι, εἶναι ἢ φιλοσοφία ἰκανὴ νὰ γίνῃ ἀντικειμενικὴ ἐπιστήμη, ἀποδεδειγμένη. – Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο προσπάθησα νὰ ἐκθέσω τὴν *συνείδηση* στὴν *Φαινομενολογία τοῦ νοῦ*. Ἡ συνείδηση εἶναι ὁ νοῦς ὡς ἐπίσταμαι συγκεκριμένο καὶ μάλιστα ἐμπλεγμένο στὴν ἐξωτερικότητα· ἀλλὰ ἢ πρόοδος αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου στηρίζεται μονάχα, ὅπως ἢ ἀνάπτυξη κάθε φυσικῆς καὶ νοητικῆς ζωῆς, στὴν φύση τῶν *καθαρῶν οὐσιότητων*, ποὺ συνιστοῦν τὸ περιεχόμενο τῆς λογικῆς. Ἡ συνείδηση, ὡς ὁ φαινόμενος νοῦς ποὺ ἐλευθερώνεται καθ' ὁδὸν ἀπὸ τὴν ἀμεσότητα καὶ τὸ ἐξωτερικὰ συγκεκριμένο ὄν του, γίνεται τὸ καθαρὸ ἐπίσταμαι ποὺ δίνει στὸν ἑαυτὸ του γι' ἀντικείμενο τὶς ἴδιες τὶς καθαρὲς οὐσιότητες ἐκεῖνες ὅπως ὑπάρχουν αὐτὲς καθ' αὐτές. Αὐτὲς εἶναι οἱ καθαρὲς σκέψεις, ὁ νοῦς ποὺ νοεῖ τὴν οὐσία του. Ἡ αὐτοκινήσια τους εἶναι ἢ νοητικὴ ζωὴ τους καὶ εἶναι αὐτὸ διὰ τοῦ ὁποῖου ἢ ἐπιστήμη συγκροτεῖται καὶ τοῦ ὁποῖου ἢ ἴδια ἀποτελεῖ ἔκθεση.

[18] Ἐτσι χαρακτηρίσθηκε ἢ σχέση τῆς ἐπιστήμης ποὺ ὀνομάζω *φαινομενολογία τοῦ νοῦ* μὲ τὴν λογικὴ. – Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξωτερικὴ ἀναφορά, εἶχε [9] ὀρισθεῖ ὅτι τὸ πρῶτο μέρος τοῦ *Συστήματος τῆς ἐπιστήμης*,* ποὺ περιέχει τὴν φαινομενολογία, θὰ τὸ

* *Φαινομενολογία τοῦ νοῦ*, Πρόλογος πρώτης ἐκδόσεως. – Ἡ κυριολεκτικὴ ἐκτέλεση εἶναι ἢ γνώση τῆς μεθόδου καὶ ἔχει τὴν θέση τῆς στὴν ἴδια τὴν ἐπιστήμη.

* (Βαμβέργη καὶ Βύρτσμπουργκ, παρὰ Γκαίμπχαρτ 1807). Αὐτὸς ὁ τίτλος δὲν θὰ περιέχεται πιά στὴν δευτέρη ἐκδοσὴ ποὺ θὰ ἐκδοθεῖ τὸ ἐρχόμενο Πάσχα. – Στὴν θέση τοῦ σχεδιαζομένου δευτέρου μέρους, ποὺ μνημονεύεται στὴν συνέχεια, τὸ ὁποῖο θὰ περιεῖχε τὸ σύνολο τῶν ἄλλων φιλοσοφικῶν

ἀκολουθοῦσε ἓνα δεύτερο μέρος, πὸν θὰ περιεῖχε τὴν λογικὴ καὶ τὶς δύο ἐμπράγματες ἐπιστῆμες τῆς φιλοσοφίας, τὴν φιλοσοφία τῆς φύσης καὶ τὴν φιλοσοφία τοῦ νοῦ, κλείνοντας ἔτσι τὸ σύστημα τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ ἡ ἀναγκαία ἔκταση, πὸν ἔπρεπε νὰ λάβει ἡ λογικὴ καθ' αὐτή, στάθηκε ἡ ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἐκδώσω αὐτὴν χωριστά· αὐτὴ συνιστᾷ λοιπὸν, στὸ διευρυμένον σχέδιο, τὴν πρώτη συνέχεια τῆς *Φαινομενολογίας τοῦ νοῦ*. Ἀργότερα θὰ ἀκολουθήσει ἡ ἐπεξεργασία τῶν δύο ἐμπράγματων ἐπιστημῶν τῆς φιλοσοφίας πὸν ἀνέφερα. – Ὁ παρὼν πρῶτος τόμος τῆς *Λογικῆς* περιέχει ὁμως, ὡς πρῶτο βιβλίο, *τὴν θεωρία περὶ τοῦ εἶναι*· τὸ δεύτερο βιβλίο *τὴν θεωρία περὶ τῆς οὐσίας*, ὡς δεύτερο τμῆμα τοῦ πρώτου τόμου· ὁ δεύτερος τόμος θὰ περιέχει δὲ τὴν *ὑποκειμενικὴ λογικὴ ἢ θεωρία περὶ τῆς ἔννοιας*.

Νυρεμβέργη, 22 Μαρτίου 1812

ἐπιστημῶν, δημοσίευσα ἔκτοτε τὴν *Ἐγκυκλοπαίδεια τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν*, πέρυσι σὲ τρίτη ἔκδοση [*Σημείωση τοῦ 1831*].

Πρόλογος τῆς δεύτερης ἔκδοσης

[19/10] Προχώρησα στὴν παρούσα νέα ἐπεξεργασία τῆς *Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς*, τῆς ὁποίας δημοσιεύεται ἐδῶ ὁ πρῶτος τόμος, ἔχοντας σαφῶς πλήρη συνείδηση τόσο τοῦ πόσο δύσκολο εἶναι τὸ ἀντικείμενο καθ' αὐτὸ καὶ κατ' ἐπέκταση ἢ ἔκθεσή του, ὅσο καὶ τοῦ πόσες ἀτέλειες βάραιναν τὴν ἐπεξεργασία του στὴν πρώτη ἔκδοση· ὅσο κι ἂν ἔχω κοπιάσει, μετὰ ἀπὸ πολυετὴ περαιτέρω ἐνασχόληση μὲ τούτη τὴν ἐπιστήμη, νὰ θεραπεύσω αὐτὲς τὶς ἀτέλειες, αἰσθάνομαι ὅτι ἔχω ἀκόμη ἀρκετοὺς λόγους γιὰ νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν κατανόηση τοῦ ἀναγνώστη. Ἐνας δὲ τίτλος γιὰ μιὰ τέτοια ἐπίκληση κατ' ἀρχὰς σίγουρα θεμελιώνεται στὴν περίσταση ὅτι, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο, ἦταν διαθέσιμο κυρίως ἐξωτερικὸ μόνον ὑλικὸ στὴν προγενέστερη μεταφυσικὴ καὶ λογικὴ. Ὅσο γενικὴ καὶ συχνὴ κι ἂν ὑπῆρξε ἡ ἐντύπωση σὲ αὐτές, στὴν δεύτερη μέχρι καὶ στὴν ἐποχὴ μας, ἡ ἐν λόγῳ ἐπεξεργασία ἐλάχιστα ἔθιξε τὴν θεωρητικὴ ὄψη· μᾶλλον ἐπανελάμβανε τὸ ἴδιο ἐν πολλοῖς ὑλικό, πότε ἀραιώνοντάς το μέχρι τὴν τετριμμένη ἐπιφανειακότητα καὶ πότε, ἐναλλάξ, ξαναβγάζοντας στὴν φόρα τὴν παλιὰ γέμιση καὶ παριφέροντάς τιν διογκωμένη, ἔτσι ὥστε αὐτοὶ οἱ συχνὰ ἐντελῶς μηχανικοὶ καὶ μόνο κόποι δὲν μπορούσαν ν' αὐξήσουν τὸ φιλοσοφικὸ περιεχόμενο μὲ κάποιο κέρδος. Τὸ νὰ ἐκτεθεῖ ἡ ἐπικράτεια τῆς σκέψης φιλοσοφικά, τουτέστιν κατὰ τὴν οἰκεία ἐμμενῆ δραστηριότητά της, δηλαδή, πράγμα πού εἶναι τὸ ἴδιο, κατὰ τὴν ἀναγκαίαν ἀνάπτυξή της, ἀποτελοῦσε συνεπῶς ἀναγκαστικὰ ἕνα νέο ἐγχείρημα καὶ ἔπρεπε νὰ ξαναπιαστεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχή· αὐτὸ τὸ κεκτημένο ὑλικό, οἱ γνώριμες μορφές σκέψης, πρέπει ὅμως νὰ ἰδωθοῦν ὡς ὑψιστῆς σημασίας πρότυπο, καὶ μάλιστα ὡς ἕνας ἀναγκαῖος ὅρος, ὡς μιὰ προϋπόθεση πού ὀφείλουμε νὰ ἀναγνωρίσουμε μὲ εὐγνωμοσύνη, ὅσο καὶ ἂν ἡ ἴδια προσφέρει μόνον ἐδῶ κι ἐκεῖ ἕναν ἰσχνὸ μίτο ἢ τὰ ἄψυχα ὅσα ἐνὸς σκελετοῦ, καὶ μάλιστα μεταξύ τους ἀτάκτως ἐρριμμένα.

[20] Οἱ μορφές σκέψης εἶναι κατ' ἀρχὰς ἐκτεθειμένες καὶ κατατεθειμένες στὴν γλώσσα τοῦ ἀνθρώπου· ποτὲ δὲν ὑπενθυμίζουμε ἀρκετὰ συχνὰ στίς μέρες μας πῶς αὐτὸ διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος διαφέρει ἀπὸ τὸ ζῶο εἶναι ἡ σκέψη. Σὲ ὅ,τι τοῦ γίνεαι ἐσωτερικὸ, παράσταση ἐν γένει, σ' ὅ,τι κάμνει δικό του, ἔχει διεισδύσει ἡ γλώσσα, κι ὅ,τι μετατρέπει σὲ γλώσσα καὶ ἐκφράζει γλωσσικὰ περιέχει, εἴτε πιὸ καλυμμένα, πιὸ ἀναμειγμένα, εἴτε πιὸ ἐπεξεργασμένα, πιὸ ξεχωριστά, μιὰ κατηγορία· τόσο φυσικὸ εἶναι τὸ λογικὸ⁹ στὸν ἄνθρωπο· ἢ μᾶλλον εἶναι ἡ ἴδια ἢ ἰδιαίτερη φύση του. Ἄν ὅμως ἀντιπαραθετεῖ κανεὶς τὴν ἐν γένει φύση, ὡς τὸ φυσικοεπιστημονικὸ,¹⁰ στὸ νοητικὸ, [11] θᾶπρεπε νὰ πεῖ ὅτι τὸ λογικὸ εἶναι τὸ ὑπερφυσικὸ πού διεισδύει σὲ κάθε φυσικὴ ἀναφορὰ τοῦ ἀνθρώπου, στὴν αἴσθηση, τὴν ἐποπτεία, τὴν ἐπιθυμία, τὴν ἀνάγκη, τὴν ὀρμὴ του, καὶ τὴν μετατρέπει ἔτσι ἐν γένει σὲ κάτι ἀνθρώπινο, ἔστω μόνον τυπικά, σὲ παραστάσεις καὶ σκοπούς. Ἀποτελεῖ προσὸν μιᾶς γλώσσας τὸ νὰ διαθέτει πλοῦτο σὲ λογικὲς ἐκφράσεις, ἐννοεῖται ἰδιαίτερες καὶ ἀπομονωμένες, γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς νοητοὺς προσδιορισμοὺς· πολλὰ ἀπὸ τὶς προθέσεις, ἀπὸ τὰ ἄρθρα ἀνήκουν ἤδη σὲ τέτοιες ἀναφορές, οἱ ὁποῖες ἐδράζονται στὴν νόηση· ἢ κινεζικὴ γλώσσα λένε πῶς στὴν ἀνάπτυξή της δὲν ἔφθασε ἢ ἔφθασε μόνον ἀνεπαρκῶς μέχρι ἐκεῖ· ὅμως αὐτὰ τὰ μόρια ἐμφανίζονται ὡς τελειῶς βοηθητικά, ὡς κάτι λιγοστό, πιὸ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὶς αὐξήσεις, τὶς ἐγκλίσεις κ.τ.τ. Εἶναι πολὺ σημαντικότερο σὲ μιὰ γλώσσα οἱ νοητοὶ προσδιορισμοὶ νὰ ἔχουν ἀναδειχθεῖ σὲ οὐσιαστικὰ καὶ ρήματα, νὰ ἔχουν καθιερωθεῖ ἔτσι μὲ ἀντικειμενῶδη μορφή· ἢ γερμανικὴ γλώσσα ἔχει πολλὰ προτερήματα ὡς πρὸς

9. Das Logische: τὸ «λογικὸ» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν λογικὴ.

10. Das Physikalische: τὸ «φυσικὸ» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν φυσικὴ ἐπιστήμη.

αὐτὸ σὲ σχέσηη μὲ τὶς ἄλλες σύγχρονες γλῶσσες· μάλιστα πολλὰς ἀπὸ τὶς λέξεις τῆς παρουσιάζουν τὴν περαιτέρω ἰδιομορφία ὅτι ἔχουν ὄχι μόνον διαφορετικὰ ἀλλὰ καὶ ἀντίθετες σημασίαι, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑπάρχει ἐδῶ μὲ ἀπαραγνώριστο τρόπο ὡς καὶ ἓνα θεωρητικὸ πνεῦμα τῆς γλώσσας· μπορεῖ νὰ εἶναι χαρμόσυνο γιὰ τὴν νόηση νὰ πέφτει ἐπάνω σὲ τέτοιες λέξεις, καὶ νὰ βρῆσκει τὴν ἔνωση ἀντιθέτων, ἡ ὁποία συνιστᾷ ἀποτέλεσμα τῆς θεωρίας ἀλλὰ στερεῖται νοήματος κατὰ τὴν διάνοια, [21] ἀφελῶς καταγεγραμμένη ἤδη μὲ λεξικογραφικὸν τρόπο ὡς *μία* λέξη ἀντιθέτων σημασιῶν.¹¹ Ἡ φιλοσοφία δὲν χρειάζεται συνεπῶς καθόλου μιὰ ἰδιαίτερη ὀρολογία.¹² Πρέπει βέβαια νὰ πάρουμε μερικὰς λέξεις ἀπὸ ξένες γλῶσσες, ποὺ ἔχουν ὁμως κίβλας πολιτογραφηθεῖ ἀπὸ τὴν χρῆση, ἡ πεπονημένη καθαρολογία θὰ ἦταν κατ' ἐξοχὴν ἀνάρμοστη ἐκεῖ ὅπου ἐνδιαφέρει τὸ θέμα μὲ τὸν πιὸ κρίσιμο τρόπο. – Ἡ πρόοδος τῆς παιδείας γενικὰ καὶ εἰδικὰ τῶν ἐπιστημῶν, ἀκόμη καὶ τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς αἴσθησης, ἐφ' ὅσον σὲ γενικὰς γραμμὰς ἐλίσσονται στὶς συνηθέστερες κατηγορίες (π.χ. ἐνὸς ὅλου καὶ τῶν μερῶν, ἐνὸς πράγματος καὶ τῶν ἰδιοτήτων του κ.τ.τ.), πότε πότε φέρνει στὸ φῶς καὶ ἀνώτερες νοητὰς ἀναφορὰς ἢ τοῦλάχιστον τὶς ἀναδεικνύει ὡς κάτι πιὸ γενικὸ καὶ ἄρα πιὸ ἀξιοπρόσεχτο. Ἐνῶ, π.χ., ὁ νοητὸς προσδιορισμὸς τῆς *δύναμης* εἶχε γίνεαι κυρίαρχος στὴν φυσικὴ, τὸν σημαντικότερο ρόλο παίζει τὸν τελευταῖον καιρὸ ἡ κατηγορία τῆς *πολικότητος*, ποὺ κατὰ τὰλλα τὴν χώνουν παντοῦ, ἀκόμη καὶ στὸ φῶς, χρησιμοποιώντας τὴν ὑπερβολικὰ à tort et à travers¹³ –ὁ προσδιορισμὸς μιᾶς διαφορᾶς ὅπου τὰ διακριτὰ εἶναι *ἀχώριστα* συναρτημένα· εἶναι ἀπείρως σημαντικὸ ὅτι ἔτσι προοδεύσαμε πέρα ἀπὸ τὴν μορφή τῆς ἀφαίρεσης, τῆς ταυτότητος διὰ τῆς ὁποίας ἓνας καθορισμὸς ἀποκτᾷ αὐτοτέλεια, π.χ. ὡς δύναμη, ἐνῶ ἀναδείχθηκε καὶ ἔγινε τρέχουσα παράστασις ἡ μορφή τοῦ προσδιορίζειν, τῆς διαφορᾶς ἡ ὁποία, ὄντας ἀχώριστη, παραμένει συνάμα ἐντὸς ταυτότητος. Κάτι τὸ ἐπιτακτικὸ συνοδεύει τὴν θεώρησι τῆς φύσης, λόγῳ τῆς πραγματικότητος ὅπου ἐμμένουν [12] τὰ ἀντικείμενά της: Σταθεροποιεῖ ὅσες κατηγορίες δὲν μποροῦν πιά νὰ ἀγνοοῦνται μέσα της, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὴν μέγιστη ἀσυνέπεια ἐναντι ἄλλων ποὺ ἀφήνονται *ἐπίσης* νὰ ἰσχύουν, καὶ δὲν ἐπιτρέπει, ὅπως συμβαίνει εὐκολότερα στὰ νοητικά, νὰ περνοῦμε σὲ ἀφαιρέσεις, ποὺ δὲν λαβαίνουν ὑπ' ὄψη τοὺς τὴν ἀντίθεσι, καὶ σὲ γενικότητες.

[22] Ἄλλ' ὅσο τὰ λογικὰ ἀντικείμενα καθὼς καὶ οἱ ἐκφράσεις τοὺς, ἔστω ἀπὸ τὴν παιδεία, εἶναι ἔτσι πασίγνωστα, τόσο, ὅπως ἔχω πεῖ ἄλλοῦ,¹⁴ ὅ,τι εἶναι *γνώριμο*, γι' αὐτὸ δὲν εἶναι *γνωστό*, μπορεῖ δὲ νὰ προκαλέσει ὡς καὶ ἀνυπομονησία τὸ νὰ πρέπει ν' ἀσχοληθεῖς ἀκόμη μὲ τὰ γνώριμα, καὶ τί εἶναι πιὸ γνώριμο ἀπ' ὅ,τι ἀκριβῶς οἱ νοητοὶ προσδιορισμοί, ποὺ τοὺς χρησιμοποιοῦμε παντοῦ, ποὺ μᾶς βγαίνουν ἀπὸ τὸ στόμα σὲ κάθε πρότασι ποὺ λέμε; Ὁ παρῶν Πρόλογος προορίζεται στὸ νὰ ἐκθέσει τὶς γενικὰς στιγμὰς γιὰ τὴν πορεία τῆς γνώσης πέρα ἀπὸ αὐτὸ τὸ γνώριμο, γιὰ τὸ πῶς ἀναφέρεται ἡ ἐπιστημονικὴ γνώσι σ' αὐτὴ τὴν φυσικὴ νόησι· αὐτά, μαζὶ μὲ ὅ,τι περιέχει ἡ προγενέστερη *Εἰσαγωγή*, θὰ εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ δοθεῖ μιὰ γενικὴ παράστασι περὶ τοῦ νοήματος τῆς λογικῆς γνώσης, δεδομένου ὅτι ἀπαιτεῖ κανεὶς ν' ἀποκτήσει μιὰ τέτοια παράστασι γιὰ μιὰν ἐπιστήμη ἀπὸ πρὶν, πρὸ τῆς ἴδιας, ἡ ὁποία εἶναι τὸ ἴδιο τὸ θέμα.

11. Βλ. παρακάτω σ. [114/94].

12. Βλ. παρακάτω σ. [174-175/145] καὶ *Θεωρία περὶ τῆς ἐννοίας*, *Werke in 20 Bänden*, ἐπ. E. Moldenhauer-K.M. Michel, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1969, τ. 6, σ. 406-407· *Gesammelte Werke*, τ. 12, ἐπ. Fr. Hogemann-W. Jaeschke, Meiner, Ἀμβούργο 1981, σ. 130.

13. Παντοῦ, μὲ κάθε ἐσφαλμένο καὶ μὴ ἀρμόζοντα τρόπο. Πρβλ. *Ἐγκυκλοπαίδεια*, § 278, παρατ. (W 9, 123), ὅπου ἀναφέρεται στὸν Étienne Louis Malus, *Théorie de la double réfraction de la lumière dans les substances cristallisées*, Παρίσι 1810.

14. *Φαινολογία*, σ. [35/26], μτφ. σ. 60.

Κατὰ πρῶτον, πρέπει νὰ ἰδωθεῖ ὡς ἄπειρη πρόοδος τὸ ὅτι οἱ μορφές τῆς νόησης ἀποδεσμεύθηκαν ἀπὸ τὸ ὑλικὸ ὅπου εἶναι βυθισμένες στὴν αὐτοσυνειδητὴ ἐποπτεία, στὴν παράσταση, καθὼς καὶ στὴν ἐπιθυμία καὶ θέλησή μας, ἢ μᾶλλον ὅπως ἐπίσης στὴν παρασταίνουσα ἐπιθυμία καὶ θέληση (–ἀνθρώπινη δὲ ἐπιθυμία ἢ θέληση χωρὶς παράσταση δὲν ὑπάρχει–), ὅτι αὐτὲς οἱ γενικότητες ἀναδείχθηκαν καθ’ ἑαυτὲς καί, ὅπως κυρίως ἔκαμαν ὁ Πλάτων, μετὰ δὲ ὁ Ἀριστοτέλης, ἔγιναν ἀντικείμενο θεώρησης καθ’ ἑαυτὲς· ἔτσι δίδεται ἡ ἀφετηρία τῆς γνώσης αὐτῶν τῶν μορφῶν. «Μόνον ἀφ’ ὅτου ὑπῆρξαν περίπου ὅλα τὰ ἀναγκαῖα», λέει ὁ Ἀριστοτέλης, «καὶ ὅσα προσήκουν στὴν ἄνεση καὶ τὶς συναναστροφές τῆς ζωῆς, ἄρχισε κανεὶς νὰ ἐπιζητεῖ τὴν φιλοσοφικὴ γνώση».¹⁵ «Στὴν Αἴγυπτο», εἶχε παρατηρήσει πρωτύτερα, «οἱ μαθηματικὲς ἐπιστῆμες ἀναπτύχθηκαν νωρὶς, [23] γιατί ἡ τάξη τῶν ἱερέων βρέθηκε ἐκεῖ νωρὶς σὲ θέση νὰ ἔχεισχόλη».¹⁶ – Ὅντως, ἡ ἀνάγκη ἐνασχόλησης μὲ τὴν καθαρὴ σκέψη προϋποθέτει μιὰ μακρὰ πορεία πού πρέπει νάχει διανύσει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς· αὐτὸ ὅπου πρέπει νὰ ἔχει φθάσει εἶναι ἡ ἀνάγκη¹⁷ τῆς ἤδη ἱκανοποιημένης ἀνάγκης τοῦ ἀναγκαίου, τῆς ἔλλειψης ἀναγκῶν, τῆς ἀφαίρεσης ἀπὸ τὸ ὑλικὸ τῆς ἐποπτείας, τῆς φαντασίας, κ.λπ., τῶν συγκεκριμένων ἐνδιαφερόντων τῆς ἐπιθυμίας, τῶν ὁρμῶν, τῆς βούλησης, ὑλικὸ ὅπου ἐνυπάρχουν συγκαλυμμένα οἱ νοητοὶ προσδιορισμοί. Στους ἡρεμοὺς χώρους τῆς [13] νόησης πού ἔχει ἔλθει στὸν ἑαυτό της καὶ ὑπάρχει μόνον ἐντὸς της, σιωποῦν τὰ ἐνδιαφέροντα πού κινοῦν τὴν ζωὴ λαῶν καὶ ἀτόμων. «Ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐξαρτημένη ἀπὸ τόσες ἀπόψεις», λέει ὁ Ἀριστοτέλης στὴν ἴδια συνάφεια,¹⁸ «ἀλλὰ τούτη ἡ ἐπιστῆμη, πού δὲν ἀναζητεῖται γιὰ μιὰ χρῆση, εἶναι ἡ μόνη αὐτὴ καθ’ αὐτὴν ἐλεύθερη, καὶ γι’ αὐτὸ φαίνεται σὰν νὰ μὴν εἶναι ἀνθρώπινο κτῆμα».¹⁹ – Ἡ φιλοσοφία ἐν γένει ἔχει ἀκόμη νὰ κάμει μὲ συγκεκριμένα ἀντικείμενα, θεοῦ, φύσης, νοῦ, ὡς πρὸς τὰ διανοήματα αὐτῶν, ἐνῶ ἡ λογικὴ ἀσχολεῖται πλήρως μόνον μὲ τὰ διανοήματα καθ’ αὐτὰ στὴν πλήρη ἀφαίρεσή τους. Ἡ ἐν λόγῳ λογικὴ εἰθίζεται, ὡς ἐκ τούτου, νὰ ἐμπίπτει κατ’ ἀρχὰς στὶς σπουδὲς τῶν νέων, καθὼς αὐτοὶ δὲν ἔχουν ἀκόμα ἐμπλακεῖ στὰ ἐνδιαφέροντα τῆς συγκεκριμένης ζωῆς, ζοῦν σὲσχόλη ὡς πρὸς αὐτά, καὶ μόνον γιὰ ὑποκειμενικοὺς σκοποὺς ἔχουν κατ’ ἀρχὰς ν’ ἀσχοληθοῦν –καὶ μόνον θεωρητικὰ μάλιστα– μὲ τὴν ἀπόκτηση τῶν μέσων καὶ τῆς δυνατότητας δράσης στὰ ἀντικείμενα τῶν ἐνδιαφερόντων αὐτῶν. Μεταξὺ τῶν μέσων αὐτῶν, σὲ διαστολὴ μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Ἀριστοτέλη πού ἀναφέραμε, συγκαταλέγεται ἡ λογικὴ ἐπιστῆμη, ἡ ἐμπέδωσή της [24] εἶναι προπαρασκευαστικὴ δουλειά, τόπος της τὸ σχολεῖο, μόνον μετὰ θὰ ἔλθουν ἡ σοβαρότητα τῆς ζωῆς καὶ ἡ δράση γιὰ ἀληθινούς σκοπούς. Στὴν ζωὴ τὸ ζήτημα εἶναι ἡ χρῆση τῶν κατηγοριῶν, ὑποβιβάζονται, ἀπὸ τὴν τιμὴ τοῦ νὰ θεωροῦνται καθ’ αὐτὲς, στὸ νὰ ὑπηρετοῦν, κατὰ τὴν νοητικὴ προώθηση ζωντανῶν περιεχομένων, τὴν δημιουργία καὶ ἀνταλλαγὴ σχετικῶν παραστάσεων – ἀφ’ ἑνός, ὡς *συντομογραφίες* δυνάμει τῆς γενικότητάς τους (πόσο ἀπειράριθμα εἶναι τὰ καθέκαστα τοῦ ἐξωτερικοῦ ὄντος καὶ τῆς δράσης πού ἀγκαλιάζει ἡ παράσταση: μάχη, πόλεμος, λαὸς ἢ θάλασσα, ζῶο! – πῶς ἡ παράσταση: θεὸς ἢ ἀγάπη εἶναι ἐπιτομὴ ἀπειράριθμων παραστάσεων, δράσης, καταστάσεων, στεγαζόμενων στὴν ἀπλότητα ἐνὸς τέτοιου παριστώ!), – ἀφ’ ἑτέρου, βοηθοῦν στὸν ἀκριβέστερο προσδιορισμὸ καὶ ἀνεύρεση τῶν ἀντικειμενικῶν συνθηκῶν, ἀλλ’ ὅπου περιεχόμενο καὶ σκοπός, ἡ ὀρθότητα καὶ ἀλήθεια

15. *Σχεδὸν γὰρ πάντων ὑπαρχόντων τῶν ἀναγκαίων καὶ τῶν πρὸς βλαστώνην καὶ διαγωγὴν ἢ τοιαύτη φρόνησις ἤρξαστο ζητεῖσθαι* (Μετὰ τὰ φυσικά, 982 b 3-5).

16. *Διὸ περὶ Αἴγυπτον αἱ μαθηματικαὶ [ἐπιστῆμαι] πρῶτον τέχνηαι συνέστησαν, ἐκεῖ γὰρ ἀφείθη σχολάζειν τὸ τῶν ἱερέων ἔθνος* (Μετὰ τὰ φυσικά, 981 b 23-25).

17. Α: «Εἶναι, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, ἡ ἀνάγκη».

18. *Πολλαχῆ γὰρ ἡ φύσις δούλη τῶν ἀνθρώπων ἐστίν* (Μετὰ τὰ φυσικά, 982 b 29-30).

19. *Δι’ οὐδεμίαν αὐτὴν ζητοῦμεν χρεῖαν ἑτέραν, ἀλλ’ [...] ὡς μόνην οὖσαν ἐλευθέραν τῶν ἐπιστημῶν [...] διὸ καὶ δικαίως ἂν οὐκ ἀνθρωπίνην νομίζοιτο αὐτῆς ἡ κτῆσις* (Μετὰ τὰ φυσικά, 982 b 24-29).

τῆς ἀναμειγνυόμενης νόησης ἐξαρτῶνται πλήρως ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ὑπάρχον, ἐνῶ στοὺς νοητοὺς προσδιορισμοὺς καθ' αὐτοὺς δὲν ἀποδίδεται καμμία ἐπίδραση περιεχομενικὰ καθοριστική. Μιὰ τέτοια χρῆση τῶν κατηγοριῶν, ἡ ὁποία ὀνομάσθηκε προηγουμένως φυσικὴ λογικὴ, εἶναι ἀσυνείδητη, καὶ ὅταν ὁ ἐπιστημονικὸς ἀναλογισμὸς τὶς ὑπάγει ἐντὸς τοῦ νοῦ στὴν ἀναφορὰ τοῦ νὰ ὑπηρετοῦν ὡς μέσα, ἡ νόηση γενικὰ γίνεται κάτι ὑποδεέστερο τῶν ἄλλων νοητικῶν προσδιορισμῶν. Δὲν λέμε εὐκόλα ὅτι οἱ αἰσθήσεις, οἱ ὀρμές, τὰ ἐνδιαφέροντά μας μᾶς ὑπηρετοῦν, ἀντιθέτως λογίζονται ὡς αὐτοτελεῖς δυνάμεις καὶ ἐξουσίες, ὅποτε αὐτὸς ποὺ αἰσθάνεται ἔτσι, ἐπιθυμεῖ καὶ θέλει τὸ τάδε, ἐνδιαφέρεται γιὰ τὸ δεῖνα, εἴμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Καὶ πάλι, ἴσως μᾶς γίνεи συνείδηση ὅτι μᾶλλον ὑπηρετοῦμε τὰ συναισθήματα, τὶς ὀρμές, τὰ πάθη, τὰ ἐνδιαφέροντά μας, σὺν τὶς συνήθειες, παρὰ τὰ ἔχουμε στὴν διάθεσή μας [14] ἢ, ἀκόμη λιγότερο, μᾶς ὑπηρετοῦν ὡς μέσα ἐντὸς τῆς ἐσώτερης ἐνότητάς μας μαζί τους. Παρόμοιοι προσδιορισμοὶ τοῦ ψυχισμοῦ καὶ τοῦ νοῦ δὲν ἀργοῦν νὰ μᾶς ἐμφανισθοῦν ὡς *μερικοὶ* σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν *καθολικότητα* ὡς τὴν ὁποία συνειδητοποιοῦμε τὸν ἑαυτὸ μας [25] καὶ στὴν ὁποία ἔχουμε τὴν ἐλευθερία μας, ἄρα μᾶλλον δέσμοι νοιώθουμε αὐτῶν τῶν μερικοτήτων, μᾶλλον μᾶς κυριαρχοῦν αὐτές. Ὅποτε ἀκόμη λιγότερο μποροῦμε νὰ νοιώθουμε ὅτι οἱ μορφές σκέψης, ποὺ διαποτίζουν πέρα ὡς πέρα τὶς παραστάσεις μας ὅλες –εἴτε εἶναι μόνο καὶ μόνο θεωρητικές, εἴτε περιέχουν μιὰν ὕλη ποὺ ἀνήκει στὴν αἴσθηση, τὴν ὀρμὴ, τὴν βούληση–, μᾶς ὑπηρετοῦν, νὰ νοιώθουμε ὅτι αὐτὲς εἶναι στὴν διάθεσή μας καὶ ὄχι ἐμεῖς στὴν δική τους· τί ἀπομένει *σὲ μᾶς* ἔναντι αὐτῶν, *πῶς ἐμεῖς, ἐγὼ* θὰ τοποθετηθῶ ὡς τὸ καθολικότερο ὑπεράνω αὐτῶν, αὐτῶν ποὺ εἶναι οἱ ἴδιες τὸ καθολικὸ ὡς τέτοιο; Ὅταν ὑπαγόμαστε σὲ μιὰ αἴσθηση, ἕναν σκοπὸ, ἕνα ἐνδιαφέρον, καὶ αἰσθανόμαστε ἐκεῖ μέσα ὑπὸ περιορισμὸ, ἀνελεύθεροι, ὁ τόπος ὅπου ἔχουμε τὴν ἰκανότητα ν' ἀποσυρθοῦμε, νὰ βγοῦμε ἀπὸ ἐδῶ ἐπιστρέφοντας στὴν ἐλευθερία, εἶναι ἐκεῖνος ὁ τόπος τῆς βεβαιότητος δι' ἑαυτὸν, τῆς καθαρῆς ἀφαίρεσης, τῆς νόησης. Ἡ, ἂν θέλουμε νὰ μιλήσουμε γιὰ τὰ *πράγματα*, ὀνομάζουμε ἐπίσης τὴν *φύση* ἢ τὴν *οὐσία* τοὺς *ἐννοιά* τους, κι αὐτὴ ὑπάρχει μόνο κατὰ τὸ νοεῖν· γιὰ τὶς ἐννοιες τῶν πραγμάτων θὰ ποῦμε δὲ ἀκόμη λιγότερο ὅτι τὶς κυριαρχοῦμε ἢ ὅτι οἱ νοητοὶ προσδιορισμοὶ, σύμπλεγμα τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν οἱ ἐννοιες αὐτές,²⁰ μᾶς ὑπηρετοῦν, τοῦναντίον, ἡ νόησή μας ἀναγκαστικὰ περιορίζεται βάσει αὐτῶν καὶ ἡ αὐθαιρεσία κι ἐλευθερία μας ὀφείλει νὰ μὴ θέλει νὰ τοὺς στρέφει πρὸς τὸ μέρος της. Ἐφ' ὅσον τὸ ὑποκειμενικὸ νοεῖν εἶναι λοιπὸν ἢ πιὸ καταδικῆ μας, ἐσώτερη ἐνέργειά μας καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ἐννοια τῶν πραγμάτων ἀποτελεῖ τὸ ἴδιο τὸ θέμα, δὲν μποροῦμε νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὴν πρώτη ἐνέργεια, νὰ εἴμαστε ἀνώτεροί της, κι ἄλλο τόσο δὲν μποροῦμε νὰ υπερβοῦμε τὴν φύση τῶν πραγμάτων. Μποροῦμε παρὰ ταῦτα νὰ παραβλέψουμε τὸν τελευταῖο προσδιορισμὸ· συμπίπτει μὲ τὸν πρῶτο στὸν βαθμὸ ποὺ θὰ ἀποτελοῦσε σχέση τῶν σκέψεων μας μὲ τὸ θέμα, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα θάταν κάτι κενό, γιὰ τὴν ἔτσι τὸ θέμα θὰ θεσπιζόταν ὡς κανόνας γιὰ τὶς ἐννοίες μας, ἐνῶ ἴσα ἴσα τὸ θέμα δὲν μπορεῖ κατ' ἐμᾶς παρὰ νὰ εἶναι οἱ ἐννοίες μας περὶ τοῦ θέματος. Ὅταν ἡ κριτικὴ φιλοσοφία κατανοεῖ τὴν ἀναφορὰ αὐτῶν τῶν τριῶν *terminorum*²¹ λέγοντας ὅτι ἐμεῖς βάζουμε *τὶς σκέψεις* ὡς μέσο μεταξὺ [26] *ἡμῶν* καὶ *τῶν θεμάτων*, μὲ τὴν ἐννοια ὅτι αὐτὸς ὁ μέσος μᾶλλον μᾶς ἀποσυνδέει ἀπὸ τὰ *θέματα* ἀντὶ νὰ μᾶς συνδέει μαζί τους, πρέπει ν' ἀντιταχθεῖ σ' αὐτὴ τὴν ἔποψη ἢ ἀπλή παρατήρηση ὅτι αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ θέματα, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι εἶναι στὸ ἄλλο ἄκρο, πέρα ἀπὸ τὶς δικές μας σκέψεις καὶ ἀπὸ τὶς αὐτοσχετιζόμενες

20. Ὁ «νοητὸς προσδιορισμὸς», θέμα τῆς λογικῆς, εἶναι συνώνυμος τῆς «κατηγορίας», ποὺ θὰ πεῖ τῆς στοιχειώδους ἐννοιας ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ ἄλλη μέσῳ ἀνάλυσης. Οἱ ἐννοιες πραγμάτων, καὶ οἱ περισσότερες ἄλλες ἐννοιες ποὺ χρησιμοποιοῦμε, περιλαμβάνουν πολλὲς στοιχειώδεις ἐννοιες καὶ ἀναλύονται σ' αὐτές, γι' αὐτὸ τὶς χαρακτηρίζει ὁ Ἔ. ὡς «σμπλέγματα νοητῶν προσδιορισμῶν».

21. Ὅροι· πρόκειται γιὰ ἐμᾶς, τὶς σκέψεις μας καὶ τὰ πράγματα, ἤτοι –μὲ καντιανὸς ὄρους– γιὰ τὴν ὑπερβατολογικὴ κατάληψη, τὰ φαινόμενα ποὺ γνωρίζουμε καὶ τὰ πράγματα αὐτὰ τοῦτα.

σκέψεις, τὰ ἴδια εἶναι ἀποκυήματα τῆς σκέψης, ὡς ἐντελῶς ἀόριστα δὲ ἓνα ἀποκύημα μόνο (–τὸ λεγόμενο πράγμα αὐτὸ τοῦτο), τῆς ἴδιας τῆς κενῆς ἀφαίρεσης.

Ὅμως αὐτὰ ἴσως ἀρκοῦν γιὰ τὴν σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαφανίζεται ἡ ἀναφορὰ [καί] σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ νοητοὶ προσδιορισμοὶ ἐκλαμβάνονται μόνον ὡς πρὸς χρῆση κι ὡς μέσα· σημαντικότερη εἶναι ἡ συναρτώμενη μ' αὐτὴ περαιτέρω [σκοπιὰ], σύμφωνα [15] μὲ τὴν ὁποία οἱ νοητοὶ προσδιορισμοὶ εἴθισται νὰ ἐκλαμβάνονται ὡς ἐξωτερικὲς μορφές. – Ἡ δραστηριότητα τῆς νοήσης, ἡ ὁποία γιὰ μᾶς συνυφαίνεται μὲ ὅλες τὶς παραστάσεις, σκοποῦς, ἐνδιαφέροντα καὶ πράξεις, δουλεύει, ὅπως εἴπαμε, ἀσυνείδητα (φυσικὴ λογικὴ)· ἐκεῖνο πού ἡ συνείδησή μας ἔχει ἐνώπιόν της εἶναι τὸ περιεχόμενο, τὰ ἀντικείμενα τῶν παραστάσεων, ὅ,τι γεμίζει τὸ ἐνδιαφέρον· οἱ νοητοὶ προσδιορισμοὶ ἰσχύουν κατ' αὐτὴ τὴν ἀναφορὰ ὡς *μορφές* πού ὑπάρχουν μόνον *ἐπὶ τοῦ συστατικοῦ περιεχομένου*, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ ἴδιο τὸ συστατικὸ περιεχόμενο. Ἄν ὅμως, ὅπως ἀναφέραμε κι εἶναι ἄλλωστε πανθομολογούμενο, ἡ *φύση*, ἡ κυριολεκτικὴ *οὐσία*, τὸ ἀληθινὰ *μόνιμο* καὶ *οὐσιακὸ* μέσα στὴν πολλαπλότητα καὶ τυχαιότητα τοῦ φαινομένου καὶ τῆς παροδικῆς ἐκδήλωσής εἶναι ὄντως ἡ *ἐννοια* τοῦ θέματος, *τὸ ἐντὸς τοῦ ἑαυτοῦ του καθολικὸ* –καθὼς κάθε ἀνθρώπινο ἄτομο, καίτοι ἀπείρως ἰδιαίτερο, ἔχει μέσα του τὸ πρότερον ὅλης τῆς ἰδιαιτερότητάς του, ὅτι εἶναι *ἄνθρωπος*, κάθε ζῶο τὸ πρότερον ὅτι εἶναι *ζῶο*–, τότε, ἀφαιρουμένου αὐτοῦ τοῦ θεμέλιου, ὅσο πολλαπλὰ κι ἂν εἶναι τὰ ὑπόλοιπα κατηγορούμενα μὲ τὰ ὁποία εἶναι ἐξοπλισμένο –ἐφ' ὅσον τὸ θεμέλιο μπορεῖ νὰ ὀνομάζεται κατηγορήμα ὅπως τὰ ἄλλα–, δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε τί θὰ ἦταν πιά ἓνα τέτοιο ἄτομο. Τὸ μὲν ἀπαραίτητο θεμέλιο, ἡ ἐννοια, τὸ καθόλου, τὸ ὁποῖο εἶναι ἡ ἴδια ἡ σκέψη –ἀρκεῖ μόνο νὰ μπορεῖ κανεὶς [27] νὰ κάμει ἀφαίρεση ἀπὸ τὴν παράσταση πού συνοδεύει τὴν λέξη: σκέψη–, δὲν μπορεῖ νὰ ἰδωθεῖ μόνον ὡς μιὰ ἀδιάφορη μορφή πού ὑπάρχει *ἐπὶ* τινος περιεχομένου. Οἱ δὲ σκέψεις ὅλων τῶν φυσικῶν καὶ νοητικῶν πραγμάτων, μέχρι καὶ τὸ οὐσιακὸ *περιεχόμενο*, εἶναι ἀκόμη κάτι πού περιλαμβάνει πολλαπλοὺς καθορισμοὺς κι ἐνέχει κιόλας τὴν διαφορὰ ψυχῆς καὶ σώματος, τῆς ἐννοιας καὶ μιᾶς σχετικῆς πραγματικότητας· τὸ βαθύτερο θεμέλιο εἶναι ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτήν, ἡ καθαρὴ ἐννοια, πού ἀποτελεῖ τὸ ἐνδότερο τῶν ἀντικειμένων, τὸν ἀπλὸ ζωικὸ παλμὸ αὐτῶν καὶ τῆς ἴδιας τῆς ὑποκειμενικῆς νόησης τῶν ἰδίων. Τὸ νὰ φέρουμε στὴν συνείδηση αὐτὴ τὴν *λογικὴ* φύση πού ἐμψυχώνει τὸν νοῦ, κινεῖται καὶ ἐπενεργεῖ μέσα του, ἰδοὺ τὸ ζητούμενο. Ἡ ἐνστικτώδης ἐνέργεια διαφέρει ἐν γένει ἀπὸ τὴν νοήμονα καὶ ἐλεύθερη ἐκ τοῦ ὅτι ἡ δευτέρη προκύπτει μὲ συνείδηση· ἅπαξ καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ κινουῦντος τεθεῖ μπροστά του, ἐξαχθεῖ ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐνότητα μὲ τὸ ὑποκείμενο καὶ γίνει ἀντικειμενωδές, ἀρχίζει ἡ ἐλευθερία τοῦ νοῦ, ἡ ἀποδέσμευσή του,²² ἐνῶ ὁ ἴδιος, στὸ ἐνστικτωδές ἐπενεργεῖν τῆς νόησης, ὄντας παγιδευμένος στὰ δεσμὰ τῶν κατηγοριῶν του, διασκορπίζεται σ' ἓνα ἄπειρης ποικιλίας ὑλικό. Σὲ αὐτὸ τὸ δίκτυο δένονται ἐδῶ κι ἐκεῖ πιδὸ σταθεροὶ κόμβοι, σημεῖα στήριξης καὶ προσανατολισμοῦ τῆς ζωῆς τοῦ νοῦ καὶ τῆς συνείδησής του· χρωστοῦν τὴν σταθερότητα καὶ δύναμή τους ἀκριβῶς στὸ ὅτι, ἐνῶ τοποθετοῦνται μπροστά στὴν συνείδηση, ἀποτελοῦν αὐτὲς καθ' αὐτὲς ὑπάρχουσες ἐννοιες τῆς οὐσιότητάς του. Τὸ σημαντικότερο σημεῖο ὡς πρὸς τὴν φύση τοῦ νοῦ εἶναι ἡ ἀναφορὰ ὄχι μόνο τοῦ τί εἶναι *αὐτὸς τοῦτος* πρὸς τὸ τί εἶναι *ἐνεργῶς πραγματικά*, ἀλλὰ [16] τοῦ ὡς τί *ἔχει ἐπίγνωση τοῦ ἑαυτοῦ του*· ἡ αὐτογνωσία αὐτῆ, ἀφοῦ αὐτὸς εἶναι οὐσιωδῶς συνείδηση, εἶναι βασικὸς προσδιορισμὸς τῆς *ἐνεργοῦ πραγματικότητάς* του. Αὐτὲς οἱ κατηγορίες, πού ὡς ὀρμὲς ἐπιδρῶν μόνον ἐνστικτωδῶς καὶ εἰσάγονται στὴν συνείδηση τοῦ νοῦ ἀρχικὰ μεμονωμένες, ἄρα μεταβαλλόμενες καὶ προκαλώντας σύγχυση μεταξύ τους, πορίζοντας ἔτσι στὸν νοῦ μιὰ μεμονωμένη καὶ ἀβέβαιη ἐνεργὸ πραγματικότητα,

22. «Ἡ ἐλευθερία τοῦ νοῦ, ἡ ἀποδέσμευσή του»: die Freiheit des Geistes.

αὐτὲς οἱ κατηγορίες νὰ ἀποκαθαρθοῦν, καὶ ἔτσι νὰ ὑψωθεῖ μέσα τους ὁ νοῦς στὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀλήθεια, αὐτὸ εἶναι λοιπὸν ἡ ἀνώτερη λογικὴ δουλειά.

[28] Αὐτὸ ποὺ δηλώσαμε ὅτι ἀποτελεῖ ἀφετηρία τῆς ἐπιστήμης, τοῦ ὁποῖου πρὶν ἀναγνωρισθῆκε ἡ ἀνώτερη ἀξία καθ' ἑαυτὸν καὶ ταυτοχρόνως ὡς ὅρου τῆς ἀληθινῆς γνώσης, τὸ νὰ μεταχειριζόμαστε τὶς ἔννοιες καὶ τὶς στιγμὲς τῆς ἔννοιαι γενικὰ, τοὺς νοητοὺς προσδιορισμοὺς, ὡς μορφές ποὺ διαφέρουν ἀπὸ τὸ ὑλικὸ κι ὑπάρχουν μόνον ἐπ' αὐτοῦ, αὐτὸ παρουσιάζεται ἄμεσα στὸν ἑαυτὸ του ὡς συμπεριφορὰ ἀκατάλληλη γιὰ τὴν ἀλήθεια, ποὺ δηλώσαμε ὅτι συνιστᾷ ἀντικείμενο καὶ σκοπὸ τῆς λογικῆς. Διότι ἔτσι, ὡς ψιλὲς μορφές, ὡς διαφορετικὲς ἀπὸ τὸ περιεχόμενο, αὐτὲς ἐκλαμβάνονται ὡς στάσιμες μέσα σ' ἕναν καθορισμὸ ποὺ τὶς σημαδεύει ὡς πεπερασμένες καὶ ἀνίκανες νὰ συλλάβουν τὴν ἀλήθεια, ἡ ὁποία εἶναι ἐντὸς ἑαυτῆς ἄπειρη. Ὅπως κατὰ τᾶλλα κι ἂν συνεταιρίζεται πάλι τὸ ἀληθὲς μὲ τὸν περιορισμὸ καὶ τὴν περατότητα, ἀπὸ ὅποια ἄποψη κι ἂν εἶναι, αὐτὰ εἶναι ἡ ὄψη τῆς ἄρνησής του, τῆς ἀναλήθειας καὶ ἀνενεργοῦ πραγματικότητάς του, ἀκριβῶς τοῦ πέρατός του, ὄχι τῆς κατάφασης ποὺ αὐτὸ εἶναι, καθὸ ἀληθές. Τὸ ἐνστικτο τοῦ ὑγιοῦς ὀρθοῦ λόγου ἔχει αἰσθανθεῖ τόσο δυναμωμένο τελικὰ ἐνάντια στὸ ἄγνοιο τῶν μόνου καὶ μόνου τυπικῶν κατηγοριῶν, ποὺ ἐγκαταλείπει περιφρονητικὰ τὴν γνωριμία τους στὸ πεδίο μιᾶς σχολικῆς λογικῆς καὶ μεταφυσικῆς, ἐνῶ καταφρονεῖ συνάμα τὴν ἀξία ποὺ ἔχει ἤδη καθ' ἑαυτὴν ἡ συνείδηση τῶν ἐν λόγῳ μίτων, μὴ ἔχοντας συνείδηση ὅτι ἡ ἐνστικτώδης ἐνέργεια τῆς φυσικῆς λογικῆς καὶ πόσο μᾶλλον ἡ ἀναλογισμένη ἀπόρριψη τῆς γνωριμίας καὶ γνώσης τῶν ἰδίων τῶν νοητῶν προσδιορισμῶν τὸν ἐγκλωβίζουν στὴν ὑπηρεσία τῆς μὴ ἀποκαθαρμένης καὶ ἄρα ἀνελεύθερης νόησης. Ὁ ἀπλὸς θεμελιώδης προσδιορισμὸς, δηλαδὴ ὁ ἐπίκοινος μορφικὸς προσδιορισμὸς τῆς συλλογῆς τέτοιων μορφῶν εἶναι ἡ *ταυτότητα*, γιὰ τὴν ὁποία ἡ λογικὴ αὐτῆς τῆς συλλογῆς ἰσχυρίζεται πὼς εἶναι νόμος, τὸ $A=A$, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντίφασης. Ὁ ὑγιὲς ὀρθὸς λόγος ἔχασε τόσο πολὺ τὸν σεβασμὸ του γιὰ τὴν σχολή, ἡ ὁποία εἶναι κάτοχος τέτοιων νόμων τῆς ἀλήθειας καὶ συνεχίζει νὰ τοὺς μεταλαμπαδεύει ἔτσι, ὥστε τὴν χλευάζει ἐπ' αὐτοῦ καὶ θεωρεῖ ἀνυπόφορο ἕναν ἄνθρωπο ποὺ ξέρεي νὰ ἀληθολογεῖ σύμφωνα μὲ τέτοιους νόμους, νὰ λέει: τὸ φυτὸ εἶναι – φυτὸ, ἡ ἐπιστήμη εἶναι – ἡ ἐπιστήμη, *καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς* [29] *ἐπ' ἄπειρον*. Ἐπίσης ὡς πρὸς τοὺς τύπους ποὺ ἀποδίδουν τοὺς κανόνες τοῦ συλλογισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι στὴν πραγματικότητα μιὰ ἀπὸ τὶς κύριες λειτουργίες τῆς διάνοιας, ἔχει παγιωθεῖ – ὅσο ἄδικο κι ἂν εἶναι νὰ παραγνωρίζεται ὅτι ἔχουν στὴν γνώση τὸ δικό τους πεδίο, ὅπου πρέπει νὰ ἰσχύουν, ἐνῶ ἀποτελοῦν οὐσιαστικὴ πρώτη ὕλη γιὰ τὴν νόηση τοῦ ὀρθοῦ λόγου [17]– ἡ ἐπίσης δίκαιη συνείδηση ὅτι ἀποτελοῦν ἀδιάφορα μέσα τοῦλάχιστον ἐξ ἴσου τοῦ λάθους καὶ τοῦ σοφίσματος, καὶ ὅτι, ὅπως καὶ ἂν ὀρίζει κανεὶς κατὰ τᾶλλα τὴν ἀλήθεια, εἶναι ἄχρηστα γιὰ τὴν ἀνώτερη, π.χ. τὴν θρησκευτικὴ ἀλήθεια – ὅτι ἀφοροῦν γενικὰ μόνου μιὰ ὀρθότητα τῶν γνώσεων, ὄχι τὴν ἀλήθεια.

Ἡ ἐλλειμματικὴ αὐτοῦ τοῦ τρόπου θεώρησης τῆς νόησης, ὁ ὁποῖος ἀφήνει κατὰ μέρος τὴν ἀλήθεια, μπορεῖ μοναχὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἂν δὲν θεωροῦμε μόνου καὶ μόνου ὅ,τι εἶθισται νὰ καταριθμεῖται στὴν ἐξωτερικὴ μορφή, ἀλλὰ περιλαμβάνουμε καὶ τὸ περιεχόμενο στὴν σκεπτόμενη θεώρηση. Γίνεται σύντομα ἀφ' ἑαυτοῦ προφανὲς πὼς ὅ,τι ὁ ἀμεσότερος συνηθέστερος ἀναλογισμὸς ἀποκόπτει ὡς περιεχόμενο ἀπὸ τὴν μορφή, στὴν πράξη δὲν θεωρεῖται ἄμορφο, ἀόριστο – εἰδεμὴ θᾶταν μόνου τὸ κενό, φέρ' εἰπεῖν ἡ ἀφαίρεση τοῦ πράγματος αὐτοῦ τούτου–, ὅτι πολλῶ μᾶλλον ἔχει μορφή στὸν ἑαυτὸ του, καὶ μάλιστα ἔχει ἐμπύχωση καὶ σύσταση μοναχὰ μέσῳ αὐτῆς, κι ὅτι αὐτὴ ἡ ἴδια εἶναι ποὺ μεταπίπτει σὲ ἐπίφαση περιεχομένου καὶ μόνου, ὅπως συνεπῶς καὶ σὲ ἐπίφαση κάτι ἐξωτερικοῦ ἐπὶ τῆς ἐπίφασης αὐτῆς. Μ' αὐτὴ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ περιεχομένου στὴν λογικὴ θεώρηση, ἀντικείμενο δὲν γίνονται τὰ *πράγματα*, ἀλλὰ τὸ *θέμα*, ἡ *ἐννοια* τῶν πραγμάτων. Ἐδῶ πάλι ἴσως μᾶς ὑπενθυμίσουν ὅτι *ὑπάρχει* πλῆθος ἐννοιῶν, πλῆθος θεμάτων. Ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸ τί

περιορίζει αυτό το πλήθος, ἀφ' ενός, εἶπαμε προηγουμένως ὅτι ἡ ἔννοια ὡς σκέψη ἐν γένει, ὡς καθόλου, εἶναι ἡ ἀμέτρητου πλάτους συντομογραφία ἔναντι τῆς καθεκαστότητας τῶν πραγμάτων, ὅπως αἰωροῦν τὸ πλήθος τους μπροστὰ στὴν ἀόριστη ἐποπτεία καὶ παράσταση.²³ ἀφ' ἑτέρου δέ, *μία* ἔννοια εἶναι, πρῶτον, ἄμεσα ἡ ἔννοια στὸν ἑαυτὸ τῆς, καὶ αὐτὴ εἶναι μόνο *μία*, [30] κι εἶναι τὸ οὐσιακὸ θεμέλιο· κατὰ τᾶλλα πάλι *μία* ἔννοια εἶναι μὲν *μία ὀρισμένη* ἔννοια κι ὁ ἐπ' αὐτῆς καθορισμὸς εἶναι ὅ,τι ἐμφανίζεται ὡς περιεχόμενο, ἀλλὰ τῆς ἔννοιας ὁ καθορισμὸς ἀποτελεῖ μορφικὸ προσδιορισμὸ τῆς ἐν λόγῳ οὐσιακῆς ἐνότητας, στιγμὴ τῆς μορφῆς ὡς ὀλότητας, στιγμὴ *τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας*, ἡ ὁποία εἶναι τὸ θεμέλιο τῶν ὀρισμένων ἔννοιῶν. Διὰ τῆς αἴσθησης αὐτὴ μῆτε ἐποπτεύεται, μῆτε παρασταίνεται· εἶναι μόνον ἀντικείμενο, προῖον καὶ περιεχόμενο *τῆς νόησης*, καὶ ἀποτελεῖ τὸ αὐτὸ καθ' αὐτὸ ὑπάρχον θέμα, τὸν *λόγον*,²⁴ εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος τοῦ ὄντος, ἡ ἀλήθεια τῶν ἐπονομαζόμενων πραγμάτων· ὁ *λόγος*²⁵ εἶναι τὸ τελευταῖο πού θᾶπρεπε ν' ἀφήσουμε ἐκτὸς λογικῆς ἐπιστήμης. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ εἶναι προαιρετικὸ ζήτημα ἂν θὰ τὸν βάλουμε στὴν ἐπιστήμη ἢ θὰ τὸν ἀφήσουμε ἔξω. Ἄν τοὺς νοητοὺς προσδιορισμοὺς, πού εἶναι μόνον ἐξωτερικὲς μορφές, τοὺς θεωρήσουμε στ' ἀλήθεια αὐτοὺς τούτους, τὸ μόνο πού μπορεῖ νὰ βγεῖ εἶναι ἡ περατότητά τους, ἡ ἀναλήθεια τῆς ὑποτιθέμενης καθ' ἑαυτὸν ὑπαρξῆς τους καί, ὡς ἀλήθεια τους, ἡ ἔννοια. Ἡ λογικὴ ἐπιστήμη, καθὼς πραγματεύεται τοὺς νοητοὺς προσδιορισμοὺς πού γενικὰ διατρέχουν τὸν νοῦ μας ἐνστικτωδῶς καὶ ἀσυνεῖδητα, ἐνῶ ἀκόμη καὶ εἰσερχόμενοι στὴν γλώσσα παραμένουν ἀθεμάτιστοι, [18] ἀπαρατήρητοι, θᾶναι ἄρα καὶ ἀνακατασκευὴ τῶν νοητῶν ἐκείνων προσδιορισμῶν πού ὁ ἀναλογισμὸς τοὺς ἔχει ξεχωρίσει καὶ ἔχουν παγιωθεῖ ἀπὸ αὐτὸν ὡς ὑποκειμενικὲς, ἐξωτερικὲς μορφές ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ τοῦ συστατικοῦ περιεχομένου.

Ἡ ἔκθεση κανενὸς ἀντικειμένου δὲν θὰ ἦταν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἱκανὴ νὰ ἔχει τόσο αὐστηρή, ἐντελῶς ἐμμενὴ πλαστικότητα ὅσο ἡ ἀνάπτυξη τῆς νόησης σύμφωνα μὲ τὴν ἀναγκαιότητά της· κανένα ἀντικείμενο δὲν συνοδεύεται τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση αὐτῆ· ὡς πρὸς τοῦτο, ἡ ἐπιστήμη τοῦ θᾶπρεπε νὰ ὑπερέχει ὡς καὶ τῶν μαθηματικῶν, γιὰτὶ κανένα ἀντικείμενο δὲν ἔχει τέτοια ἐλευθερία καὶ ἀνεξαρτησία ἐντὸς ἑαυτοῦ. Ἡ ἀπαίτηση μᾶς τέτοιας παρουσίας, πού ἰσχύει μὲ τὸν τρόπο τῆς στὴν πορεία τῆς μαθηματικῆς συνεπαγωγῆς, [31] θὰ ἦταν σὲ κανένα ἐπίπεδο τῆς ἀνάπτυξης νὰ μὴν ἀπαντᾷ ἕνας νοητὸς προσδιορισμὸς καὶ ἀναλογισμὸς πού δὲν προκύπτει ἄμεσα σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο καὶ δὲν ἔχει μεταβεῖ σ' αὐτὸ ἀπὸ τὰ προηγούμενα. Πλὴν σὲ γενικὲς γραμμὲς πρέπει βέβαια νὰ παραιτηθοῦμε ἀπὸ μιά τέτοια ἀφηρημένη πληρότητα τῆς ἔκθεσης· ἤδη ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιστήμη ἀρχίζει ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὸ καθαρὰ ἀπλό, ἄρα ἀπὸ τὸ πιὸ γενικὸ καὶ κενό, ἡ παρουσίαση θ' ἀποδεχόταν μόνον αὐτὲς ἐδῶ ἀκριβῶς τίς, ἐντελῶς ἀπλὲς οἱ ἴδιες, ἐκφράσεις τοῦ ἀπλοῦ, χωρὶς καμμία περαιτέρω προσθήκη ὁποιασδήποτε λέξης –αὐτὸ πού θὰ ἦταν θεμιτὸ ἀπὸ ἄποψη θέματος νὰ λάβει χώρα, θὰ ἦσαν ἀποφατικοὶ ἀναλογισμοί, πού θὰ ἐπιδιώκουν ν' ἀποκρούσουν καὶ ν' ἀπομακρύνουν ὅ,τι ἄλλο ἢ παράσταση ἢ μιά ἀρύθμιστη νόηση τυχόν ἀνακατέψουν ἐδῶ. Τέτοιες ἐμπνεύσεις, πού παρεμβαίνουν μὲς στὴν ἀπλή ἐμμενὴ πορεία τῆς ἀνάπτυξης, εἶναι ὡστόσο καθαρὰ τυχαῖες, ὅποτε ἡ προσπάθεια ἀποτροπῆς τους πάσχει ἀπὸ τὴν ἐν λόγῳ τυχειότητα καὶ αὐτῆ· ἐξ ἄλλου εἶναι μάταιο νὰ θέλουμε νὰ προλάβουμε ὅλες τίς τέτοιες ἐμπνεύσεις, γιὰτὶ ἀκριβῶς εἶναι ἐκτὸς θέματος, ὅποτε αὐτὸ πού ἀπαιτεῖται ἐν προκειμένῳ γιὰ νὰ ἰκανοποιηθεῖ ἡ συστηματικὴ θᾶναι, ἂν μὴ τι ἄλλο, ἢ μὴ πληρότητα. Ἡ δὲ ταραχὴ καὶ ἔλλειψη αὐτοσυγκρέντωσης πού

23. Wie sie ihre Menge dem unbestimmten Anschauen und Vorstellen vorschweben. Ἄλλη ἀνάγνωση: «ὅπως τὰ ἔχει μπροστὰ τῆς ὡς πλήθος ἢ ἀόριστη ἐποπτεία καὶ παράσταση» (διόρθωση Michel-Moldenhauer: [in] ihre[r] Menge).

24. Ἑλληνικὰ στὸ πρωτότυπο.

25. Ἑλληνικὰ στὸ πρωτότυπο.

προσιδιάζουν στην σύγχρονη συνείδησή μας δὲν ἐπιτρέπουν παρὰ νὰ λάβουμε ὁμοίως λίγο-πολὺ ὑπ' ὄψη κοντινοὺς ἀναλογισμοὺς καὶ ἐμπνεύσεις. Ἐπειτα ἡ πλαστικότητα τῆς παρουσίας ἀπαιτεῖ καὶ πλαστικότητα τῆς πρόσληψης καὶ κατανόησης· ὅμως, ἔφηβοι καὶ ἄνδρες μὲ τέτοια πλαστικότητα, ποὺ ν' ἀρνοῦνται ἀτάραχα ἀπὸ μόνοι τους τοὺς *δικούς* τοὺς ἀναλογισμοὺς καὶ ἐμπνεύσεις –μὲ τοὺς ὁποῖους ἀνυπομονεῖ νὰ φανεῖ ὅποιος σκέφτεται *ἀπὸ μόνος του*–, ἀκροατὲς ποὺ ν' ἀκολουθοῦν μόνο τὸ θέμα, ὅπως τοὺς ἔπλασε ὁ Πλάτων, δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ τοποθετηθοῦν σ' ἓναν σύγχρονο διάλογο· ἀκόμη λιγότερο θὰ πρεπε νὰ ὑπολογίζουμε σὲ παρόμοιους ἀναγνώστες. Τοῦναντίον μοῦ ἔχουν φανερωθεῖ πολὺ συχνὰ καὶ πολὺ ἐπιθετικὰ ἀντίπαλοι ἀνίκανοι ν' ἀναλοισθοῦν ἀπλῶς ὅτι οἱ ἐμπνεύσεις καὶ ἐνστάσεις τοὺς περιέχουν κατηγορίες, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν προϋποθέσεις καὶ χρήζουν κριτικῆς οἱ ἴδιες προτοῦ χρησιμοποιοῦν. Εἶναι ἀπίστευτο μέχρι ποῦ φθάνει ἡ ἀσυνειδησία ἐπ' αὐτοῦ· [32] δημιουργεῖ τὴν θεμελιώδη παρανόηση, τὴν κακὴ, δηλαδὴ ἀπαίδευτη, διαγωγή ποὺ συνίσταται στὸ ὅτι, ἐνώπιον τῆς θεωρούμενης κατηγορίας, σκεφτόμαστε *κάτι ἄλλο* ἀπὸ αὐτὴ τὴν κατηγορία. Ἡ ἀσυνειδησία εἶναι ἀδικαιολόγητη κατὰ μείζονα λόγο γιατί τὸ ἐν προκειμένῳ *ἄλλο* [19] εἶναι ἄλλοι νοητοὶ προσδιορισμοὶ καὶ ἐννοιες, ἐνῶ σ' ἓνα σύστημα τῆς λογικῆς πρέπει ἀκριβῶς αὐτὲς οἱ ἄλλες κατηγορίες νὰ ἔχουν ὁμοίως βρεῖ τὴν θέση τους, ὅπου θὰ ὑπαχθοῦν καθ' ἑαυτὲς σὲ θεώρηση. Αὐτὸ εἶναι κατ' ἐξοχὴν προφανὲς στὴν μεγάλη πλειονότητα τῶν ἐνστάσεων καὶ ἐπιθέσεων κατὰ τῶν πρώτων ἐννοιῶν ἢ προτάσεων²⁶ τῆς λογικῆς, τὸ *εἶναι* καὶ *μηδὲν* καὶ τὸ *γίγνεσθαι*, τὸ ὁποῖο, ἀπλὸς προσδιορισμὸς τὸ ἴδιο, περιέχει ὡστόσο ἀναντίρρητα –τὸ δείχνει ἡ ἀπλούστερη ἀνάλυση– τοὺς δύο πρώτους προσδιορισμοὺς ὡς στιγμές. Φαινομενικὰ ἡ μεθοδικότητα (*Gründlichkeit*) ἀπαιτεῖ ἢ ἀφετηρία, ὡς τὸ θεμέλιο (*Grund*) ἐπάνω στὸ ὁποῖο οἰκοδομοῦνται ὅλα, νὰ διερευνᾶται πρὶν ἀπὸ ὅλα, μάλιστα νὰ μὴν προχωροῦμε πρὸ πέρα προτοῦ ἀποδειχθεῖ στέρεο, τὸ ἀντίθετο μάλιστα, στὴν περίπτωση ποὺ δὲν εἶναι, ν' ἀπορρίπτουμε ὅλα ὅσα ἀκόμη ἔπονται. Αὐτὴ ἡ μεθοδικότητα ἔχει συνάμα τὸ προσὸν ὅτι διευκολύνει τὰ μάλα τὴν διανοητικὴ δουλειά, ἔχει μπροστὰ τῆς ὀλόκληρη τὴν ἀνάπτυξη κλεισμένη σ' αὐτὸ τὸν σπόρο καὶ νομίζει ὅτι ἔχει καθαρίσει μὲ ὅλα, ἂν καθαρίσει μὲ δαῦτον, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ εὐκολότερα διεκπεραιώσιμος, διότι εἶναι τὸ ἀπλούστερο, τὸ ἴδιο τὸ ἀπλοῦν· τὸ ἐλκυστικὸ σὲ αὐτὴ τὴν τόσο ἱκανοποιημένη μὲ τὸν ἑαυτὸ τῆς μεθοδικότητα εἶναι κατ' οὐσίαν ἢ ἐλάχιστη ἐργασία ποὺ ἀπαιτεῖται. Αὐτὸς ὁ περιορισμὸς στὸ ἀπλὸ ἀφήνει ἐλεύθερο πεδίο δράσης στὴν αὐθαιρεσία τοῦ νοεῖν, ποὺ καθ' αὐτὸ δὲν θέλει νὰ μείνει ἀπλό, ἀλλὰ προσάγει τοὺς ἐπ' αὐτοῦ ἀναλογισμοὺς του. Ἐνῶ μὲ τὸ δίκιο τῆς ἀσχολεῖται αὐτὴ ἡ μεθοδικότητα πρῶτα *μόνο* μὲ τὴν ἀρχή, μὴ ἐμπλεκόμενη *στὰ περαιτέρω*, στὸ πῶς δουλεύει κάμνει τὸ ἀντίθετο, εἰσάγει πολλῶ μᾶλλον τὰ *περαιτέρω*, τουτέστιν ἄλλες κατηγορίες ἀπ' ὅ,τι εἶναι [33] *μόνον* ἢ ἀρχή, ἄλλες προϋποθέσεις καὶ προενοήσεις. Τέτοιες προϋποθέσεις, ὅτι ἡ ἀπειρία διαφέρει ἀπὸ τὴν περατότητα, τὸ περιεχόμενο εἶναι *κάτι ἄλλο* ἀπὸ τὴν μορφή, τὸ ἐσωτερικὸ ἄλλο ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ, ὅτι ἐπίσης ἡ μεσολάβηση δὲν εἶναι ἡ ἀμεσότητα, λὲς καὶ ἀγνοεῖ κανεὶς παρόμοια πράγματα, ἐκφέρονται συγχρόνως μὲ διδακτικὸ ὕφος, ἐν εἶδει ἀφήγησης καὶ διαβεβαίωσης μᾶλλον παρὰ ἀπόδειξης. Σὲ μιὰ τέτοια διδακτικότητα ὡς φέρσιμο ἐνυπάρχει μιὰ ἠλιθιότητα –δὲν μπορεῖς νὰ τὸ πεῖς ἄλλιῶς– ὡς πρὸς τὸ θέμα δέ, ἐνυπάρχει μὲν σὲ αὐτὴν τὸ ἀδικαιολόγητο ὅτι *μόνο* προϋποθέτει καὶ παραδέχεται ἀμέσως παρόμοια πράγματα, ἀλλ' ἀκόμη περισσότερο ἢ ἄγνοια τοῦ ὅτι ἀνάγκη καὶ δουλειὰ τῆς λογικῆς νόησης εἶναι νὰ διερευνᾶ αὐτὸ ἀκριβῶς, ἂν ἓνα τέτοιο πεπερασμένο ἄνευ ἀπειρίας εἶναι *τάχα* *κάτι ἀληθές*, τὸ ἴδιο μιὰ τέτοια ἀφηρημένη ἀπειρία, πέραν αὐτοῦ ἓνα ἄμορφο περιεχόμενο καὶ μιὰ χωρὶς περιεχόμενο μορφή, ἓνα τέτοιο ἐσωτερικὸ καθ' αὐτό, ποὺ δὲν ἔχει ἐξωτερικέυση, καὶ μιὰ ἐξωτερικότητα χωρὶς

26. Ἡ «ἀρχῶν»: Sätze.

έσωτερικότητα, κ.ο.κ. – [ἄν] εἶναι *κάτι ἀληθές, επίσης κάτι ἐνεργῶς πραγματικό*. – Αὐτὴ ἡ παιδεία καὶ πειθαρχία τῆς νόησης, ποὺ θὰ ἐπέφερε μιὰ πλαστικότητα στὴν συμπεριφορὰ τῆς καὶ θὰ ξεπερνοῦσε τὴν ἀνυπομονησία τοῦ παρεμβαίνοντος ἀναλογισμοῦ, ἐξασφαλίζεται ὁμως μοναχὰ προχωρώντας, μελετώντας καὶ παράγοντας ὅλη τὴν ἀνάπτυξη.

[20] Ἀφοῦ μνημονεύθηκε ἡ πλατωνικὴ ἔκθεση, σ' ὅποιον ἐργάζεται στὴν ἐκ νέου ἀνέγερση ἐνὸς αὐτοτελοῦς οἰκοδομήματος φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης στοὺς νεώτερους χρόνους μπορεῖ νὰ ὑπενθυμίσει κανεὶς τὸ λεγόμενο, ὅτι ὁ Πλάτων ξαναδούλεψε ἑπτὰ φορές τὰ περὶ πολιτείας βιβλία του.²⁷ Αὐτὴ ἡ ὑπενθύμιση, ἡ σύγκριση –στὸ μέτρο ποὺ ἡ ὑπενθύμιση φάνηκε νὰ περικλείει μία– θὰ ἔπρεπε, προκειμένου γιὰ ἓνα ἔργο, τὸ ὁποῖο, ἀφοῦ ἀνήκει στὸν νεώτερο κόσμος, ἔχει μπροστά του νὰ ἐπεξεργασθεῖ μιὰ βαθύτερη ἀρχή, ἓνα δυσκολότερο ἀντικείμενο καὶ ἓνα ὑλικὸ πλουσιότερου εὗρους, νὰ μᾶς ὠθήσει μόνο ἀκόμη περισσότερο νὰ εὐχηθοῦμε νὰ ὑπῆρχε ἡ ἐλεύθερη σχολή γιὰ νὰ δουλευτεῖ ἐβδομήντα ἑπτὰ φορές. Ὅμως ἔτσι ὁ συγγραφέας, ἐξετάζοντας τὸ ἔργο ἐν ὄψει τοῦ μεγέθους τῆς ἀποστολῆς, ἔπρεπε [34] ν' ἀρκεσθεῖ σὲ ὅ,τι μπόρεσε αὐτὸ νὰ γίνῃ ὑπὸ περιστάσεις ἐξωτερικῆς ἀναγκαιότητας, ὅπου ἀναπόφευκτα τὸ μέγεθος τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς ἐποχῆς καὶ οἱ πολλαπλὲς πτυχές τους ἀποσποῦν τὴν προσοχή, καὶ μάλιστα ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀμφιβολίας, ἂν ἡ θορυβώδης ταραχὴ τῶν ἡμερῶν καὶ ἡ ἐκκωφαντικὴ πολυλογία τῆς ἔπαρσης ποὺ μὲ ὑπερηφάνεια περιορίζεται στὴν ταραχὴ, ἀφήνει ἀκόμη τόπο γιὰ τὴν συμμετοχὴ στὴν χωρὶς πάθος ἡρεμία τῆς σκεπτόμενης καὶ μόνο γνώσης.

Βερολίνο, 7 Νοεμβρίου 1831

27. Πιθανὴ ἀνακριβὴς ἀναφορὰ στό: *Εὐφορίων δὲ καὶ Παναίτιος εἰρήκασι πολλάκις ἐστραμμένην εὐρήσθαι τὴν ἀρχὴν τῆς Πολιτείας* (Διογένης Λαέρτιος, Β', 37).

Είσαγωγή

ΓΕΝΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

[35/27] Σὲ καμμὶαν ἄλλη ἐπιστῆμη δὲν γίνεται τόσο ἔντονα αἰσθητὴ ἢ ἀνάγκη νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ θέμα χωρὶς πρότερους ἀναλογισμοὺς ὅσο στὴν λογικὴ ἐπιστῆμη. Σὲ κάθε ἄλλη, τὸ ὑπὸ πραγμάτευση ἀντικείμενο κι ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος διαφέρουν μεταξύ τους· ὅπως ἐπίσης τὸ περιεχόμενο δὲν ἀποτελεῖ ἀπόλυτη ἀφετηρία, ἀλλὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἄλλες ἔννοιες καὶ συναρτᾶται μὲ ἄλλο ὑλικὸ ὀλόγυρά του. Εἶναι ἄρα θεμιτὸ αὐτὲς οἱ ἐπιστῆμες νὰ μιλοῦν μὲ λημματικὸ μόνον τρόπο γιὰ τὸ πεδίο τους καὶ τὴν συνάφειά του, καθὼς καὶ γιὰ τὴν μέθοδο, νὰ ἐφαρμόζουν ἄνευ περαιτέρω ὅσες μορφὲς ὀρισμῶν, κ.τ.τ., προϋποτίθενται γνώριμες κι ἔγκριτες, νὰ χρησιμοποιοῦν τὸν συνήθη τρόπο λογισμοῦ πρὸς ἐπίρρωση τῶν γενικῶν ἐννοιῶν τους καὶ βασικῶν προσδιορισμῶν τους.

Ἡ λογικὴ, ἀντιθέτως, δὲν μπορεῖ νὰ προϋποθέσει καμμία ἀπὸ αὐτὲς τὶς μορφὲς τοῦ ἀναλογισμοῦ ἢ τοὺς κανόνες καὶ νόμους τῆς νόησης, γιὰτὶ αὐτὰ συνιστοῦν μέρος τοῦ ἴδιου τοῦ περιεχομένου της καὶ θὰ πρέπει πρῶτα νὰ αἰτιολογηθοῦν στὸ ἐσωτερικὸ της. Στὸ περιεχόμενό της δὲν ἀνήκει μόνον ἢ ὑπόδειξη τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου ἀλλὰ κι ἡ ἴδια ἢ ἔννοια τῆς ἐπιστήμης ἐν γένει, μάλιστα αὐτὴ συνιστᾶ τὸ ἔσχατο πόρισμά της· ἡ λογικὴ δὲν μπορεῖ λοιπὸν νὰ πεῖ ἀπὸ πρὶν τί εἶναι ἡ λογικὴ, ὀλόκληρη ἢ πραγμάτευσή της παράγει αὐτὴ τὴν αὐτεπίγνωσή της μόνον ὡς ἔσχατό της καὶ ὡς ἀποπεράτωσή της. Ὁμοίως ἐντὸς λογικῆς ἐμπίπτει οὐσιαστικὰ ἢ πραγμάτευση τοῦ ἀντικειμένου της, τῆς νόησης, ἀκριβέστερα τῆς ἐννοιολογικῆς νόησης· ἡ ἔννοια τῆς τελευταίας δημιουργεῖται κατὰ τὴν πορεία τῆς λογικῆς καὶ δὲν μπορεῖ νὰ προηγηθεῖ. Συνεπῶς, σκοπὸς ὅσων προηγοῦνται τῆς λογικῆς σ' αὐτὴ τὴν Εἰσαγωγή δὲν εἶναι, αἴφνης, νὰ αἰτιολογήσουν τὴν ἔννοια τῆς λογικῆς ἢ νὰ δικαιολογήσουν ἐπιστημονικὰ ἐκ προοιμίου τὸ περιεχόμενο καὶ τὴν μέθοδό της, [36] ἀλλὰ, μέσῳ μερικῶν ἐπεξηγήσεων καὶ στοχασμῶν, μὲ λογιζόμενο καὶ ἐξιστορητικὸ τρόπο, νὰ φέρουν τὴν παράσταση κοντὰ στὴν σκοπιὰ ἀπὸ τὴν ὁποία πρέπει νὰ ἐξετάζεται αὐτὴ ἢ ἐπιστῆμη.

[28] Ὅταν ἐκλαμβάνουν τὴν λογικὴ ὡς τὴν ἐπιστῆμη τῆς νόησης ἐν γένει, ἐννοοῦν μ' αὐτὸ ὅτι ἡ νόηση αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν *ψιλὴ μορφή* μιᾶς γνώσης, ὅτι ἡ λογικὴ κάμνει ἀφαίρεση ἀπὸ κάθε *περιεχόμενο*, ἐνῶ τὸ λεγόμενο δεῦτερο *συστατικὸ* ποὺ ἀνήκει σὲ μιὰ γνώση, ἢ *ῦλη*, πρέπει νὰ δοθεῖ ἀπὸ κάπου ἄλλοῦ, ὅτι ἡ λογικὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία αὐτὴ ἢ ῦλη εἶναι, ὑποτίθεται, ὀλωσδιόλου ἀνεξάρτητη, μπορεῖ συνεπῶς νὰ ὑποδείξει μόνον ὑπὸ ποίους τυπικοὺς ὄρους ὑπάρχει ἀληθινὴ γνώση, ὄχι ὅμως νὰ περιέχει ἢ ἴδια πραγματικὴ ἀλήθεια, οὔτε νᾶναι κἂν ὁ *δρόμος* πρὸς μιὰ πραγματικὴ ἀλήθεια, ἀφοῦ τὸ οὐσιῶδες τῆς ἀλήθειας, τὸ περιεχόμενο, βρίσκεται ἴσα ἴσα ἐκτὸς λογικῆς.

Κατὰ πρῶτον, εἶναι ἤδη ἀδόκιμο νὰ λέμε ὅτι ἡ λογικὴ κάμνει ἀφαίρεση ἀπὸ κάθε *περιεχόμενο*, ὅτι διδάσκει μόνον τοὺς κανόνες τῆς νόησης, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ ἐμπλακεῖ στὸ νοητὸν καὶ νὰ λάβει ὑπ' ὄψη της τὸ πῶς ἔχει. Διότι, ἀφοῦ ἡ νόηση καὶ οἱ κανόνες τῆς νόησης θεωροῦνται ἀντικείμενό της, ἐδῶ ἔχει ἄμεσα τὸ ιδιαίτερό της περιεχόμενο· ἐδῶ ἔχει μάλιστα τὸ ὡς ἄνω δεῦτερο *συστατικὸ* τῆς γνώσης, μιὰν ῦλη, ποὺ τὴν ἀπασχολεῖ τὸ πῶς ἔχει.

Μόνον πού, δεῦτερον, οἱ παραστάσεις στὶς ὁποῖες στηριζόταν ὡς τώρα ἡ ἔννοια τῆς λογικῆς γενικὰ εἴτε ἔχουν καταστραφεῖ ἤδη, εἴτε εἶναι καιρὸς νὰ ἐξαφανισθοῦν ἐντελῶς, ἢ σκοπιὰ τούτης τῆς ἐπιστήμης νὰ συλληφθεῖ μὲ ἀνώτερο τρόπο καὶ αὐτὴ ἢ ἐπιστῆμη ν' ἀποκτήσει ἓνα πλήρως ἀλλαγμένο σχῆμα.

Ἡ μέχρι τώρα ἔννοια τῆς λογικῆς στηρίζεται στὸν χωρισμὸ τοῦ *περιεχομένου* τῆς γνώσης καὶ τῆς *μορφῆς* τῆς, δηλαδή τῆς *ἀλήθειας* καὶ τῆς *βεβαιότητας*, τὸν ὁποῖο ἔχει προϋποθέσει μιὰ γιὰ πάντα ἢ συνήθους συνείδησης. Ἡ *πρώτη* προϋπόθεση εἶναι ὅτι τὸ ὑλικὸ τοῦ γνωρίζειν παρίσταται αὐτὸ καθ' ἑαυτὸν ὡς ἕτοιμος κόσμος ἐκτὸς νοήσεως, ὅτι ἡ [37] νόηση εἶναι καθ' ἑαυτὴν κενή, ὅτι προστίθεται ἐξωτερικὰ ὡς μιὰ μορφή σ' αὐτὴ τὴν ὕλη, γεμίζεται μὲ δαύτην, μόνον ἔτσι ἀποκτᾶ περιεχόμενο καὶ ὡς ἐκ τούτου γίνεται πραγματικὸ γνωρίζειν.

Ἐπειτα τὰ δύο συστατικὰ μέρη (γιατὶ ὑποτίθεται ὅτι ἔχουν ἀναφορὰ συστατικῶν μερῶν, ἢ γνώση ὄντας μιὰ μηχανικοῦ ἢ, τὸ πολὺ πολὺ, χημικοῦ τύπου σύνθεσή τους) ἱεραρχοῦνται μεταξύ τους ἔτσι ὥστε τὸ ἀντικείμενο εἶναι κάτι καθ' αὐτὸ περατωμένο, ἕτοιμο, ποὺ δὲν χρειάζεται διόλου τὴν νόηση γιὰ νὰ εἶναι ἐνεργῶς πραγματικὸ, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ νόηση εἶναι κάτι ἐλαττωματικὸ ποὺ θὰ πρέπει πρῶτα νὰ συμπληρωθεῖ μ' ἓνα ὑλικὸ καὶ μάλιστα νὰ συμμορφωθεῖ, ὡς ἀόριστη μορφή, στὴν ὕλη του. Ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀντιστοιχία τῆς νόησης μὲ τὸ ἀντικείμενο, ὅποτε ἡ νόηση, γιὰ νὰ παραγάγει αὐτὴ τὴν ἀντιστοιχία –γιατὶ ἡ ἀντιστοιχία δὲν ὑπάρχει αὐτὴ καθ' αὐτήν–, ὀφείλει νὰ εἶναι προσαρμοστικὴ καὶ ὑποχωρητικὴ ἀπέναντι στὸ ἀντικείμενο.

Τρίτον, ἂν δὲν ἀφήσουμε τὴν διαφορὰ ὕλης καὶ μορφῆς, ἀντικειμένου καὶ νόησης, σ' αὐτὴ τὴν νεφελώδη ἀοριστία, ἀλλὰ [29] τὴν ἐκλάβουμε ἀκριβέστερα, θὰ ποῦμε ὅτι κάθε μιὰ τους εἶναι μιὰ σφαῖρα ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν ἄλλη. Τὸ νοεῖν, ὅταν ὑποδέχεται τὸ ὑλικὸ καὶ τὸ μορφοποιεῖ, δὲν υπερβαίνει λοιπὸν τὸν ἑαυτό του, ὅταν τὸ ὑποδέχεται καὶ ὑποχωρεῖ μπροστὰ του δὲν παύει τὸν ἑαυτό του νὰ τροποποιεῖ, δὲν γίνεται ἔτσι τὸ ἄλλο του· ἄλλωστε μόνον τὸ νοεῖν ὀρίζει αὐτοσυνειδητά· ἄρα οὔτε ὅταν σχετίζεται μὲ τὸ ἀντικείμενο βγαίνει ἀπ' τὸν ἑαυτό του πρὸς τὸ ἀντικείμενο, αὐτὸ παραμένει ὡς ἓνα πράγμα αὐτὸ τοῦτο, μόνον καὶ μόνον ἓνα ἐπέκεινα τῆς γνώσης.

Αὐτὲς οἱ ἀπόψεις περὶ ἀλληλοαναφορᾶς ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου ἐκφράζουν τοὺς προσδιορισμοὺς ποὺ ἀποτελοῦν τὴν φύση τῆς συνήθους συνείδησής μας, τῆς φαινομένης συνείδησης· ἂν ὅμως μεταφέρουμε αὐτὲς τὶς προκαταλήψεις μέσα στὸν λόγο, λὲς κι ἐδῶ λαβαίνει χώρα ἡ ἴδια ἀναφορά, λὲς κι αὐτὴ ἡ ἀναφορά ἀληθεύει αὐτὴ καθ' αὐτή, τότε αὐτὲς εἶναι τὰ λάθη, τῶν ὁποίων ἡ διεκπεραιωμένη μὲς ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ νοητικοῦ καὶ φυσικοῦ [38] σύμπαντος ἀνασκευὴ εἶναι ἡ φιλοσοφία, ἢ μᾶλλον, ἀφοῦ αὐτὰ φράσσουν τὴν εἴσοδο στὴν φιλοσοφία, εἶναι τὰ λάθη ποὺ πρέπει ν' ἀποβληθοῦν μπροστὰ ἀπὸ τὴν φιλοσοφία.²⁸

Ἡ παλαιότερη μεταφυσικὴ διέθετε, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, μιὰν ἀνώτερη ἔννοια περὶ νοήσεως ἀπὸ αὐτὴν ποὺ δίνει καὶ παίρνει πιά κατὰ τὴν νεώτερη ἐποχὴ. Ἡ θεμελιώδης ὑπόθεσή τῆς ἦταν ἀκριβῶς ὅτι τὸ μοναδικὸ ἀληθινὰ ἀληθὲς στὰ πράγματα εἶναι ὅ,τι γίνεται γνωστὸ ἀπὸ αὐτὰ καὶ ἐπ' αὐτῶν διὰ τῆς νόησης· ἄρα τὰ πράγματα ὄχι κατὰ τὴν ἀμεσότητά τους ἀλλὰ μόνον ἀναχθέντα στὴν μορφή τῆς νόησης, ὡς νοητά. Αὐτὴ ἡ μεταφυσικὴ ἦταν λοιπὸν τῆς γνώμης ὅτι ἡ νόηση καὶ οἱ προσδιορισμοὶ τῆς νόησης δὲν εἶναι κάτι ξένο στὰ ἀντικείμενα ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ἢ οὐσία τους, δηλαδή ὅτι τὰ *πράγματα* καὶ τὸ νὰ τὰ νοεῖς εἶναι αὐτὰ καθ' αὐτὰ σὲ ἀντιστοιχία (ἔτσι κι ἡ γλώσσα μας ἐκφράζει μιὰ συγγένεια μεταξύ τῶν Dinge, πράγματα, καὶ τοῦ Denken, νοεῖν), ὅτι ἡ νόηση μὲ τοὺς ἐμμενεῖς προσδιορισμοὺς τῆς καὶ ἡ ἀληθινὴ φύση τῶν πραγμάτων ἀποτελοῦν ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ περιεχόμενο.

Ὅμως ἡ *ἀναλογιστικὴ* διάνοια κυρίευσε τὴν φιλοσοφία. Καλὸ εἶναι νὰ ξέρουμε τί ἀκριβῶς θέλει νὰ πεῖ αὐτὴ ἡ ἔκφραση, ποὺ κατὰ τᾶλλα χρησιμοποιεῖται πολλὲς φορὲς μὲ συνθηματικὸ τρόπο· ὡς ἀναλογιστικὴ πρέπει νὰ ἐννοεῖται γενικὰ ἢ διάνοια ποὺ προχωρεῖ σὲ ἀφαιρέσεις καὶ ἄρα σὲ διαχωρισμοὺς, ὅταν ἐμμένει στοὺς διαχωρισμοὺς

28. Ἡ *Φαινομενολογία τοῦ νοῦ* εἶναι ἡ ἀνασκευὴ τῶν προκαταλήψεων τῆς συνήθους, ἤτοι φαινομένης, συνείδησης μὲς ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ νοητικοῦ καὶ φυσικοῦ σύμπαντος. Προηγεῖται δὲ τῆς λογικῆς, τῆς καθ' αὐτὸ ἀφετηρίας τῆς φιλοσοφίας.

της. Στραμμένη κατά του ὀρθοῦ λόγου, ἔχει τὸ φέρσιμο τοῦ *κοινοῦ νοῦ*²⁹ κι ἐπιβάλλει τὴν ἀποψη τοῦ τελευταίου, ὅτι ἡ ἀλήθεια ἐρείδεται στὴν αἰσθητὴ πραγματικότητα, ὅτι οἱ σκέψεις εἶναι *μόνο* σκέψεις, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι μόνον ἡ αἰσθητήρια ἀντίληψη τίς προκίζει μὲ συστατικὸ περιεχόμενο καὶ πραγματικότητα, ὅτι ὁ λόγος, καθ' ὅσον παραμένει ὡς ἔχει αὐτὸς καθ' αὐτόν, γεννᾷ μόνο χίμαιρες.³⁰ Μ' αὐτὴ τὴν παραίτηση τοῦ λόγου ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του χάνεται ἡ ἔννοια τῆς ἀλήθειας, ὁ λόγος περιορίζεται στὸ νὰ γνωρίζει μόνον ὑποκειμενικὴ ἀλήθεια, μόνο τὸ φαινόμενο,³¹ [30] μόνο κάτι στὸ ὁποῖο δὲν ἀντιστοιχεῖ ἡ φύση τοῦ ἴδιου τοῦ θέματος· τὸ *ἐπίσταμαι* ξανάγινε *δοξασία*.

Αὐτὴ ἡ τροπὴ ποὺ παίρνει ἡ γνώση, ποὺ ἐμφανίζεται ὡς ἀπώλεια καὶ πισογύρισμα, ἔχει ὡστόσο γιὰ θεμέλιο κάτι βαθύτερο, [39] στὸ ὁποῖο πατᾶ γενικὰ ἡ ἀναβάθμιση τοῦ ὀρθοῦ λόγου στὴν ἀνώτερη νοοτροπία τῆς νεώτερης φιλοσοφίας. Τὸ αἶτιο τῆς ὡς ἄνω γενικευθείσας παράστασης πρέπει ἀκριβῶς ν' ἀναζητηθεῖ στὴν διάγνωση τοῦ ὅτι οἱ προσδιορισμοὶ τῆς διάνοιας *συγκρούονται καθ' ἀνάγκην* μὲ τὸν ἑαυτὸ τους. – Ὁ προαναφερμένος ἀναλογισμὸς συνίσταται στὸ νὰ βγαίνεις *ἔξω* ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο ἄμεσο καὶ νὰ τὸ *ὀρίζεις* καὶ νὰ τὸ *διαχωρίζεις*. Ἀλλὰ ὁ ἴδιος πρέπει νὰ *βγαίνει ἐξ ἴσου ἔξω* ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς *διαχωριστικὸς* προσδιορισμοὺς του, καὶ εὐθὺς νὰ τοὺς *σχετίζει*. Ἀπὸ τὴν σκοπιὰ αὐτοῦ τοῦ σχετισμοῦ ἀνακύπτει ἡ σύγκρουσή τους. Ὁ ἀναλογιστικὸς αὐτὸς σχετισμὸς ἀνήκει αὐτὸς τοῦτος στὸν λόγο· ἡ ἀναγωγὴ ὑπεράνω αὐτῶν τῶν προσδιορισμῶν, ποὺ φθάνει μέχρι νὰ διαγνώσει τὴν σύγκρουσή τους, εἶναι τὸ μεγάλο ἀρνητικὸ βῆμα πρὸς τὴν ἀληθινὴ ἔννοια λόγου. Ἡ ἀδιεκπεραιώτη, ὅμως, διάγνωση ὑποκύπτει στὴν παρανόηση ὅτι τάχα ὁ ὀρθὸς λόγος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ περιέρχεται σὲ ἀντίφαση μὲ τὸν ἑαυτὸ του.³² ἀγνοεῖ ὅτι ἡ ἀντίφαση εἶναι ἴσα ἴσα ἡ ἄνοδος τοῦ λόγου ὑπεράνω τῶν περιορισμῶν τῆς διάνοιας καὶ ἡ διάλυσή τους. Ἀντὶ ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ἡ γνώση νὰ κάμει τὸ τελευταῖο βῆμα πρὸς τὰ πάνω, ἀναδιπλώθηκε, γιὰ ν' ἀποφύγει τὴν ἀνεπάρκεια τῶν προσδιορισμῶν τῆς διάνοιας, στὴν αἰσθητὴ ὑπαρξη, νομίζοντας ὅτι τῆς προσφέρει σταθερότητα καὶ σύμπνοια. Ἐφ' ὅσον ὅμως, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, αὐτὴ ἡ γνώση ἔχει ἐπίγνωση τοῦ ἑαυτοῦ της μόνον ὡς τῆς γνώσης τοῦ φαινομένου, ἡ ἀνεπάρκειά της ὁμολογεῖται, ἀλλὰ συνάμα θεωρεῖται προϋπόθεση, ὡς ἂν, ἐνῶ δὲν γνωρίζουμε μὲν τὰ πράγματα αὐτὰ τοῦτα, διαθέταμε ἐν τούτοις ὀρθὴ γνώση ἐντὸς τῆς σφαίρας τοῦ φαινομένου, ὡς ἂν τὸ μόνο ποὺ διέφερε ἐδῶ εἶναι τρόπον τινὰ τὸ *εἶδος τῶν ἀντικειμένων*, ὅπου ἐνῶ τὸ ἓνα εἶδος, τὰ πράγματα αὐτὰ τοῦτα, δὲν ἐνέπιπτε μὲν στὴν γνώση, ἐνέπιπτε ἐν τούτοις τὸ ἄλλο, τὰ φαινόμενα. Σὰν ν' ἀποδίδαμε σὲ ἓναν ἄνθρωπο ὀρθὴ κατανόηση, προσθέτοντας ὅτι δὲν εἶναι ὡστόσο ἰκανὸς νὰ καταλάβει τίποτε τὸ ἀληθές, μόνο ἀναληθῆ. Ὅσο ἄτοπο θὰ ἦταν τὸ τελευταῖο, τόσο ἄτοπη θὰ ἦταν μιὰ ἀληθὴς γνώση ποὺ δὲν θὰ γνώριζε τὸ ἀντικείμενο ὅπως εἶναι αὐτὸ τοῦτο.

[40] Ἡ *κριτικὴ τῶν μορφῶν τῆς διάνοιας* ἔφθασε στὸ πόρισμα, ποὺ μνημονεύσαμε, ὅτι αὐτὲς δὲν ἔχουν *ἐφαρμογὴ στὰ πράγματα αὐτὰ τοῦτα*.³³ – Αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ἄλλο νόημα ἀπὸ τὸ ὅτι αὐτὲς οἱ μορφὲς εἶναι στὸν ἑαυτὸ τους κάτι ἀναληθές. Μόνο πού, μιᾶς καὶ ἀφήνονται νὰ ἰσχύσουν γιὰ τὸν ὑποκειμενικὸ λόγο καὶ γιὰ τὴν ἐμπειρία, [31] ἡ κριτικὴ δὲν ἔχει ἐπιφέρει καμμία ἀλλαγὴ σ' αὐτὲς τίς ἴδιες, ἀντίθετα τίς ἀφήνει νὰ ἔχουν ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενο τὸ ἴδιο σχῆμα μὲ τὸ ὁποῖο ἴσχυαν ἄλλοτε ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενο. Ἄν δὲν εἶναι ὅμως ἐπαρκεῖς ὡς πρὸς τὸ πράγμα αὐτὸ τοῦτο, ἡ διάνοια,

29. *Gemeiner Menschenverstand*· κυριολ.: «κοινὴ ἀνθρώπινη διάνοια».

30. *Hinngespinnste*. Βλ. *Κριτικὴ τοῦ καθαρῦ λόγου*, Β 269, Β 571.

31. Ἄλλη ἀνάγνωση: «ἡ ἀλήθεια περιορίζεται στὸ νὰ εἶναι μόνον ὑποκειμενικὴ ἀλήθεια, στὸ νὰ γνωρίζει μόνο τὸ φαινόμενο».

32. Κατὰ τὴν *Κριτικὴ τοῦ καθαρῦ λόγου*, οἱ Ἀντινομίες τοῦ καθαρῦ λόγου φανερόνουν ἀντιφάσεις στὶς ὁποῖες ὀδηγεῖται ὁ λόγος, ὄχι ἡ διάνοια.

33. Ἡ *Κριτικὴ τοῦ καθαρῦ λόγου* ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν ἴδιο τὸν ὄψιμο Κάντ, *κριτικὴ τῆς διάνοιας* (βλ. *Κριτικὴ τῆς κριτικῆς δύναμης*, Β III-IV· πρβλ. μτφ. Κ. Ἀνδρουλιδάκης, Ἰδεόγραμμα, Ἀθήνα 2002).

στην όποία λένε ότι άνήκουν, θάπρεπε άκόμη λιγότερο νά βολεύεται μ' αυτές, και νά θέλει έτσι ν' άρκεσθει σέ αυτές. Άν δέν μπορούν νά ναι προσδιορισμοί του *πράγματος αυτού τούτου*, άκόμη λιγότερο μπορούν νά ναι προσδιορισμοί της διάνοιας, στην όποία θά κάμνουμε την τιμή νά την θεωρήσουμε τουλάχιστον ένα πράγμα αυτό τουτο. Οί προσδιορισμοί περατό και άπειρο έχουν την ίδια σύγκρουση, είτε εφαρμόζονται στον χρόνο και τον χώρο, στον κόσμο, είτε είναι προσδιορισμοί μέσα στον νοϋ· όπως το μαύρο και το άσπρο δίνουν ένα γκρι άν ένωθούν το ένα με τ' άλλο στον τοίχο αλλά και στην παλέττα· άν ή παράστασή μας του *κόσμου* διαλύεται γιατί μεταφέρονται σέ αυτήν οί προσδιορισμοί του άπειρου και του περατού, τότε ό νοϋς ό ίδιος, ό όποιος περιέχει μέσα του και τους δύο, είναι άκόμη περισσότερο κάτι άντιφατικό στον έαυτό του, κάτι το αυτοδιαλυόμενο. – Το ποιόν του ύλικου ή άντικειμένου, όπου τυχόν θά εφαρμοσθούν ή μέσα στο όποιο θά βρεθούν οί προσδιορισμοί, δέν μπορεί νά κάμνει την διαφορά· γιατί μόνο λόγω αυτών των προσδιορισμών κι ως πρὸς αυτούς ενέχει το άντικείμενο την άντίφαση.

Έκείνη ή κριτική έχει συνεπώς άπομακρύνει τις μορφές της άντικειμενικής νόησης μόνο από το πράγμα, αλλά τις άφησε μέσα στο ύποκείμενο έτσι όπως τις βρήκε. Έδω δέν εξέτασε, έννοείται, τούτες τις μορφές αυτές καθ' αυτές, ως πρὸς το ιδιαίτερό τους περιεχόμενο, παρά τις παρέλαβε σαν λήμματα κατ' ευθείαν από την ύποκειμενική λογική· όποτε δέν έτέθη ζήτημα συναγωγής τους αυτών τούτων των ίδιων ή έστω συναγωγής των ίδιων [41] ως ύποκειμενικο-λογικών μορφών, άκόμη λιγότερο δέ μιās διαλεκτικής θεώρησης των ίδιων.

Η συνεπέστερα διεκπεραιωμένη υπερβατολογική ιδεοκρατία άναγνώρισε την μηδαμινότητα του φαντάσματος του *πράγματος αυτού τούτου*, το όποιο διατηρούσε άκόμα ως ύπόλειμμα ή κριτική φιλοσοφία, εκείνης της άφηρημένη, άποκομμένης από κάθε περιεχόμενο σκιας, και είχε σκοπό νά το έξολοθρεύσει έντελώς. Επίσης αυτή ή φιλοσοφία έκαμε μιá αρχή, ξεκίνησε ν' άφήσει τον λόγο νά εκθέσει άφ' έαυτού τους προσδιορισμούς του. Η ύποκειμενική στάση αυτής της προσπάθειας δέν την άφησε όμως ν' άποπερατωθει. Στο έξής, θά έγκαταλειφθει αυτή ή στάση και μαζί της εκείνη ή αρχή και ή άνάπτυξη της καθαρής έπιστήμης.³⁴

Έκείνο πού έννοείται συνήθως ως λογική έξετάζεται, όμως, χωρίς ή μεταφυσική σημασία νά λαβαίνεται καθόλου ύπ' όψιν. Αυτή ή έπιστήμη, στην κατάσταση [32] όπου βρίσκεται άκόμη, δέν έχει βέβαια κανένα περιεχόμενο εκείνου του είδους πού ισχύει στην συνήθη συνείδηση ως πραγματικότητα και ως άληθινό θέμα. Άλλά δέν είναι γι' αυτό τον λόγο μιá τυπική έπιστήμη στερούμενη περιεχομενικής άλήθειας. Το πεδίο της άληθείας δέν πρέπει δά ν' άναζητηθει στο ύλικό πού θεωρούν ότι της λείπει, κι άς είθισται ν' άποδίδεται ή άνεπάρκειά της σ' αυτή την έλλειψη. Αντίθετα, ή άπουσία συστατικού περιεχομένου των λογικών μορφών όφείλεται πολλῶ μάλλον μονάχα στο είδος θεώρησης και πραγμάτευσής τους. Έφ' όσον αυτές, ως πάγιοι προσδιορισμοί, άλληλεκπίπτουν και δέν συνεχονται σέ όργανική ένότητα, είναι νεκρές μορφές και δέν έχουν νά έννοικει μέσα τους τον νοϋ, πού συνιστά την ζώσα συγκεκριμένη ένότητά τους. Έτσι όμως στερούνται του στέρεου περιεχομένου –μιās ύλης πού νά είναι αυτή τούτη ή ίδια συστατικό περιεχόμενο. Το περιεχόμενο πού

34. Η φιλοσοφία του Φίχτε (Fichte) άρχικά θεωρεί έαυτην συστηματική άναδιατύπωση της καντιανής. Καταργεί το «πράγμα αυτό τουτο» και προβαίνει στην πρώτη προσπάθεια παραγωγής των κατηγοριών –όμως εκκινεί από το έγώ, και γι' αυτό άποτυγχάνει: «Είναι ή πρώτη έλλογη προσπάθεια πού έγινε στον κόσμο νά συναχθούν οί κατηγορίες», αλλά «αυτή ή πρόοδος από έναν καθορισμό σέ άλλον άποτελει άνάλυση από την σκοπιá της συνείδησης, όχι αυτή καθ' αυτήν» (*Geschichte der Philosophie, Werke in 20 Bänden*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1969, τ. 20, σ. 401 [έφ' έξής *W* με αριθμό τόμου και σελίδας]). Άργότερα, ό Φίχτε έγκαταλείπει το έγώ ως άφετηρία, το άντικαθιστά με το άπόλυτο, αλλά τότε έγκαταλείπει και το σχέδιο παραγωγής των κατηγοριών, το όποιο άναλαμβάνει ό "Ε. έδω.

λείπει στις λογικές μορφές δεν είναι άλλο από μια σταθερή ἔδρα και συγκεκριμένη υπόσταση τῶν ἀφηρημένων αὐτῶν προσδιορισμῶν· και μιά τέτοια οὐσιακή οὐσία εἴθισται ν' ἀναζητεῖται γιά λόγου τους ἀπ' ἔξω. Ἀλλ' ὁ λογικός ὀρθός λόγος ὁ ἴδιος εἶναι τὸ οὐσιακὸ ἢ πραγματικὸ, τὸ ὁποῖο συνέχει μέσα του ὅλους τοὺς ἀφηρημένους προσδιορισμούς, [42] ὄντας ἢ στέρεη, ἀπόλυτα συγκεκριμένη ἐνότητά τους. Γιά αὐτὸ πού εἴθισται νὰ ὀνομάζεται μιά ὕλη, δὲν χρειάζεται λοιπὸν νὰ ψάξουμε μακριά· δὲν φταίει τὸ ἀντικείμενο τῆς λογικῆς, ἂν ἡ λογικὴ φανεῖ κενὴ συστατικοῦ περιεχομένου, φταίει μονάχα τὸ εἶδος σύλληψής του.

Αὐτὸς ὁ στοχασμὸς ὀδηγεῖ πιὸ κοντὰ στὴν ὑπόδειξη τῆς σκοπιᾶς ὑπὸ τὴν ὁποία ἡ λογικὴ πρέπει νὰ ἐξετάζεται, στὸ κατὰ πόσον αὐτὴ διακρίνεται ἀπὸ τοὺς μέχρι τώρα τρόπους πραγμάτευσης αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης και συνιστᾷ τὴν μοναδικὴ ἀληθὴ σκοπιὰ ὅπου αὐτὴ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸ μέλλον γιά πάντα.

Στὴν *Φαινομενολογία τοῦ νοῦ* ἐξέθεσα τὴν συνείδηση ὡς πρὸς τὴν προοδευτικὴ τῆς κίνηση ἀπὸ τὴν πρώτη ἄμεση ἀντίθεση τῆς ἴδιας και τοῦ ἀντικειμένου μέχρι τὴν ἀπόλυτη ἐπίγνωση. Αὐτὸς ὁ δρόμος διατρέχει ὅλες τις μορφές τῆς ἀναφορᾶς τῆς συνείδησης πρὸς τὸ ἀντικείμενο και ἔχει ὡς ἀποτέλεσμά του τὴν ἐννοια τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐννοια αὐτὴ δὲν ἔχει λοιπὸν ἀνάγκη ἐδῶ (πέραν τοῦ ὅτι ἀνακύπτει ἐντὸς τῆς ἴδιας τῆς λογικῆς) καμμίας δικαιολόγησης, γιὰ τὴν ἔχει λάβει ἐκεῖ· και δὲν ἐπιδέχεται καμμίαν ἄλλη δικαιολόγηση, μόνον αὐτὴ τὴν δημιουργία τῆς ἀπὸ τὴν συνείδηση, πού τὰ οἰκεῖα τῆς σχήματα διαλύονται γιά τὴν ἴδια ὅλα στὴν ἐννοια τῆς ἐπιστήμης ὡς τὴν ἀλήθεια. – Μιά αἰτιολόγηση ἢ ἐπεξήγηση τῆς ἐννοιας τῆς ἐπιστήμης βάσει λόγων και ἀντιλόγων τὸ πολὺ πού μπορεῖ νὰ ἀποδώσει εἶναι νὰ φέρει τὴν ἐννοια αὐτὴ ἐνώπιον τῆς παράστασης [33] και νὰ μᾶς πληροφορήσει περιγραφικὰ γι' αὐτήν· ἕνας ὀρισμὸς τῆς ἐπιστήμης, εἰδικὰ τῆς λογικῆς, ἔχει ὅμως τὴν ἀπόδειξή του μονάχα σ' ἐκείνη τὴν ἀναγκαιότητα μὲ τὴν ὁποία προκύπτει. Ἐνας ὀρισμὸς, τὸν ὁποῖο μιά ὁποιαδήποτε ἐπιστῆμη θεωρεῖ ἀπόλυτη ἀφετηρία, δὲν μπορεῖ νὰ περιέχει παρὰ μόνον τὴν ὀρισμένη, κανονικὴ ἔκφραση τοῦ τί φαντάζεται κανεὶς ὀμολογουμένως, ὡς γνωστὸν, ὅτι εἶναι ἀντικείμενο και σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης. Ὅτι ἔχεις αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν παράσταση περὶ αὐτῶν εἶναι μιά περιγραφικὴ διαβεβαίωση, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὁποία μπορεῖς μοναχὰ νὰ ἐπικαλεῖσαι ὅτι εἶναι ἀναγνωρισμένο πὼς ἰσχύει τὸ τάδε ἢ τὸ δεῖνα ἢ, ἀκριβέστερα, μόνον νὰ μὲ παρακαλεῖς ν' ἀποδεχθῶ, ἂν θέλω, τὸ τάδε ἢ τὸ δεῖνα ὡς ἀνεγνωρισμένο. [43] Δὲν θὰ πάψουν ποτὲ νὰ ἐγείρονται ἐνστάσεις και ν' ἀναφέρει ὁ ἕνας ἐδῶθε μιά περίπτωση, ὁ ἄλλος ἐκεῖθε μιά ἄλλη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὑπάρχει και κάτι ἀκόμα, κάτι ἐπιπλέον και ἄλλο, πού πρέπει νὰ ἐννοοῦμε μὲ τὴν τάδε ἢ τὴν δεῖνα ἔκφραση, στὸν ὀρισμὸ τῆς ὁποιας θὰ πρέπει συνεπῶς νὰ ἐνταχθεῖ ἕνας ἀκόμα προσδιορισμὸς, ἐγγύτερος ἢ γενικότερος, και νὰ διευθετηθεῖ ἀναλόγως κι ἡ ἐπιστῆμη. – Ἐπειτα θ' ἀναλάβει ὁ λογισμὸς βάσει λόγων και ἀντιλόγων ν' ἀποφανθεῖ πόσα ἀπ' ὅλα αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν, πόσα ν' ἀποκλεισθοῦν, και σὲ ποιά ὄρια, μὲ ποῖο εὔρος· ἀλλ' αὐτὸς ὁ λογισμὸς ἔχει ἐνώπιόν του πάρα πολλές και πολὺ διαφορετικὲς γνῶμες, μεταξὺ τῶν ὁποίων τελικὰ μόνον ἡ αὐθαιρεσία μπορεῖ νὰ καταλήξει σ' ἕναν σταθερὸ προσδιορισμὸ. Στὴν μεθόδευση αὐτῆ, τοῦ νὰ ἀρχίζουμε τὴν ἐπιστῆμη ἀπὸ τὸν ὀρισμὸ τῆς, δὲν γίνεται λόγος γιά τὴν ἀνάγκη νὰ δειχθεῖ ἡ ἀναγκαιότητα τοῦ ἀντικειμένου τῆς και ἄρα αὐτῆς τῆς ἴδιας.

Ἡ ἐννοια τῆς καθαρῆς ἐπιστήμης και ἡ παραγωγή τῆς προϋποτίθενται λοιπὸν στὴν παρούσα πραγματεία στὸν βαθμὸ πού ἡ φαινομενολογία τοῦ νοῦ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν παραγωγή τῆς ἐννοιας αὐτῆς. Ἡ ἀπόλυτη ἐπίγνωση εἶναι ἡ ἀλήθεια ὅλων τῶν τρόπων τῆς συνείδησης διότι μόνον στὴν ἀπόλυτη ἐπίγνωση, ὅπως δημιουργήθηκε ἀπ' αὐτὴ τὴν πορεία τῆς συνείδησης, διαλύθηκε πλήρως ὁ χωρισμὸς τοῦ ἀντικειμένου ἀπὸ τὴν βεβαιότητα δι' ἑαυτὸν, ἢ ἀλήθεια ἐξομοιώθηκε μ' αὐτὴ τὴν βεβαιότητα κι αὐτὴ ἢ βεβαιότητα μὲ τὴν ἀλήθεια.

Ἡ καθαρὴ ἐπιστήμη προϋποθέτει λοιπὸν τὴν ἀποδέσμευση ἀπὸ τὴν συνειδησιακὴ ἀντίθεση. Περιέχει τὴν σκέψη, ἐφ' ὅσον εἶναι ἐξ ἴσου τὸ θέμα αὐτὸ τοῦτο, ἢ τὸ θέμα αὐτὸ τοῦτο, ἐφ' ὅσον εἶναι ἐξ ἴσου ἡ καθαρὴ σκέψη. Ὡς ἐπιστήμη, ἡ ἀλήθεια εἶναι ἡ καθαρὴ αὐτοαναπτυσσόμενη αὐτοσυνειδησία κι ἔχει τὸ σχῆμα τοῦ ἑαυτοῦ, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο τὸ αὐτὸ καθ' αὐτὸ ὄν εἶναι ἐγνωσμένη ἔννοια, ἡ δὲ ἔννοια ὡς τέτοια τὸ αὐτὸ καθ' αὐτὸ ὄν.

[34] Ὅποτε τούτη ἡ ἀντικειμενικὴ νόηση ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενο τῆς καθαρῆς ἐπιστήμης. Ἡ τελευταία εἶναι ἄρα τόσο λίγο τυπικὴ, στερεῖται τόσο λίγο τῆς ὕλης γιὰ μιὰ ἐνεργὸ καὶ ἀληθινὴ γνώση, [44] πὺ ἴσα ἴσα μοναχὰ τὸ περιεχόμενό της εἶναι τὸ ἀπόλυτο ἀληθές, ἤτοι, ἂν ἤθελε κανεὶς νὰ χρησιμοποιεῖ ἀκόμη τὴν λέξη ὕλη, εἶναι ἡ ἀληθινὴ ὕλη –ἀλλὰ μιὰ ὕλη πὺ ἡ μορφή δὲν τῆς εἶναι κάτι ἐξωτερικό, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ὕλη εἶναι πολλῶ μᾶλλον ἡ καθαρὴ σκέψη, ἄρα ἡ ἴδια ἡ ἀπόλυτη μορφή. Κατὰ τοῦτο, πρέπει νὰ συλλάβουμε τὴν λογικὴ ὡς τὸ σύστημα τοῦ καθαρῶ λόγου, τὴν ἐπικράτεια τῆς καθαρῆς σκέψης. *Αὐτὴ ἡ ἐπικράτεια εἶναι ἡ ἀλήθεια ὅπως ὑπάρχει χωρὶς μανδύα αὐτὴ καθ' αὐτή.* Γι' αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐκφρασθεῖ λέγοντας ὅτι τὸ περιεχόμενο αὐτὸ εἶναι ἡ ἐκθεση τοῦ θεοῦ, ὅπως ὑπάρχει στὴν αἰώνια οὐσία του πρὶν πλασθοῦν ἡ φύση καὶ ἕνας πεπερασμένος νοῦς.

Ὁ Ἀναξαγόρας ἐγκωμιάζεται ὡς ἐκεῖνος πὺ ἐξέφρασε πρῶτα τὴν σκέψη ὅτι ὁ νοῦς,³⁵ ἡ σκέψη, εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου, ὅτι ἡ οὐσία τοῦ κόσμου πρέπει νὰ ὀρίζεται ὡς ἡ σκέψη. Ἔτσι ἔθεσε τὸ θεμέλιο γιὰ μιὰ νοητικὴ θεώρηση τοῦ παντός,³⁶ καθαρὸ σχῆμα τῆς ὁποίας πρέπει νὰ εἶναι ἡ λογικὴ. Σ' αὐτὴν δὲν ἔχουμε νὰ κάμουμε μὲ μιὰ νόηση ἐπάνω σὲ κάτι πὺ νὰ ὑπόκειται καθ' αὐτὸ ἐκτὸς τῆς νόησης, μὲ μορφές πὺ θεωροῦμε ὅτι προσφέρουν ψιλὰ γνωρίσματα τῆς ἀλήθειας· οἱ ἀναγκαῖες μορφές καὶ οἰκεῖοι προσδιορισμοὶ τῆς νόησης εἶναι οἱ ἴδιες τὸ περιεχόμενο καὶ ἡ ὕψιστη ἀλήθεια.

Γιὰ νὰ γίνεῖ αὐτὸ δεκτὸ ἔστω στὴν παράσταση, πρέπει νὰ παραμερισθεῖ ἡ δοξασία, ὅτι ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ εἶναι κάτι χειροπιαστό. Ἐνας τέτοιος χαρακτήρας χειροπιαστοῦ εἰσάγεται, π.χ., ἀκόμη καὶ στὶς πλατωνικὲς ιδέες, πὺ ὑπάρχουν στὴν νόηση τοῦ θεοῦ, λὲς κι εἶναι οἰονεὶ ὑπαρκτὰ πράγματα, μόνο πὺ εἶναι σὲ ἕναν ἄλλον κόσμον ἢ περιοχὴ, ἐνῶ ὁ κόσμος τῆς ἐνεργοῦ πραγματικότητας βρῖσκεται ἐξω ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμον καὶ ἔχει μιὰ οὐσιακότητα διαφορετικὴ ἀπὸ κεῖνες τὶς ιδέες καὶ πραγματικὴ μόνο δυνάμει τῆς διαφορᾶς αὐτῆς. Ἡ πλατωνικὴ ιδέα δὲν εἶναι παρὰ τὸ καθόλου τοῦ ἀντικειμένου ἢ ἀκριβέστερα ἡ ἔννοιά του.³⁷ κάτι ἔχει ἐνεργὸ πραγματικότητα μόνο στὴν ἔννοιά του· ὅσο διαφέρει ἀπὸ τὴν ἔννοιά του, τόσο παύει νὰ εἶναι ἐνεργὰ πραγματικὸ κι εἶναι κάτι μηδαμινὸ· ἡ ὄψη τοῦ χειροπιαστοῦ καὶ τῆς αἰσθητῆς [45] ἐκτὸς ἑαυτοῦ ὑπαρξῆς ἀνήκει αὐτῆς τῆς μηδαμινῆς πλευρᾶς. – Ἀπὸ τὴν ἄλλη πάλι, μπορεῖ νὰ ἐπικαλεσθεῖ κανεὶς τὶς ἴδιες τὶς παραστάσεις τῆς συνήθους λογικῆς· μιὰ παραδοχὴ εἶναι ἀκριβῶς, φέρ' εἰπεῖν, ὅτι οἱ ὀρισμοὶ δὲν περιέχουν προσδιορισμοὺς πὺ εἶναι μόνο τοῦ γνωστικοῦ ὑποκειμένου, ἀλλὰ τοὺς προσδιορισμοὺς τοῦ ἀντικειμένου πὺ συνιστοῦν τὴν πλέον οὐσιώδη ἴδια φύση του. Ὅταν πάλι ἀπὸ δεδομένους προσδιορισμοὺς συμπεραίνονται ἄλλοι, ἡ παραδοχὴ εἶναι ὅτι τὸ ἐξαγόμενον δὲν εἶναι κάτι ἐξωτερικὸ καὶ ξένο στὸ [35] ἀντικείμενο, ὅτι ἴσα ἴσα ἀνήκει σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο, ὅτι τὸ εἶναι ἀντιστοιχεῖ στὸ νοεῖν αὐτό. – Γενικὰ ἡ χρῆση μορφῶν ὅπως ἔννοια, κρίση, συλλογισμὸς, ὀρισμὸς, διαίρεση κ.λπ., πατᾶ στὸ ὅτι αὐτὲς δὲν εἶναι μορφές μόνο καὶ μόνο τῆς αὐτοσυνειδητῆς νόησης ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ νοήματος.³⁸ – Ἡ ἐκφραση νόηση, τὸν προσδιορισμὸ πὺ περιέχει, τὸν ἀποδίδει προνομιακὰ στὴν συνείδηση. Ἀλλὰ ἐφ' ὅσον λέμε ὅτι ὑπάρχει νόημα, ὀρθὸς λόγος στὸν ἀντικειμενικὸ κόσμον, ὅτι ὁ νοῦς κι ἡ φύση ἔχουν καθολικοὺς

35. Ἑλληνικὰ στὸ πρωτότυπο.

36. Intellektualansicht des Universums. Ἀναφορὰ στὸν νεοπλατωνισμὸ.

37. Ἄλλη ἀπόδοση: «τὸ καθόλου, ἀκριβέστερα ἡ ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου».

38. Verstand, πὺ σημαίνει συνήθως διάνοια. Τὸ ἴδιο ἰσχύει παρακάτω.

νόμους πού διέπουν την ζωή και τις αλλαγές τους, παραδεχόμαστε ότι οι νοητοί προσδιορισμοί έχουν ἐξ ἴσου ἀντικειμενική ἀξία και ὕπαρξη.

Ἡ κριτική φιλοσοφία μετέτρεψε μὲν ἤδη τὴν μεταφυσική σὲ λογική, ἀλλ' αὐτὴ και ἡ μετέπειτα ιδεοκρατία ἔδωσαν, ὅπως τὸ ὑπενθύμισα πρὶν, οὐσιαστική ὑποκειμενική σημασία στοὺς λογικούς προσδιορισμούς, ἀπὸ ἄγχος ἐνώπιον τοῦ ἀντικειμένου· ἔτσι συνέχισε συνάμα νὰ τίς θίγει τὸ ἀντικείμενο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀποχωροῦσαν, ὅποτε ἕνα πράγμα αὐτὸ τοῦτο, μιὰ ἄπειρη πρόσκρουση³⁹ ἀπέμεινε σὲ αὐτὲς ὡς ἕνα ἐπέκεινα. Ἡ ἀποδέσμευση ἀπὸ τὴν ἀντίθεση τῆς συνείδησης, ὅμως, πού πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ προὑποθέσει ἡ ἐπιστήμη, τοποθετεῖ τοὺς νοητοὺς προσδιορισμούς ὑπεράνω αὐτῆς τῆς ἀγγῶδους, ἀτελοῦς σκοπιᾶς, και ἀπαιτεῖ νὰ θεωροῦνται ἔτσι ὅπως αὐτοὶ καθ' αὐτοί, χωρὶς τέτοιο περιορισμὸ και συστολή, εἶναι τὸ λογικό, τὸ καθαρὰ ἔλλογο.

Ὁ Κάντ μακαρίζει ἄλλωστε τὴν λογική, γιὰ ν' ἀκριβολογοῦμε τὸ συνονθύλευμα [46] προσδιορισμῶν και ἀρχῶν πού λέγεται λογική μὲ τὴν συνήθη ἔννοια, ἐπειδὴ μιὰ τόσο πρῶμη τελειότητα τῆς ἔλαχε πρὶν ἀπὸ ἄλλες ἐπιστῆμες· μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη, λέει, δὲν ἔκαμε βῆμα πίσω, ἀλλ' οὔτε μπροστά, τὸ δεύτερο ἐπειδὴ, σύμφωνα μὲ ὅλες τίς ἐνδείξεις, φαίνεται νᾶχει κλείσει, νᾶναι ἀποπερατωμένη.⁴⁰ – Τὸ συμπέρασμα ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ λογική δὲν ἔχει ὑποστῆ ἀλλαγὴ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη –μάλιστα στὴν πράξη οἱ αλλαγές, ἂν δεῖ κανεὶς τίς πρόσφατες ἐπιτομές λογικῆς, συχνὰ συνίστανται μᾶλλον μόνο σὲ παραλείψεις–, εἶναι μᾶλλον ὅτι κατὰ μείζονα λόγο χρήζει ὀλικῆς ἀναθεώρησης· γιὰ μιὰ δυσχιλιετῆ δουλειὰ τοῦ νοῦ θὰ τοῦ ἔχει ἐξασφαλίσει μέσα του μιὰν ἀνώτερη συνείδηση τῆς νόησός του και τῆς καθαρῆς οὐσιότητάς του. Ἡ σύγκριση τῶν σχημάτων ὅπου ὁ νοῦς τοῦ πρακτικοῦ και τοῦ θρησκευτικοῦ κόσμου και ὁ νοῦς τῆς ἐπιστῆμης ἔχουν ἀνέλθει μέσα σὲ κάθε λογῆς πραγματική και ἰδεατὴ συνείδηση μὲ τὸ σχῆμα ὅπου τελεῖ ἡ λογική, ἡ συνείδηση τοῦ νοῦ περὶ τῆς καθαρῆς του οὐσίας, δείχνει μιὰ διαφορὰ πολὺ [36] μεγάλη γιὰ νὰ μὴν γίνεῖ ἀμέσως προφανὲς στὴν πλέον ἐπιφανειακὴ θεώρηση, πὼς ἡ δευτέρη αὐτὴ συνείδηση εἶναι ὀλωσδιόλου ἀναντίστοιχη πρὸς τίς πρῶτες ἐκεῖνες ἀνόδους και ἀνάξιά τους.

Στὴν πραγματικότητα, ἡ ἀνάγκη μετασχηματισμοῦ τῆς λογικῆς ἔχει γίνεῖ αἰσθητὴ ἀπὸ καιρό. Ὅσο γιὰ τὴν μορφή και τὸ περιεχόμενο μὲ τὰ ὁποῖα ἡ λογική ἐμφανίζεται στὰ διδακτικὰ συγγράμματα, μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ἔχει περιέλθει σὲ ἀνυποληψία. Δὲν τὴν ἔχουν ἀκόμη ξεφορτωθεῖ μᾶλλον ἐπειδὴ ἔχουν τὴν αἴσθηση ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ λείπει μιὰ λογική ἐν γένει⁴¹ κι ἐπειδὴ ἐπιβιώνει ἀκόμη ἡ συνήθεια τῆς παράδοσης πού τὴν θεωρεῖ σημαντική, παρὰ ἐπειδὴ εἶναι πεπεισμένοι ὅτι τοῦτο τὸ συνηθισμένο περιεχόμενο και ἡ ἐνασχόληση μὲ τοῦτες τίς κενὲς μορφές ἔχει ἀξία και χρησιμότητα.

Ὅσες διευρύνσεις ἔγιναν ἕναν καιρὸ στὴν λογική, προσθέτοντάς της ψυχολογικό, παιδαγωγικό, ὡς και φυσιολογικὸ ὕλικό, κατόπιν ἀναγνωρίσθηκαν σχεδὸν καθολικὰ ὡς παραμορφώσεις.⁴² Αὐτὸ καθ' αὐτὸ ἕνα [47] μεγάλο μέρος τῶν ψυχολογικῶν, παιδαγωγικῶν, φυσιολογικῶν αὐτῶν παρατηρήσεων, νόμων και κανόνων, εἴτε εἶναι στὴν λογική εἴτε ὅπουδήποτε ἄλλοῦ, θὰ φανεῖ μοιραῖα πολὺ σαχλὸ και τετριμμένο. Κανόνες, ὅπως, π.χ., ὅτι πρέπει κανεὶς νὰ σκέφτεται διεξοδικὰ και νὰ ἐλέγχει ὅσα διαβάξει στὰ βιβλία ἢ ἀκούει προφορικά· ὅτι, ἂν κάποιος δὲν βλέπει καλά, πρέπει νὰ βοηθᾷ τὰ μάτια του μὲ γυαλιὰ –τέτοιους κανόνες δίνουν τὰ διδακτικὰ συγγράμματα

39. Ἐκφραση τοῦ Φίχτε, μὲ τὴν ὁποία περιγράφει τὴν ἀναγκαία ἐξωθεν ἐπίδραση στὴν σκέψη· ὁ Φίχτε κατήργησε τὸ καντιανὸ «πράγμα αὐτὸ τοῦτο», ἀλλὰ διατήρησε τὴν δομὴ μέσα / ἐξω, ἐντεῦθεν / ἐπέκεινα (συνειδησιακὴ ἀντίθεση), ὅποτε τὸ πράγμα αὐτὸ τοῦτο ἐπανῆλθε μοιραῖα ὡς «ἄπειρη πρόσκρουση» (Fichte, *Werke*, de Gruyter, Βερολίνο 1971, τ. 1, σ. 228· *W20*, 404).

40. Παράφραση τῆς *Κριτικῆς τοῦ καθαρῶ λόγου*, Β VIII (βλ. μτφ. Ἀ. Γιανναρᾶ, τ. Α', τχ. 1, Παπαζήσης, Αθήνα 1976, σ. 37-38).

41. Ἄλλη ἀνάγνωση: «δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ λείπει μιὰ λογική».

42. Πρβλ. *Κριτικὴ τοῦ καθαρῶ λόγου*, ὁ.π.

στην λεγόμενη εφαρμοσμένη λογική, χωρίζοντάς τους μάλιστα με κάθε σοβαρότητα σε παραγράφους, ούτως ώστε να κατακτήσει κανείς την αλήθεια—⁴³ μοιραία θα φανούν έντελως περιττοί στον καθένα, με εξαίρεση ίσως τον συγγραφέα ή τον δάσκαλο που άπορεί πώς θα έπεκτείνει με οτιδήποτε το κατά τ' άλλα υπερβολικά σύντομο και νεκρό περιεχόμενο της λογικής.

Όσον άφορᾷ ἕνα τέτοιο περιεχόμενο, είπαμε πιό πάνω για ποιό λόγο είναι τόσο άνόητο. Οί προσδιορισμοί του ισχύουν άπαρασάλευτα ὅπως ἔχουν παγιωθεί και μπαίνουν μόνο σε ἔξωτερική σχέση ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλο. Ἐκ τοῦ ὅτι στις κρίσεις και τοὺς συλλογισμοὺς οἱ πράξεις ἀνάγονται και θεμελιώνονται πρὸ παντὸς στὸ ποσοτικὸ τῶν προσδιορισμῶν, ὅλα στηρίζονται σε μιὰ ἔξωτερική διαφορά, τὴν ψιλὴ σύγκριση, και κατανοῦν μιὰ πλήρως ἀναλυτικὴ μεθόδευση και ἕνας ὑπολογισμὸς χωρὶς ἔννοια. Ὅταν συνάγουμε τοὺς λεγόμενους κανόνες και νόμους, κυρίως τοῦ συλλογισμοῦ, δὲν κάνουμε κάτι πολὺ σπουδαιότερο ἀπὸ ὅ,τι θὰ κάναμε ἂν ψηλαφούσαμε ξυλάκια διαφορετικοῦ μήκους για νὰ τὰ ξεχωρίσουμε και νὰ τὰ δέσουμε κατὰ μέγεθος⁴⁴ —ἀπ' ὅτι κάμνουν τὰ παιδιὰ ὅταν παίζουν ψάχνοντας [48] ποιά κομμάτια ἀπὸ μιὰ ζωγραφιὰ κομμένη με πολλοὺς τρόπους συνδυάζονται. — Συνεπῶς δὲν ἔξομοίωσε ἀδίκως κανείς αὐτὴ τὴν νόηση [37] με τὸν ὑπολογισμὸ και τὸν ὑπολογισμὸ πάλι μ' αὐτὴ τὴν νόηση.⁴⁵ Στὴν ἀριθμητικὴ, οἱ ἀριθμοὶ ἐκλαμβάνονται ὡς κάτι ἄνευ ἔννοιας, χωρὶς νόημα ἔξω ἀπὸ τὴν ἰσότητα και ἀνισότητά του, τουτέστιν ἔξω ἀπὸ ἔντελως ἔξωτερικὴς ἀναφορὴς του, κάτι πὸ οὔτε αὐτὸ στὸν ἑαυτὸ του οὔτε ἡ σχέση του συνιστοῦν σκέψη. Ὅταν ὑπολογίζεται με μηχανικὸ τρόπο ὅτι τρία τέταρτα πολλαπλασιασμένα ἐπὶ δύο τρίτα κάμνουν ἕνα ἥμισυ,⁴⁶ αὐτὴ ἡ πράξη περιέχει περίπου τόσο πολὺ και τόσο λίγο σκέψη ὅσο τὸ νὰ ὑπολογισθεῖ ἂν τυχὸν σ' ἕνα συλλογιστικὸ σχῆμα προκύπτει τὸ τάδε ἢ τὸ δεῖνα εἶδος συλλογισμοῦ.

Προκειμένου αὐτὰ τὰ νεκρὰ ὅσα τῆς λογικῆς νὰ ζωογονηθοῦν ἀπὸ τὸν νοῦ και νὰ γίνουν ἔτσι ψαχνὸ και περιεχόμενο, μέθοδος τῆς λογικῆς πρέπει νᾶναι ἐκείνη διὰ τῆς ὁποίας και μόνο αὐτὴ εἶναι ἰκανὴ νὰ καταστῆ καθαρὴ ἐπιστήμη. Στὴν κατάσταση, ὅπου βρίσκεται ἡ λογικὴ, δὲν εἶναι ἀναγνωρίσιμη οὔτε μιὰ ὑπόνοια ἐπιστημονικῆς μεθόδου. Ἐχει περίπου τὴν μορφή ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης. Οἱ ἐμπειρικὴς ἐπιστήμες ἔχουν βρεῖ ὅσο καλύτερα γινόταν, ἀναλόγως με τὸ τί ὀφείλουν νὰ εἶναι, τὴν ἰδιαίτερὴ τους μέθοδο ὀρισμοῦ και ταξινόμησης τοῦ ὑλικοῦ τους. Και τὰ καθαρὰ μαθηματικὰ ἔχουν ἐπίσης τὴν μεθόδὸ τους, κατάλληλη για τὰ ἀφηρημένα τους ἀντικείμενα και για τὸν ποσοτικὸ προσδιορισμὸ ὡς πρὸς τὸν ὁποῖο μοναχὰ τὰ ἐξετάζουν. Σχετικὰ μ' αὐτὴ τὴν μέθοδο, με τὸν ὑποδεέστερο ἔν γένει χαρακτήρα τῆς ἐπιστημονικότητος πὸν ἐνδέχεται νὰ προκύψει ἐντὸς μαθηματικῶν, ἔχω πεῖ τὰ οὐσιώδη στὸν Πρόλογο στὴν *Φαινομενολογία τοῦ νοῦ*.⁴⁷ θὰ ἐξετασθεῖ ὁμως λεπτομερέστερα και στὸ ἔσωτερικὸ τῆς λογικῆς. Ὁ Σπινόζα, ὁ Βόλφ και ἄλλοι ὑπέκυψαν στὸν πειρασμὸ νὰ ἐφαρμόσουν και στὴν φιλοσοφία τὴν μαθηματικὴ μέθοδο και νὰ ἀναδείξουν τὴν ἔξωτερικὴ πορεία τῆς

43. Ἄμεση ἀναφορὰ εἶναι ὁ G.C. Kiesewetter, *Logik zum Gebrauch von Schulen*, Βερολίνο 1797 (βλ. σ. 114, 121· σύμφωνα με *Gesammelte Werke*, τ. 21, [ἔφ' ἑξῆς *GW* με ἀριθμὸ τόμου και σελίδας] *Die Lehre vom Sein* (1832), ἔπ. Fr. Hogemann-W. Jaeschke, Meiner, Ἀμβούργο 1985, *ad loc.*).

44. Πιθανὴ ἀναφορὰ: J.H. Lambert, *Neues Organon*, Λειψία 1764, τ. 1, σ. 109 κ.έ., 124 κ.έ. (σύμφωνα με *GW* 21, *ad loc.*).

45. Ἀναφορὰ: C.G. Bardili, *Grundriß der ersten Logik*, Στουτγάρδη 1800· C.L. Reinhold, *Beiträge zur leichtern Übersicht der Philosophie beim Anfange des 19. Jahrhunderts*, Ἀμβούργο 1801. Πρβλ. τὴν ἔκτενὴ κριτικὴ τοῦ Ἔ. στὸ *Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems der Philosophie*, 1801, *GW* 4, 1968, σ. 77 κ.έ.: *Διαφορὰ τῶν συστημάτων φιλοσοφίας τοῦ Φίχτε και τοῦ Σέλλινγκ*, μτφ. Γ. Ἡλιόπουλος, Ἐστία, σειρά «Φιλοσοφία», Ἀθήνα 2006, σ. 159 κ.έ.

46. Δηλ. ἡ πράξη: $3/4 \times 2/3 = 3 \times 2 / 4 \times 3 = 6 / 12 = 1/2$.

47. *Phänomenologie des Geistes*, 1807, *GW* 9, 31-34· *Φαινομενολογία τοῦ νοῦ*, μτφ. Γ. Φαράκλας, Ἐστία, σειρά «Φιλοσοφία», Ἀθήνα 2007, σ. 68-72.

άνευ έννοιας ποσότητας σὲ πορεία τῆς έννοιας, πράγμα αὐτὸ καθ' αὐτὸ ἀντιφατικό. Ὡς τώρα, ἡ φιλοσοφία δὲν εἶχε ἀκόμα βρεῖ τὴν μέθοδό της· ζήλευε τὸ συστηματικὸ οἰκοδόμημα τῶν μαθηματικῶν κι ὅπως εἶπαμε, δανειζόταν τὴν μέθοδό της ἀπ' αὐτὴν ἢ τὰ ἐβγαζε πέρα μὲ τὴν μέθοδο ἐπιστημῶν [49] ποὺ εἶναι μόνο μίξεις δεδομένου ὕλικου, ἐμπειρικῶν προτάσεων καὶ σκέψεων –ἢ ἀκόμη βολευόταν μὲ τὴν βάρβαρη ἀπόρριψη κάθε μεθόδου. Ὅμως ἡ ἔκθεση τοῦ τί μπορεῖ μοναχὰ νὰ εἶναι ἡ ἀληθινὴ μέθοδος τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης ἀνήκει στὴν πραγμάτευση τῆς ἴδιας τῆς λογικῆς· γιατί μέθοδος εἶναι ἡ συνείδηση περὶ τῆς μορφῆς τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοκινησίας τοῦ περιεχομένου τῆς λογικῆς.⁴⁸ Στὴν *Φαινομενολογία τοῦ νοῦ* ἔδωσα ἓνα παράδειγμα τῆς μεθόδου σ' ἓνα συγκεκριμένο ἀντικείμενο, τὴν *συνείδηση*. * Ἐχομε ἐδῶ σχήματα τῆς συνείδησης, ποὺ καθένα τους, ἐν ὄσῳ πραγματοποιεῖται, [38] συνάμα διαλύει τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἴδια του τὴν ἄρνηση –κι ἔχει μεταβεῖ ἔτσι σὲ ἓνα ἄλλο ἀνώτερο. Τὸ μοναδικὸ ἀπαιτούμενο γιὰ νὰ κατακτήσουμε τὴν ἐπιστημονικὴ πρόοδο, ἡ ἀπλούστατη διάγνωση πρὸς τὴν ὁποία πρέπει οὐσιαστικὰ νὰ στραφοῦν οἱ κόποι μας – εἶναι ἡ γνώση τῆς λογικῆς πρότασης ὅτι τὸ ἀρνητικὸ εἶναι ἐξ ἴσου θετικό, ὅτι τὸ αὐτοαντιφατικὸ δὲν διαλύεται στὸ μηδέν, στὸ ἀφηρημένο τίποτα, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν μόνο στὴν ἄρνηση τοῦ ἐπιμέρους περιεχομένου του, δηλαδὴ ὅτι μιὰ τέτοια ἄρνηση δὲν εἶναι πάσα ἄρνηση, ἀλλὰ ἄρνηση τοῦ ὀρισμένου θέματος ποὺ διαλύεται, ἄρα ὀρισμένη ἄρνηση· ὅτι λοιπὸν περιέχεται κατ' οὐσίαν στὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀποτέλεσμα –κάτι ποὺ ἀποτελεῖ κυριολεκτικὰ ταυτολογία, γιατί ἀλλιῶς τὸ ἀποτέλεσμα θὰ ἦταν κάτι τὸ ἄμεσο, ὄχι ἀποτέλεσμα. Ἀφοῦ τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ προκύπτει, ἡ ἄρνηση, εἶναι ὀρισμένη, αὐτὴ ἔχει ἓνα περιεχόμενο. Ἡ ἄρνηση εἶναι μιὰ νέα έννοια, ἀλλὰ ἡ ἀνώτερη, πλουσιότερη έννοια ἀπὸ τὴν προηγούμενη· γιατί ἡ ἄρνηση [ὡς νέα έννοια] ἔχει ἐμπλουτισθεῖ μὲ τὴν ἄρνηση τῆς προηγούμενης έννοιας, ἦτοι μὲ τὸ ἀντίθετο τῆς προηγούμενης έννοιας, ἄρα περιέχει τὴν προηγούμενη ἀλλὰ καὶ περισσότερο ἀπ' αὐτὴν, ὄντας ἡ ένότητα τῆς ἴδιας καὶ τοῦ ἀντιθέτου της. – Τὸ σύστημα τῶν έννοιῶν ἐν γένει πρέπει νὰ διαμορφωθεῖ ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸν δρόμο –καὶ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἀκολουθώντας μιὰ ἀκατάπαυστη, καθαρὴ πορεία, ποὺ δὲν εἰσάγει τίποτε ἔξωθεν.

[50] Πῶς θὰ μπορούσα νὰ νομίζω ὅτι ἡ μέθοδος ποὺ ἀκολουθῶ σὲ αὐτὸ ἐδῶ τὸ σύστημα τῆς λογικῆς –ἢ μᾶλλον ποὺ ἀκολουθεῖ αὐτὸ τὸ σύστημα στὸν ἑαυτό του– δὲν ἐπιδέχεται ἀκόμη πολλὴ τελειοποίηση, πολλὴ διαμόρφωση στὰ καθέκαστα; Πλὴν συνάμα ξέρω ὅτι αὐτὴ ἡ μέθοδος εἶναι ἡ μόνη ἀληθινή. Τοῦτο προκύπτει καθ' αὐτὸ ἤδη ἀπὸ τὸ ὅτι αὐτὴ ἡ μέθοδος δὲν εἶναι τίποτε τὸ διακριτὸ ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο καὶ περιεχόμενό της –διότι ἐκεῖνο ποὺ κινεῖ τὸ περιεχόμενο πρὸς τὰ ἐμπρὸς εἶναι τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο ἐντὸς τοῦ ἑαυτοῦ του, ἡ *διαλεκτικὴ ποὺ ἔχει στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του*. Εἶναι σαφές ὅτι δὲν μποροῦν νὰ θεωροῦνται ἐπιστημονικῆς, ἐκθέσεις μὴ πορευόμενες τὴν πορεία αὐτῆς τῆς μεθόδου, μὴ σύμφωνες μὲ τὸν ἀπλὸ ρυθμὸ της, διότι πρόκειται γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἴδιου τοῦ θέματος.

Συμφώνως πρὸς αὐτὴ τὴν μέθοδο ὑπενθυμίζω ὅτι οἱ διαιρέσεις καὶ ἐπικεφαλίδες βιβλίων, ὑποδιαίρεσεων καὶ κεφαλαίων ποὺ ὑποδεικνύονται στὸ ἔργο, ὅπως τρόπον τινὰ οἱ συνδεόμενες μ' αὐτὲς ἐπεξηγήσεις, γίνονται πρὸς χρῆση μιᾶς προκαταβολικῆς ἔποψης καὶ εἶναι κυριολεκτικὰ *περιγραφικῆς* καὶ μόνο ἀξίας. Δὲν ἀνήκουν στὸ περιεχόμενο καὶ σῶμα τῆς ἐπιστήμης, εἶναι συνομαδώσεις ποὺ θέτει ὁ ἐξωτερικὸς ἀναλογισμὸς ὅταν, ἔχοντας ἤδη διατρέξει τὸ σύνολο τῆς διεξοδικῆς ἀνάπτυξης, [39] ξέρει ἀπὸ πρὶν τὴν σειρά τῶν στιγμῶν τοῦ συνόλου αὐτοῦ καὶ τὴν ὑποδεικνύει προτοῦ ἀκόμη εἰσαχθῶν διὰ τοῦ ἴδιου τοῦ θέματος.

48. Ἄλλη ἀνάγνωση: «τῆς μεθόδου».

* Ἀργότερα ἐπάνω στὰ ἄλλα συγκεκριμένα ἀντικείμενα καὶ ἀντίστοιχα μέρη τῆς φιλοσοφίας.

Όμοίως στις άλλες επιστήμες τέτοιοι προκαταβολικοί προσδιορισμοί και τέτοιες διαιρέσεις δεν είναι καθ' αὐτοὶ τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἐξωτερικὲς ὑποδείξεις σὰν αὐτές· ἀλλὰ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐπιστήμης ἔχουν αὐτὸ τὸν χαρακτήρα, δὲν γίνονται κάτι ἀνώτερο. Στὴν λογικὴ τὴν ἴδια λέγεται αἰφνης, ὅτι «ἡ λογικὴ ἔχει δύο κύρια μέρη, τὴν Στοιχειολογία καὶ τὴν Μεθοδολογία».⁴⁹ ἔπειτα στὴν Στοιχειολογία βρίσκεται αἰφνης ἄνευ περαιτέρω ἢ *ἐπικεφαλίδα*: νόμοι τῆς νόησης· ἔπειτα *πρῶτο κεφάλαιο*: περὶ τῶν ἐννοιῶν· *πρώτη ὑποδιαίρεση*: περὶ τῆς σαφήνειας τῶν ἐννοιῶν, κ.λπ.⁵⁰ – Αὐτοὶ οἱ χωρὶς οἰαδήποτε παραγωγή καὶ δικαιολόγηση προσδιορισμοὶ καὶ διαιρέσεις [51] ἀποτελοῦν τὸν συστηματικὸ σκελετὸ καὶ τὴν ὅλη συνάφεια τέτοιων ἐπιστημῶν. Μία τέτοια λογικὴ θεωρεῖ ἀποστολὴ της νὰ λέει ὅτι ἐννοίες κι ἀλήθειες πρέπει νὰ *συνάγονται* ἀπὸ ἀρχές· ἀλλὰ σ' ὅ,τι ἀποκαλεῖ μέθοδο οὔτε ἀπὸ μακριὰ δὲν ἀναφέρει τὴν συναγωγή. Ἡ διάταξη συνίσταται λίγο-πολὺ στὸ νὰ βάζεις μαζί τὰ ὁμοειδῆ, τὰ πιὸ ἀπλὰ πρὶν τὰ πιὸ σύνθετα, καὶ σ' ἄλλες ἐξωτερικὲς ὀψεις. Ἐν ὄψει μιᾶς ἐσωτερικῆς, ἀναγκαίας συνάφειας, δὲν προχωρᾶμε ἔτσι, ὅμως, πέρα ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν προσδιορισμῶν διαιρέσεων· ἡ μετάβαση γίνεται μόνον ἐπειδὴ τώρα λέει: *Δεύτερο κεφάλαιο* –ἢ: *τώρα ἐρχόμαστε* στὶς κρίσεις, κ.τ.τ.

Οἱ ἐπικεφαλίδες καὶ διαιρέσεις, ποὺ ἀνακύπτουν στὸ παρὸν σύστημα, ὀφείλουν κι αὐτὲς νὰ μὴν ἔχουν καθ' αὐτὲς ἄλλο νόημα πέραν αὐτοῦ ἐνὸς πίνακα περιεχομένων. Κατὰ τ' ἄλλα, ὅμως, ἡ *ἀναγκαιότητα* τῆς συνάφειας καὶ *ἐμμενῆς γένεση* τῶν διαφορῶν θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει στὴν πραγμάτευση τοῦ ἴδου τοῦ θέματος, γιατί ἐμπίπτει στὸν οἰκεῖο προοδευτικὸ προσδιορισμὸ τῆς ἐννοίας.

Ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ ἐννοια αὐτοπροάγεται εἶναι τὸ *ἀρνητικὸ* ποὺ ἀναφέρθηκε παραπάνω, ποὺ τὸ ἔχει μέσα στὸν ἑαυτὸ της· αὐτὸ συνιστᾷ τὸ ἀληθινὰ διαλεκτικὸ. Ἡ *διαλεκτικὴ*, ποὺ τὴν θεωροῦν χωριστὸ μέρος καὶ τὴν παραγνωρίζουν ὁλότελα, μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ, ὅσον ἀφορᾷ τὸν σκοπὸ καὶ τὴν σκοπιὰ της, ἀποκτᾷ [40] ὡς ἐκ τούτου μιὰν ὁλότελα ἄλλη θέση. – Ὡς καὶ ἡ *πλατωνικὴ* διαλεκτικὴ στὸν ἴδιο τὸν *Παρμενίδη*, καὶ ἄλλοῦ μάλιστα ἀκόμη πιὸ εὐθέως, ἀφ' ἐνός, ἀποβλέπει μόνον στὸ νὰ διαλύσει καὶ ν' ἀνασκευάσει περιορισμένους ἰσχυρισμοὺς ἀφ' ἑαυτῶν, ἀφ' ἐτέρου δέ, ἔχει ἐν γένει γιὰ ἀποτέλεσμα τὸ μηδέν. Συνήθως βλέπει κανεὶς τὴν διαλεκτικὴ ὡς ἓνα μὴ ἀνήκον στὸ ἴδιο τὸ θέμα ἐξωτερικὸ καὶ ἀρνητικὸ ἐνέργημα, μὲ αἰτίο του τὴν ψιλὴ ματαιότητα ὡς ματαιοδοξία τῆς ὑποκειμενικῆς μανίας, νὰ κλονίζεις καὶ νὰ διαλύεις γιὰ λόγου σου τὸ πάγιο καὶ ἀληθές, ἢ τοῦλάχιστον μὲ μόνη ἀπόληξη τὴν ματαιότητα τοῦ διαλεκτικὰ μεταχειρισθέντος ἀντικειμένου.

[52] Ὁ Κάντ τοποθέτησε τὴν διαλεκτικὴν πιὸ ψηλὰ –κι αὐτὴ ἢ πλευρὰ εἶναι μία ἀπὸ αὐτὲς ποὺ τοῦ περιποιοῦν τὴν μεγαλύτερη τιμή–, ἐφ' ὅσον τῆς ἀφαίρεσε τὴν ἐπίφαση αὐθαιρεσίας, ποὺ ἔχει σύμφωνα μὲ τὴν συνήθη παράσταση, καὶ τὴν ἐξέθεσε ὡς *ἓνα ἀναγκαῖο ἐνέργημα τοῦ λόγου*. Καθ' ὅσον λογιζόταν μόνον ὡς ἡ τέχνη νὰ ἐπιδεικνύεις ὀφθαλμαπάτες καὶ νὰ παράγεις ψευδαισθήσεις, προϋποτίθετο δίχως ἄλλο ὅτι παίζει βρώμικο παιχνίδι κι ὀλόκληρη ἢ δύνάμη της πατᾷ στὴν ἀπόκρυψη τῆς ἀπάτης· ὅτι τὰ πορίσματά της εἶναι μόνον προῖδον λαθροχειρίας καὶ ὑποκειμενικὴ ἐπίφαση. Βέβαια οἱ διαλεκτικὲς ἐκθέσεις τοῦ Κάντ, στὶς Ἀντινομίες τοῦ καθαροῦ λόγου, ἅμα τὶς δεῖς ἀπὸ κοντὰ, ὅπως θὰ συμβεῖ ἐκτενέστερα στὴν συνέχεια τοῦ ἔργου, δὲν εἶναι μὲν πολὺ

49. «Ἡ Λογικὴ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη: Τὸ πρῶτον μέρος πραγματεύεται περὶ τῶν πρώτων *στοιχείων* τῆς νοήσεως, ἢ τοῦ τῶν ἐννοιῶν, καὶ περὶ τῶν ποικίλων σχέσεων μεταξὺ αὐτῶν. Οὕτω προκύπτουν, ἐκτὸς τῶν ἐννοιῶν, καὶ ἄλλα νοητικὰ εἶδη [ἐνν. κρίσεις καὶ συλλογισμοί], ὡς καὶ οἱ *τύποι* κατὰ τοὺς ὁποίους λειτουργεῖ ἡ ὀρθὴ διανόησις. Διὰ τοῦτο τὸ μέρος τοῦτο καλεῖται *Στοιχειολογία ἢ Τυπικὴ Λογικὴ*. Τὸ δεύτερον μέρος ἐξετάζει τὰς *μεθόδους*, τὰς ὁποίας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νόμων τῆς ὀρθῆς νοήσεως χρησιμοποιοῖ ὁ ἐπιστημονικὸς νοῦς εἰς ἓν ἕκαστον πεδῖον ἐρεύνης διὰ τὴν πρόσκτησιν γνώσεως. Τὸ μέρος τοῦτο δὲ καλεῖται *Μεθοδολογία*» (Τάκης Δημόπουλος, *Λογικὴ*. Τυπικὴ λογικὴ, γενικὴ μεθοδολογία, Ἰκαρος, Ἀθήνα 1982, σ. 10).

50. Ἄμεση ἀναφορὰ εἶναι ὁ J.H. Tieftrunk, *Grundriß der Logik*, Χάλλη 1793 (*GW* 21, *ad loc.*).

ἀξιέπαινες· ἀλλ' ἡ γενικὴ ἰδέα ποῦ ὁ Κάντ ἔθεσε στὸ θεμέλιο καὶ προέβαλε εἶναι ἡ ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπίφασης⁵¹ καὶ ἀναγκαιότητα τῆς ἀντίφασης,⁵² τῆς ἀντίφασης ποῦ ἀνήκει στὴν φύση τῶν νοητῶν προσδιορισμῶν: Ναὶ μὲν αὐτὴ τοὺς ἀνήκει κατ' ἀρχὰς μόνον ὡς πρὸς τὸ πῶς καὶ κατὰ πόσον ἐφαρμόζονται ἀπὸ τὸν λόγο στὰ πράγματα αὐτὰ τοῦτα· πλὴν ὅ,τι εἶναι οἱ νοητοὶ προσδιορισμοὶ ἐντὸς τοῦ λόγου καὶ ἐν ὄψει τοῦ ὄντος αὐτοῦ τούτου,⁵³ αὐτὸ εἶναι ἡ φύση τῶν νοητῶν προσδιορισμῶν. Τὸ πόρισμα αὐτό, ἂν τὸ πάρουμε ἀπὸ τὴν θετικὴν τοῦ πλευρά, δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ ἀρνητικότητα τῶν νοητῶν προσδιορισμῶν, ἀπὸ⁵⁴ τὴν αὐτοκινούμενη ψυχὴ τους, ἡ ἀρχὴ κάθε φυσικῆς καὶ νοητικῆς ζωικότητος ἐν γένει. Ἀλλὰ ὅπως ἐμμένουν μόνον στὴν ἀφηρημένη-ἀρνητικὴν πλευρά, ἔτσι καὶ τὸ πόρισμά τους εἶναι μόνον τὸ γνῶριμο ἐκεῖνο, ὅτι ὁ λόγος εἶναι ἀνίκανος νὰ γνωρίσει τὸ ἄπειρο –παράξενο πόρισμα τὸ νὰ λές, ἐνῶ τὸ ἄπειρο εἶναι τὸ ἔλλογο, ὅτι ὁ λόγος εἶναι ἀνίκανος νὰ γνωρίσει τὸ ἔλλογο.

Σ' αὐτὸ τὸ διαλεκτικὸ, ἔτσι ὅπως ἐκλαμβάνεται ἐδῶ, ἄρα στὸ νὰ συλλαμβάνεις τὸ ἀντιθετικὸ ὡς πρὸς τὴν ἐνότητά του, ἢ στὸ νὰ συλλαμβάνεις τὸ θετικὸ μέσα στὸ ἀρνητικὸ, σ' αὐτὸ συνίσταται τὸ [41] θεωρητικὸ. Αὐτὴ ἡ πλευρὰ εἶναι ἡ σημαντικότερη, ἀλλὰ δυσκολότερη κατὰ τὴν ἀκόμη μὴ ἐξασκημένη, μὴ ἐλεύθερη διανοητικὴ δύναμη. Ἄν ἡ τελευταία εἶναι ἀκόμη στὴν φάση ν' ἀποδεσμευθεῖ ἀπὸ τὴν κατ' αἴσθησις συγκεκριμένη παράστασις καὶ τὸν λογισμὸ βάσει λόγων καὶ ἀντιλόγων, [53] πρέπει πρῶτα νὰ ἀσκηθεῖ στὴν ἀφηρημένη νόησι, νὰ τηρεῖ ἐννοίες ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸ τους καὶ νὰ μάθει νὰ γνωρίζει βάσει αὐτῶν. Μιὰ ἐκθεσις τῆς λογικῆς γιὰ τέτοια χρῆσις θὰ ἔπρεπε νὰ σταθεῖ ὡς πρὸς τὴν μέθοδόν της στὴν διαίρεση ποῦ εἴπαμε παραπάνω καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀκριβέστερο περιεχόμενον σὲ ὅσους προσδιορισμοὺς προκύπτουν γιὰ τὶς κατέκαστες ἐννοίες, χωρὶς νὰ εἰσέλθει στὸ διαλεκτικὸ. Κατὰ τὸ ἐξωτερικὸ σχῆμα θὰ γινόταν παρόμοια μὲ τὴν συνηθισμένη παρουσίασις τούτης τῆς ἐπιστήμης, εἰδάλως κατὰ τὸ περιεχόμενον θὰ διαφοροποιόταν πάλι ἀπ' αὐτήν, χωρὶς νὰ παύει νὰ χρησιμεύει στὴν ἐξάσκησις τοῦ ἀφηρημένου νοεῖν, ἂν καὶ ὄχι τοῦ θεωρητικοῦ, ἕναν σκοπὸ ποῦ ἡ ἐκχυδαῖσμένη μέσῳ ψυχολογικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν προσθηκῶν λογικὴ δὲν μπορεῖ κἄν νὰ ἐκπληρώσει. Θὰ προσέφερε στὸν νοῦ τὴν εἰκόνα ἐνὸς μεθοδικῶς διατεταγμένου ὄλου, καίτοι δὲν θὰ ἐμφανιζόταν ἐδῶ ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ τοῦ οἰκοδομήματος, ἡ μέθοδος, ἡ ὁποία ζεῖ μὲς στὸ διαλεκτικὸ.

Ὅσο γιὰ τὴν παιδεία καὶ τὴν ἀναφορὰ τοῦ ἀτόμου στὴν λογικὴ, σημειῶνω ἀκόμη, τέλος, πῶς ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστήμη ἐμφανίζεται, ὅπως ἡ γραμματικὴ, μὲ δύο διαφορετικὰ ὄψεις ἢ ἀξίες. Ἄλλο εἶναι ἡ λογικὴ γιὰ ὅποιον εἰσάγεται γιὰ πρώτη φορὰ σ' αὐτήν καὶ στὶς ἐν γένει ἐπιστήμες, ἄλλο γιὰ ὅποιον ἐπανέρχεται ἀπὸ τὶς ἐπιστήμες σ' αὐτήν. Ὅποιος ἀρχίζει νὰ μαθαίνει τὴν γραμματικὴν, βρίσκει στὶς μορφὰς καὶ τοὺς νόμους τῆς ξερῆς ἀφαιρέσεις, τυχαίους κανόνες, γενικὰ ἕνα μεμονωμένο πλῆθος προσδιορισμῶν ποῦ δηλώνουν μόνον τὴν ἀξία καὶ τὴν σημασία ὅσων ἐνυπάρχουν στὸ ἄμεσο νόημα τους· ἡ γνῶσις δὲν γνωρίζει ἀρχικὰ σ' αὐτοὺς παρὰ μόνον αὐτούς. Ἀντίθετα, μόνον σὲ ὅποιον κυριαρχεῖ μιὰ γλώσσα, ἐνῶ συνάμα γνωρίζει ἄλλες σὲ σύγκριση μ' αὐτήν, θὰ γίνον ἀισθητῆς ἡ νοοτροπία καὶ ἡ παιδεία ἐνὸς λαοῦ στὴν γραμματικὴ τῆς γλώσσας του· οἱ ἴδιοι κανόνες καὶ μορφὰς ἔχουν ἐφ' ἐξῆς ἐκπληρωμένη, ζωντανὴ ἀξία. Μέσῳ τῆς γραμματικῆς μπορεῖ ν' ἀναγνωρίσει τὴν ἐκφρασιὰ τοῦ ἐν γένει νοῦ, τὴν λογικὴν. Ἀντίστοιχα, ὅποιος εἰσάγεται στὴν ἐπιστήμη, βρίσκει [54] ἀρχικὰ στὴν λογικὴ ἕνα μεμονωμένο σύστημα ἀφαιρέσεων, τὸ ὁποῖο, περιοριζόμενον στὸν ἑαυτὸ του, δὲν

51. Πρβλ. *Κριτικὴ τοῦ καθαρῶς λόγου*, Β 353-354, Β 397 (πρβλ. *Κριτικὴ τοῦ καθαρῶς λόγου*. Ὑπερβατικὴ διαλεκτικὴ καὶ ὑπερβατικὴ μεθοδολογία, μτφ. Μ. Δημητρακόπουλου, Ἀθήναι, 21999).

52. Πρβλ. *Κριτικὴ τοῦ καθαρῶς λόγου*, Β 449 (πρβλ. μτφ. ὅ.π.).

53. In Rücksicht auf das [...], was an sich ist: Ὅσον ἀφορᾷ τὸ τί ὑπάρχει αὐτὸ τοῦτο.

54. Ἄλλη ἀνάγνωσις: «ὡς ἢ».

ἐπικαθορίζει τις ἄλλες πληροφορίες καὶ ἐπιστῆμες. Ἰσα ἴσα, ἀντιπαρατιθέμενη στὸν πλοῦτο τῆς παράστασης τοῦ κόσμου, στὸ πραγματικοφανὲς περιεχόμενο τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, συγκρινόμενη μὲ τὴν ὑπόσχεση τῆς ἀπόλυτης ἐπιστήμης ν' ἀποκαλύψει τὴν οὐσία αὐτοῦ τοῦ πλούτου, τὴν ἐσωτερικὴ φύση νοῦ καὶ κόσμου, τὴν ἀλήθεια, αὐτὴ ἢ [42] ἐπιστῆμη, μὲ τὸ ἀφηρημένο της σχῆμα, μὲ τὴν ἄχρωμη, ψυχρὴ ἀπλότητα τῶν καθαρῶν προσδιορισμῶν της, μοιάζει πολὺ περισσότερο νὰ παρέχει μᾶλλον ὅ,τι ἄλλο παρὰ τὴν τήρηση τῆς ὑπόσχεσης αὐτῆς καὶ νὰ μὴν ἔχει συστατικὸ περιεχόμενο ἔναντι αὐτοῦ τοῦ πλούτου. Ἡ πρώτη γνωριμία μὲ τὴν λογικὴ περιορίζει τὸ νόημά της σ' αὐτὴ τὴν ἴδια· τὸ περιεχόμενό της λογίζεται μόνον ὡς μεμονωμένη ἐνασχόληση μὲ τοὺς νοητοὺς προσδιορισμούς, πὸν δίπλα της οἱ ἄλλες ἐπιστημονικὲς ἐνασχολήσεις ἀποτελοῦν καθ' ἑαυτὲς δικό τους ὑλικὸ καὶ συστατικὸ περιεχόμενο, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου τὸ λογικὸ ἔχει μιὰ τρόπον τινὰ τυπικὴ ἐπιρροή, καὶ μάλιστα μιὰν ἐπιρροή πὸν τελεῖται περισσότερο ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ὡς πρὸς τὴν ὁποία μποροῦμε ὄντως ἐν ἀνάγκῃ καὶ νὰ στερηθοῦμε τὸ ἐπιστημονικὸ σχῆμα καὶ τὴν μελέτη του. Οἱ ἄλλες ἐπιστῆμες ἔχουν ἀπορρίψει ἐν συνόλῳ τὴν σύμφωνη μὲ τοὺς κανόνες μέθοδο πὸν ζητᾶ ν' ἀποτελοῦν σειρά ὀρισμῶν, ἀξιωμάτων, θεωρημάτων καὶ ἀποδείξεων τῶν θεωρημάτων, κ.λπ.· ἢ λεγόμενη φυσικὴ λογικὴ ἐπιβάλλεται μέσα τους καθ' ἑαυτήν, τὰ καταφέρνει χωρὶς μιὰ εἰδικὴ γνώση στραμμένη στὴν ἴδια τὴν νόηση. Ὅσο γιὰ τὸ ὑλικὸ καὶ περιεχόμενο τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν, ἰσχύει τελείως ὅτι μένει τὸ ἴδιο καθ' αὐτὸ πλήρως ἀνεξάρτητο ἀπ' τὸ λογικὸ, ἐνῶ εἶναι κιόλας ἐλκυστικότερο γιὰ κάθε εἶδος αἴσθησις, συναίσθημα, παράσταση καὶ πρακτικὸ ἐνδιαφέρον.

Ἔτσι λοιπὸν ἡ λογικὴ πρέπει μὲν πρῶτα νὰ μαθαίνεται ὡς κάτι πὸν κάλλιστα τὸ κατανοεῖ καὶ τὸ καταλαβαίνει κανεὶς, ἀλλ' ἀπὸ τὸ ὁποῖο λείπουν ἀρχικὰ τὸ πλάτος, τὸ εὖρος κι ἡ ὅποια περαιτέρω σημασία. Μόνον ἀπὸ τὴν βαθύτερη γνωριμία τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἀναδύεται πλεόν κατὰ τὸν ὑποκειμενικὸ νοῦ τὸ λογικὸ ὡς κάτι ὄχι μόνον ἀφηρημένα καθολικὸ, ἀλλὰ ὡς τὸ καθολικὸ πὸν περιλαμβάνει μέσα του τὸν πλοῦτο τοῦ ἐπιμέρους –[55] ὅπως τὸ ἴδιο ἠθικὸ ἀπόφθεγμα δὲν διαθέτει στὸ στόμα τοῦ ἐφήβου, πὸν τὸ κατανοεῖ ὀρθότατα, τὴν σημασία καὶ τὸ εὖρος πὸν ἔχει στὸν νοῦ ἐνὸς πεπειραμένου ἀνδρα, γιὰ τὸν ὁποῖον ἐκφράζεται ἔτσι ὅλη ἡ δύναμη τοῦ συστατικοῦ περιεχομένου πὸν περιλαμβάνεται σ' αὐτό. Ἔτσι τὸ λογικὸ ἐκτιμᾶται στὴν ἀξία του μόνον ἂν ἔχει καταστῆ ἀποτέλεσμα τῆς ἐμπειρίας τῶν ἐπιστημῶν· ἐξ αὐτοῦ ἐκτίθεται στὸν νοῦ ὡς ἡ καθολικὴ ἀλήθεια, ὄχι ὡς ἐπιμέρους πληροφορία δίπλα σὲ ἄλλο ὑλικὸ καὶ πραγματικότητες, ἀλλὰ ὡς ἡ οὐσία ὅλου αὐτοῦ τοῦ ἕτερου ὑλικοῦ.

Ὅσο δὲ κι ἂν τὸ λογικὸ στὴν ἀφετηρία τῆς μελέτης δὲν εἶναι παρὸν κατὰ τὸν νοῦ μ' αὐτὸ τὸ συνειδητὸ σθένος, ὁ νοῦς δὲν παύει νὰ δέχεται μέσα του ἀπὸ τὴν μελέτη αὐτὴ τὸ σθένος πὸν τὸν ὀδηγεῖ εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν.⁵⁵ Τὸ σύστημα τῆς λογικῆς εἶναι τὸ βασίλειο τῶν σκιῶν, ὁ κόσμος τῶν ἀπλῶν οὐσιοτήτων, ἀποδεδεσμευμένος ἀπὸ κάθε αἰσθητὴ συγκεκριμένη ὑπόσταση. Ἡ μελέτη αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης, ἡ διαμονὴ καὶ ἡ ἐργασία σ' αὐτὸ τὸ βασίλειο τῶν σκιῶν εἶναι ἡ ἀπόλυτη παιδεία καὶ πειθαρχία τῆς συνείδησης. Ἡ συνείδηση καταγίνεται ἐδῶ μὲ μιὰ [43] δουλειὰ μακριὰ ἀπὸ αἰσθητὲς ἐποπτεῖες καὶ σκοποὺς, ἀπὸ συναισθήματα, ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς παράστασης, ὁ ὁποῖος ὑφίσταται μόνο καὶ μόνο γιὰ τὴν δοξασία. Ἰδωμένη ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ της πλευρά, ἡ δουλειὰ αὐτὴ συνίσταται στὸ νὰ ἀπωθοῦμε τὴν τυχαιότητα [πὸν ἀνήκει τόσο] στὴν νόηση βάσει λόγων καὶ ἀντιλόγων [ὅσο] καὶ στὴν αὐθαιρεσία τοῦ νὰ ἐπικυρώνεις τοὺς τὰδε λόγους, ἀντὶ τῶν ἀντιθέτων, ἐπειδὴ ἔτσι σοῦ ἤρθε.

Κυρίως δὲ κερδίζει ἔτσι ἡ σκέψη αὐτοτέλεια καὶ ἀνεξαρτησία. Ἐξοικειώνεται στὸ ἀφηρημένο καὶ στὴν πρόοδο μέσα ἀπὸ ἐννοίες δίχως αἰσθητὰ ὑποστρώματα, γίνεται ἡ ἀσύνειδη δύναμη πὸν ἐντάσσει τὴν λοιπὴ πολλαπλότητα πληροφοριῶν καὶ ἐπιστημῶν

55. Βλ. Κατὰ Ἰωάννην, ις', 13.

στην ἔλλογη μορφή, τὴν συλλαμβάνει καὶ τὴν τηρεῖ ὡς πρὸς τὸ οὐσιῶδες της, ἀφαιρεῖ τὸ ἐξωτερικὸ καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐξάγει τὸ λογικὸ ἀπὸ τῆς ἐν λόγῳ πληροφορίας καὶ ἐπιστῆμης – ἢ, πράγμα πὸ εἶναι τὸ ἴδιο, πληροῖ τὴν ἀφηρημένη βάση τοῦ λογικοῦ, πὸ τὴν ἔχει κατακτήσει πρωτύτερα μελετώντας, μὲ τὸ συστατικὸ περιεχόμενον κάθε ἀλήθειας, ἀποδίδοντας στὸ λογικὸ τὴν ἀξία ἐνὸς καθόλου, [56] πὸ δὲν παρίσταται πιά ὡς ἓνα ἐπιμέρους δίπλα σὲ ἄλλα ἐπιμέρους, ἀλλὰ τὰ ἐπικαθορίζει ὅλα καὶ εἶναι ἡ οὐσία τους, τὸ ἀπόλυτα-ἀληθές.

ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

[44] Ἀπ' ὅ,τι εἰπώθηκε γιὰ τὴν ἔννοια αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης καὶ γιὰ τὸ ποῦ ἀνήκει ἡ δικαιολόγησή της προκύπτει ὅτι ἡ γενικὴ *διαίρεση* μόνο *προκαταρκτικὴ* μπορεῖ ἐδῶ νὰ εἶναι, μπορεῖ τρόπον τινὰ νὰ ὑποδειχθεῖ μόνον ἐφ' ὅσον ὁ συγγραφέας γνωρίζει ἤδη τὴν ἐπιστήμη, ὁπότε εἶναι σὲ θέση ν' ἀναφέρει *ἔξιστορητικὰ* ἐκ τῶν προτέρων σὲ ποιῆς κύριες διαφορὲς θὰ ὀδηγηθεῖ ὁ αὐτοκαθορισμὸς τῆς ἔννοιας κατὰ τὴν ἀνάπτυξή της.

Μποροῦμε ὥστόσο νὰ δοκιμάσουμε νὰ κάμνουμε ἐκ τῶν προτέρων κατανοητὸ σὲ γενικὲς γραμμὲς ὅ,τι ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν *διαίρεση*, παρ' ὅλο ποῦ καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ προσφύγουμε σὲ μιὰ μεθοδικὴ συμπεριφορὰ ποῦ μόνον στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐπιστήμης θὰ γίνεῖ κατανοητὴ καὶ θὰ δικαιολογηθεῖ πλήρως. – Πρῶτα πρῶτα πρέπει λοιπὸν νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ἡ προϋπόθεση ἐδῶ εἶναι πὼς ἡ *διαίρεση* ἀναγκαστικὰ συναρτᾶται μὲ τὴν ἔννοια ἢ μᾶλλον ἐνυπάρχει στὴν ἴδια τὴν ἔννοια. Ἡ ἔννοια δὲν εἶναι ἀόριστη, εἶναι *ὀρισμένη* στὸν ἑαυτὸ της· ἡ διαίρεση ἐκφράζει, ὅμως, τὸν *καθορισμὸ* τῆς αὐτοῦ *ἀνεπτυγμένα*· εἶναι ἡ *κρίση* τῆς ἔννοιας, δὲν κρίνει *περὶ* κάποιου ἐξωτερικὰ εἰλημένου ἀντικειμένου, ἀλλὰ κρίνει, *τουτέστιν ὀρίζει*, τὴν ἔννοια στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της.⁵⁶ Τὸ ὅτι ἓνα τρίγωνο μπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθογώνιο, ὀξυγώνιο, κ.λπ., ὅπως καὶ ἰσοσκελές, κ.λπ., προσδιορισμοὶ βάσει τῶν ὁποίων διαιροῦνται τὰ τρίγωνα, δὲν ἐνυπάρχει στὸν καθορισμὸ τοῦ ἴδιου τοῦ τριγώνου, *πάει* νὰ *πεῖ* σ' ὅ,τι εἴθισται νὰ ὀνομάζεται ἔννοια τριγώνου, ὅπως οὔτε σ' ὅ,τι λογίζεται ὡς ἔννοια τοῦ ζώου ἐν γένει, ἢ τοῦ θηλαστικοῦ, τοῦ πτηνοῦ, κ.λπ., ἐνυπάρχουν οἱ προσδιορισμοὶ βάσει τῶν ὁποίων τὸ ζῶο διαιρεῖται σὲ θηλαστικά, πτηνά, κ.λπ., κι αὐτὲς οἱ ὁμοταξίες σὲ περαιτέρω εἶδη. Προσδιορισμοὶ σὰν αὐτοὺς ἀντλοῦνται ἀπ' ἄλλοῦ, ἀπ' [57] τὴν ἐμπειρικὴ ἐποπτεία· ἔρχονται ἀπ' ἔξω σ' ἐκεῖνες τὶς λεγόμενες ἔννοιες. Στὴν φιλοσοφικὴ πραγμάτευση τῆς διαίρεσης πρέπει ἢ ἴδια ἢ ἔννοια ν' ἀναδεικνύεται ὡς περιέχουσα τὴν καταγωγὴ τῶν προσδιορισμῶν.⁵⁷

Ἡ ἔννοια τῆς λογικῆς χαρακτηρίσθηκε ὅμως ἢ ἴδια στὴν Εἰσαγωγὴ ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐπέκεινα κείμενης ἐπιστήμης, ἄρα ὁμοίως ὡς *προϋπόθεση*. [45] Ὡς ἐκ τούτου ὀρίσθηκε ἡ λογικὴ ὡς ἡ ἐπιστήμη τοῦ καθαροῦ νοεῖν, ἢ ὁποῖα ἔχει ὡς ἀρχὴ τῆς *τὸ καθαρὸ ἐπίσταμαι*, ὄχι τὴν ἀφηρημένη ἀλλὰ τὴν συγκεκριμένη ζωντανὴ ἐνότητα, ποῦ εἶναι συγκεκριμένη ἐκ τοῦ ὅτι ἔχουμε μέσα τῆς ἐπίγνωση πὼς εἶναι ξεπερασμένη ἢ συνειδησιακὴ ἀντίθεση ἐνὸς ὑποκειμενικὰ *καθ' ἑαυτὸ ὄντος* κι ἐνὸς δευτέρου τέτοιου *ὄντος*, ἐνὸς ἀντικειμενικοῦ, ὅτι τὸ εἶναι εἶναι καθαρὴ ἔννοια στὸν ἑαυτὸ του⁵⁸ καὶ ἡ καθαρὴ ἔννοια τὸ ἀληθινὸ εἶναι. Αὐτὲς εἶναι ἐπομένως οἱ δύο *στιγμὲς* ποῦ περιέχονται στὸ λογικόν. Πλὴν τώρα ἔχουμε ἐπίγνωση τοῦ ὅτι ὑπάρχουν *ἀχώριστα*, ὄχι τῆς κάθε μιᾶς ὡς κάτι ποῦ ὑπάρχει *ἐπίσης καθ' αὐτό*, ὅπως στὴν συνείδηση· μονάχα ἐκ τοῦ ὅτι ἔχουμε συνάμα ἐπίγνωση τοῦ ὅτι εἶναι *διακριτὲς* (ἂν καὶ δὲν ὑπάρχουν καθ' ἑαυτές), ἢ ἐνότητά τους δὲν εἶναι ἀφηρημένη, νεκρὴ, ἀκίνητη, ἀλλὰ συγκεκριμένη.

Αὐτὴ ἢ ἐνότητα συνιστᾶ τὴν λογικὴ ἀρχὴ συνάμα ὡς *στοιχεῖο*,⁵⁹ ὁπότε ἢ ἀνάπτυξη τῆς διαφορᾶς ἐκείνης, ποῦ ὑπάρχει ἀμέσως μέσα στὴν ἀρχή, προχωρᾷ μόνο ἐντὸς τοῦ στοιχείου αὐτοῦ. Γιατὶ ὅσο κι ἂν ἢ διαίρεση, ὅπως εἶπαμε, *κρίνει* τὴν ἔννοια, [ἦτοι] θέτει τὸν ἤδη ἐμμενὴ σὲ αὐτὴν προσδορισμὸ καὶ ἄρα τὴν διαφορὰ της, αὐτὸ τὸ θέτειν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θεωρήσουμε ὅτι διαλύει ἐκ νέου τὴν συγκεκριμένη ἐνότητα στοὺς

56. Ἄλλη ἀνάγνωση: «βάσει αὐτῆς τούτης τῆς ἴδιας τῆς ἔννοιας».

57. Ἄλλη ἀνάγνωση: «τῆς πραγμάτευσης».

58. Ἄλλη ἀνάγνωση: «της».

59. Μὲ τὴν ἔννοια τοῦ μέσου διάδοσης, τοῦ στοιχείου *μέσα* στὸ ὁποῖο συμβαίνει κάτι.

προσδιορισμούς της, έτσι όπως αυτοί θα ίσχυαν ως καθ' αυτό υπάρχοντες, κάτι που θα ήταν εν προκειμένω μιὰ άνευ περιεχομένου επιστροφή στην πρότερη σκοπιά, στην συνειδησιακή αντίθεση· αυτή έχει πολλῶ μᾶλλον έξαφανισθεί· ή εν λόγω ένότητα παραμένει τὸ στοιχείο, εκείνη δὲ ή διάκριση τῆς διαίρεσης και γενικά τῆς ανάπτυξης δὲν ἐξέρχεται πιά αὐτῆς τῆς ένότητας. Οί προσδιορισμοί που πρωτίτερα (στὸν *δρόμο πρὸς τὴν ἀλήθεια*) ἦσαν καθ' ἑαυτοί, ὅπως ὑποκειμενικὸ και ἀντικειμενικὸ [58] ή πάλι νοεῖν και εἶναι ή έννοια και πραγματικότητα, ὅπως κι ἂν ὀρίζονται ἀπ' ὀποιαδήποτε ἄποψη, *τώρα, ἀληθεύοντας*, τουτέστιν ὄντας μέσα στην ένότητά τους, ὑποβιβάζονται σὲ *μορφές*. Ἐνῶ διαφέρουν, παραμένουν ἄρα οί ἴδιοι στὸν *ἑαυτό τους* ὄλη ή έννοια, και αὐτή, ἐν ὄσφ διαιρεῖται, ὑπάγεται μόνο στοὺς δικούς της προσδιορισμούς.

Ἐν ὄσφ διαιρεῖται, ὑπάγεται μόνο στοὺς δικούς της προσδιορισμούς. Ὁλη ή έννοια θα πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρηθεῖ τὴν μιὰ ὡς *ὄντικῆ* έννοια, τὴν ἄλλη ὡς *έννοια*· τὴν μιὰ εἶναι μόνο έννοια *στὸν ἑαυτό της*, έννοια τῆς πραγματικότητας ή τοῦ τί εἶναι, τὴν ἄλλη δὲ έννοια ὡς τέτοια, *καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσα* έννοια (ἔτσι ὅπως ὑπάρχει, για ν' ἀναφέρω συγκεκριμένες μορφές, στὸν νοήμονα ἄνθρωπο, ἀλλὰ ἐπίσης ἤδη, βέβαια χωρὶς *συνείδηση* (*bewußter*) και πόσο μᾶλλον χωρὶς *ἐπίγνωση* (*gewußter*) αὐτῆς, στὸ αἰσθανόμενο ζῶο, και τὴν ὀργανικὴ ἀτομικότητα ἐν γένει· ἐνῶ ή έννοια εἶναι έννοια *στὸν ἑαυτό της* μόνο τὴν ἀνόργανη φύση). –Σύμφωνα μ' αὐτά, ή λογικὴ θᾶπρεπε νὰ διαιρεθεῖ κατ' ἀρχὰς σὲ λογικὴ τῆς *έννοιας* ὡς [46] *εἶναι* και τῆς *έννοιας ὡς έννοιας* ή σὲ *ἀντικειμενικὴ* και *ὑποκειμενικὴ* λογικὴ –ἐφ' ὅσον κάμνουμε χρῆση αὐτῶν τῶν ἐκφράσεων, κατὰ τᾶλλα συνηθισμένων, που ὡστόσο εἶναι πιὸ ἀόριστες κι ἄρα οί πλέον ἀμφίσημες.

Σύμφωνα μὲ τὸ ὑποκείμενο στοιχεῖο τῆς ένότητας τῆς έννοιας ἐντὸς ἑαυτῆς και τοῦ κατὰ συνέπεια ἀχώριστου χαρακτήρα τῶν προσδιορισμῶν της, αὐτοί πρέπει ὁμως ἐπιπλέον, ἐφ' ὅσον *εἶναι διακριτοί*, ἐφ' ὅσον ή έννοια τίθεται τὴν *διαφορὰ* τους, νὰ ἔχουν κίόλας τουλάχιστον μιὰ *σχέση* ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλον. Προκύπτει ἔτσι μιὰ σφαῖρα τῆς *μεσολάβησης*, ή έννοια ὡς σύστημα τῶν *ἀναλογιστικῶν προσδιορισμῶν*, τουτέστιν τοῦ εἶναι που μεταβαίνει τὴν *ἐντὸς ἑαυτῆς* ὑπαρξὴ τῆς έννοιας, έννοια που κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο δὲν ἔχει ἀκόμη τεθεῖ καθ' αὐτὴ ὡς *τέτοια*, ἀντιθέτως ἐπιβαρύνεται συνάμα μὲ τὸ ἄμεσο εἶναι ὡς κάτι που δὲν παύει νὰ τῆς εἶναι ἐξωτερικὸ. Αὐτὴ εἶναι ή *θεωρία περὶ τῆς οὐσίας*, που βρίσκεται τὴν μέση μεταξὺ τῆς θεωρίας περὶ εἶναι κι αὐτῆς περὶ έννοιας. – Στὴν γενικὴ διαίρεση τοῦ παρόντος ἔργου λογικῆς, ὑπάγεται ἀκόμη τὴν *ἀντικειμενικὴ* λογικὴ, στὸ μέτρο που, παρ' ὄλο που ή οὐσία εἶναι ἤδη τὸ ἐσωτερικὸ, μόνο τὴν έννοια πρέπει νὰ ἀποδίδεται ρητὰ ὁ χαρακτήρας τοῦ *ὑποκειμένου*.

[59] Στὴν νεώτερη ἐποχῇ, ὁ Κάντ* ἀντιπαρέβαλε σ' ὄ,τι συνήθως ἀποκαλεῖται

* Ὑπενθυμίζω ὅτι ὁ λόγος για τὸν ὀποῖο λαβαίνω συχνὰ ὑπ' ὄψη μου στὸ παρὸν ἔργο τὴν καντιανὴ φιλοσοφία (πράγμα που ἴσως φανεῖ περιττὸ σὲ πολλούς) εἶναι ὅτι αὐτὴ –ὀποιαδήποτε κι ἂν τυχὸν εἶναι ή ἀποτίμηση, ἄλλοῦ ή και στὸ παρὸν ἔργο, τοῦ ἀκριβέστερου καθορισμοῦ της, καθὼς και ἐπιμέρους τμημάτων τῆς ἐκτέλεσης– συνιστᾶ τὴν βάση και τὸ σημεῖο ἐκκίνησης τῆς νεώτερης γερμανικῆς φιλοσοφίας, και αὐτὴ ή προσφορά της παραμένει ἀπαραμείωτη, ὀποιοσδήποτε ἐπικρίσεις κι ἂν τυχὸν ἐπισύρει ή ἴδια. Ὁ λόγος, για τὸν ὀποῖο πρέπει ἐπίσης συχνὰ νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψη τὴν ἀντικειμενικὴ λογικὴ, εἶναι ἐπίσης ὅτι ἐξετάζει ἐκ τοῦ σύνεγγυς σημαντικὲς *προσδιορισμένες* ὄψεις τοῦ λογικοῦ, ἐνῶ ὀψιμότερες ἐκθέσεις φιλοσοφίας ἔδωσαν ἀντίθετα ἐλάχιστη σημασία σὲ αὐτὸ, ἐν μέρει ἐπέδειξαν συχνὰ μόνο μιὰ χοντροκομμένη –πλὴν ὄχι ἀτιμώρητη– περιφρόνηση ἀπέναντί του. Τὸ πιὸ διαδεδομένο σὲ μᾶς φιλοσοφεῖν δὲν ἐξέρχεται ἀπὸ τὰ καντανὰ πορίσματα, ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος δὲν μπορεί νὰ γνωρίσει κανένα ἀληθινὸ συστατικὸ περιεχόμενο και ὅτι, ὄσον ἀφορᾶ τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια, πρέπει νὰ παραπεμφθεῖ τὴν πίστη [κριτικὴ στὸν Γιακόμπι: F.H. Jacobi, *David Hume*, 1787]. Ὅ,τι στὸν Κάντ ἀποτελεῖ, ὄμως, πόρισμα, εἶναι ἄμεση ἀφετηρία σ' αὐτὸ τὸ φιλοσοφεῖν, ὀπότε ἀποκόπτεται ἐκ προοιμίου ή προγενέστερη διεξοδικὴ ἀνάπτυξη, ἀπὸ τὴν ὀποία προῆλθε αὐτὸ τὸ πόρισμα και ή ὀποία συνιστᾶ φιλοσοφικὴ γνῶση. Ἡ καντανὴ φιλοσοφία χρησιμεύει ἔτσι ὡς μαξιλλάρι για τὴν ὀκνηρία τῆς σκέψης, που ήσυχάζει λέγοντας στὸν ἑαυτό της πὼς ὄλα εἶναι ἤδη ἀποδεδειγμένα και τετελεσμένα. Προκειμένου για γνῶση και για ἕνα ὀρισμένο περιεχόμενο τῆς νόησης, που δὲν βρίσκεται σὲ ἕναν

λογική [47] μὴν ἄλλη, τὴν *ὑπερβατολογικὴ λογικὴ*. Αὐτὸ πού ἐδῶ ὀνομάσθηκε *ἀντικειμενικὴ λογικὴ* θ' ἀντιστοιχοῦσε ἐν μέρει σ' ὅ,τι εἶναι ἡ *ὑπερβατολογικὴ λογικὴ* στὸν Κάντ. Ὁ Κάντ τὴν διακρίνει ἀπ' ὅ,τι ἀποκαλεῖ γενικὴ λογικὴ ὡς πρὸς τὸ ὅτι α) ἐξετάζει τὶς ἔννοιες πού εἶναι προεμπειρικὰ σχετικὲς μὲ *ἀντικείμενα*, ὁπότε δὲν κάμνει ἀφαίρεση ἀπὸ κάθε *περιεχόμενο* ἀντικειμενικῆς γνώσης, ἤτοι περιέχει τοὺς κανόνες τῆς καθαρῆς νόησης ἐνὸς *ἀντικειμένου*, καὶ β) συνάμα ἀνατρέχει στὴν καταγωγὴ τῆς γνώσης μας, στὸν βαθμὸ πού ἡ τελευταία δὲν εἶναι ἀποδώσιμη στ' ἀντικείμενα.⁶⁰ – Σ' αὐτὴ τὴν δευτέρη ὄψη στρέφεται ἀποκλειστικὰ τὸ φιλοσοφικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κάντ. Κύρια σκέψη του εἶναι ἡ διεκδίκηση τῶν *κατηγοριῶν* ὑπὲρ τῆς αὐτοσυνειδησίας, ὡς τοῦ *ὑποκειμενικοῦ ἐγῶ*.⁶¹ Δυνάμει αὐτοῦ τοῦ προσδιορισμοῦ, ἡ θεώρηση παραμένει ἐντὸς συνειδήσεως καὶ συνειδησιακῆς ἀντίθεσης, καὶ τῆς ἀπομένει ἀκόμη, πέραν τῆς ἐμπειρικότητος τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς ἐποπτείας, [60] κάτι, τὸ ὁποῖο δὲν τίθεται καὶ δὲν ὀρίζεται ἀπὸ τὴν νοοῦσα αὐτοσυνειδησία, ἓνα *πράγμα αὐτὸ τοῦτο*, κάτι ξένο καὶ ἐξωτερικὸ στὴν νόηση· παρ' ὅλο πού εἶναι εὐκόλο νὰ διαγνώσεις ὅτι μιὰ ἀφηρημένη ὑπόσταση σὰν τὸ *πράγμα αὐτὸ τοῦτο* εἶναι μόνον προῖον τῆς νόησης, καὶ μάλιστα μόνον τῆς ἀφαιρετικῆς. – Ὅσον ἀφορᾷ αὐτὸ πού ἀπεφάνθησαν ἄλλοι καντιανοὶ περὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ *ἀντικειμένου* ἀπ' τὸ ἐγῶ, ὅτι ἡ ἐξαντικειμενίκευση τοῦ ἐγῶ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μιὰ καταγωγικὴ καὶ ἀναγκαία ἐνέργεια τῆς συνειδήσεως ὅπου δὲν ὑπάρχει ἀκόμα ἡ παράσταση τοῦ ἴδιου τοῦ ἐγῶ⁶² – καθὼς μόνον ὡς μιὰ τέτοια παράσταση θὰ ὑπῆρχε συνείδηση αὐτῆς τῆς συνειδήσεως ἢ ἀκόμη καὶ ἐξαντικειμενίκευση αὐτῆς τῆς συνειδήσεως, θὰ ποῦμε ὅτι αὐτὴ ἡ, ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τὴν συνειδησιακὴ ἀντίθεση, ἐνέργεια ἐξαντικειμενίκευσης εἶναι ἀκριβέστερα αὐτὸ πού μπορεῖ νὰ ἰδωθεῖ ὡς *νόηση* ἐν γένει.* Πλὴν αὐτὴ ἡ ἐνέργεια δὲν θὰ ἔπρεπε πιά ν' ἀποκαλεῖται συνείδηση· [48] ἡ συνείδηση ἔχει μέσα της τὴν ἀντίθεση τοῦ ἐγῶ καὶ τοῦ ἀντικειμένου του, ἢ ὁποία δὲν ὑπάρχει στὴν ἐν λόγῳ καταγωγικὴ ἐνέργεια. Ἡ ὀνομασία «συνείδηση» προβάλλει ἐπ' αὐτῆς τὴν ἐπίφαση ὑποκειμενικότητος ἀκόμη περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἡ ἔκφραση *νόηση*, πού θὰ πρέπει ὡστόσο νὰ ἐκληφθεῖ ἐδῶ μὲ τὴν ἀπόλυτη σημασία τοῦ ὅρου, ὡς *ἄπειρη* νόηση, ἄμοιρη συνειδησιακῆς περατότητας, κοντολογίς ὡς *νόηση ὡς τέτοια*.

Ἡ καντιανὴ φιλοσοφία, ἐφ' ὅσον τὸ ἐνδιαφέρον της ἦταν στραμμένο στὸ λεγόμενο *ὑπερβατολογικὸ* τῶν νοητῶν προσδιορισμῶν, δὲν προσέφερε πάντως τίποτα στὴν ἴδια τους τὴν πραγμάτευση· τὸ τί εἶναι οἱ νοητοὶ προσδιορισμοὶ στὸν ἴδιο τους τὸν ἑαυτό, χωρὶς τὴν ἀφηρημένη, ὅμοια γιὰ ὅλους, σχέση μὲ τὸ ἐγῶ, ὁ καθορισμὸς τοῦ ἐνὸς σὲ ἀντίθεση καὶ σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὸν ἄλλο, δὲν ἔγινε ἀντικείμενο θεώρησης· ἡ γνώση τῆς φύσης τους [61] δὲν προωθήθηκε λοιπὸν οὔτε στὸ ἐλάχιστο ἀπὸ τὴν φιλοσοφία αὐτή. Τὸ μόνον σχετικὸ μ' αὐτὰ ἐνδιαφέρον σημεῖο προκύπτει στὴν κριτικὴ τῶν ιδεῶν. – Γιὰ τὴν ἐνεργὸ πρόοδο τῆς φιλοσοφίας ἦταν ὅμως ἀναγκαῖο τὸ ἐνδιαφέρον τῆς νόησης νὰ ἐστιασθεῖ στὴν θεώρηση τῆς τυπικῆς ὄψης, τοῦ ἐγῶ, τῆς συνειδήσεως ὡς συνειδήσεως, τουτέστιν τῆς ἀφηρημένης σχέσης μιᾶς ὑποκειμενικῆς ἐπίγνωσης μὲ ἓνα ἀντικείμενο, νὰ εἰσαχθεῖ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ γνώση τῆς *ἄπειρης μορφῆς*, τουτέστιν

τέτοιο ἄγονο καὶ ξερὸ ἐφησυχασμὸ, πρέπει λοιπὸν νὰ στραφοῦμε στὴν ἐν λόγῳ προηγούμενη διεξοδικὴ ἀνάπτυξη.

60. Κάντ, *Κριτικὴ τοῦ καθαρῶ λόγου*, Β 79 κ.έ.

61. Βλ. *ὁ.π.*, Β 106: Ἡ διάνοια περιέχει προεμπειρικὰ τὶς κατηγορίες.

62. Ἄλλη ἀνάγνωση: «ἡ ἴδια ἡ παράσταση τοῦ ἐγῶ».

* Καθὼς ἡ ἔκφραση «ἐνέργεια ἐξαντικειμενίκευσης τοῦ ἐγῶ» ἴσως φέρνει στὸν νοῦ ἄλλες παραγωγὰς τοῦ νοῦ, π.χ. τῆς *φαντασίας*, πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι κάμνουμε λόγο γιὰ τὸν προσδιορισμὸ ἐνὸς ἀντικειμένου ἐφ' ὅσον οἱ περιεχομενικὲς του στιγμὲς δὲν ἀνήκουν *στὸ αἰσθημα καὶ τὴν ἐποπτεία*. Ἐνα τέτοιο ἀντικείμενο εἶναι μιὰ *σκέψη*, καὶ ὅτι τὸ προσδιορίζουμε μπορεῖ νὰ σημαίνει ὅτι τὸ παράγουμε ἢ, ἐφ' ὅσον εἶναι κάτι πού προϋποτίθεται, ὅτι κάμνουμε κι ἄλλες σκέψεις γιὰ λόγου του, ὅτι τὸ ἀναπτύσσουμε πάρα πέρα διὰ τῆς σκέψης. [Ὁ Ἔ. ἀνακατασκευάζει μᾶλλον ἓνα ἐπιχείρημα πού προϋποθέτουν διάφοροι στοχαστὲς τῆς ἐποχῆς χωρὶς ν' ἀναφέρεται σὲ ἓναν ἰδιαιτέρως.]

τῆς ἔννοιας. Προκειμένου, ὡστόσο, νὰ φθάσουμε αὐτὴ τὴν γνώση, ἔπρεπε ἀκόμη ν' ἀπαλλαγούμε ἀπὸ τὸν περατὸ ἐκεῖνο καθορισμό, ὅπου ἡ μορφή ὑπάρχει ὡς ἐγώ, ὡς συνείδηση. Ἡ μορφή, ἅπαξ καὶ ἀπομονωθεῖ ἔτσι νοερὰ ὡς καθαρὴ μορφή, τῶχει μέσα της νὰ καθορίζει ἐαυτὴν, τουτέστιν νὰ δίνει περιεχόμενο στὸν ἐαυτὸ της, καὶ μάλιστα σύμφωνα μὲ τὴν ἀναγκαιότητά του –ὡς σύστημα τῶν νοητῶν προσδιορισμῶν.

Ἡ ἀντικειμενικὴ λογικὴ μπαίνει ἔτσι μᾶλλον στὴν θέση τῆς παλαιότερης μεταφυσικῆς, ἢ ὅποια ἦταν τὸ ἐπιστημονικὸ περὶ τοῦ κόσμου οἰκοδόμημα ποὺ ὄφειλε νὰ κτίζεται μόνο μέσω *σκέψεων*. – Ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψη τὸ τελευταῖο σχῆμα στὴν διαμόρφωση αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης, θὰ ποῦμε ὅτι πρῶτα στῆς *ὀντολογίας*⁶³ τὴν θέση μπαίνει ἄμεσα ἡ ἀντικειμενικὴ λογικὴ –στὴν θέση τοῦ μέρους αὐτῆς τῆς μεταφυσικῆς ποὺ ὄφειλε νὰ διερευνᾷ τὴν φύση τοῦ *ens* ἐν γένει –τὸ *ens*, [δηλαδὴ τὸ ὄν], περιλαμβάνει τόσο τὸ *Sein*, [τὸ εἶναι, τὸ ὄν ὡς τὸ γεγονός ὅτι κάτι εἶναι], ὅσο καὶ τὸ *Wesen*, [τὴν οὐσία, τὸ ὄν ὡς αὐτὸ τὸ ὅποιο εἶναι], [49] μιὰ διαφορὰ γιὰ τὴν ὅποια εὐτυχῶς ἡ γλώσσα μας ἔχει διαφυλάξει διαφορετικὲς ἐκφράσεις. – Ἐπειτα δὲ ἡ ἀντικειμενικὴ λογικὴ περιλαμβάνει καὶ τὴν ὑπόλοιπη μεταφυσικὴ μέσα της στὸ μέτρο ποὺ ἐτούτη, τὰ ἐπιμέρους ὑποστρώματα, δανεισμένα ἀρχικὰ ἀπὸ τὴν παράσταση, τὴν ψυχὴ, τὸν κόσμον, τὸν θεό,⁶⁴ ζητοῦσε νὰ τὰ συλλάβει μὲ τὶς καθαρὲς νοητὲς μορφές, καὶ ποὺ οἱ *προσδιορισμοὶ τῆς νόησης* συνιστοῦσαν τὸ *οὐσιῶδες* τοῦ τρόπου θεώρησης. Ἡ λογικὴ θεωρεῖ, ὅμως, τὶς καθαρὲς νοητὲς μορφές ἀδέσμευτες ἀπὸ τὰ ὑποστρώματα αὐτά, τὰ ὑποκείμενα τῆς *παράστασης*, ἐξετάζοντας τὴν φύση καὶ ἀξία τους αὐτὴ καθ' ἐαυτήν. Αὐτὸ παρέλειψε ἢ ὡς ἄνω μεταφυσικὴ καὶ ἄρα δικαίως κατηγορήθηκε ὅτι χρησιμοποιοῦσε αὐτὲς τὶς μορφές *ἀκρίτως, χωρὶς κριτικὴ*,⁶⁵ χωρὶς νὰ διερευνήσει προηγουμένως ἂν [62] καὶ πῶς εἶναι ἱκανὲς νὰ εἶναι προσδιορισμοὶ τοῦ πράγματος αὐτοῦ τούτου, κατὰ τὴν καντιανὴ ἔκφραση –ἢ μᾶλλον προσδιορισμοὶ τοῦ ἐλλόγου. – Ἡ ἀντικειμενικὴ λογικὴ εἶναι ἄρα ἡ ἀληθινὴ κριτικὴ τῶν καθαρῶν νοητῶν μορφῶν – μιὰ κριτικὴ ποὺ τὶς ἐξετάζει ὄχι μὲ τὴν ἀφηρημένη μορφή τῆς προεμπειρικότητος ἐναντι τοῦ ἐμπειρικοῦ⁶⁶ ἀλλὰ αὐτὲς τὶς ἴδιες ὡς πρὸς τὸ ἰδιαίτερο περιεχόμενό τους.

Ἡ *ὑποκειμενικὴ λογικὴ* εἶναι ἡ λογικὴ τῆς *ἔννοιας* –τῆς οὐσίας ποὺ ἔχει ἄρει τὴν σχέση της μὲ ἓνα εἶναι, δηλαδὴ τὴν ἐπίφασή της, καί, ἐντὸς τοῦ προσδιορισμοῦ της, δὲν εἶναι πιά ἐξωτερικὴ, ἀλλὰ ἐλεύθερο, αὐτοτελὲς ὑποκειμενικόν, αὐτοκαθοριζόμενο ἐντὸς ἐαυτοῦ, ἢ μᾶλλον εἶναι τὸ ἴδιο τὸ *ὑποκείμενο*. – Ἐπειδὴ [ὅταν ὀμιλοῦμε γιὰ] τὸ *ὑποκειμενικόν*, εἶναι ἐπόμενο νὰ [δημιουργεῖται] ἡ παρανόηση [ὅτι πρόκειται γιὰ] κάτι τυχαῖο καὶ αὐθαίρετο, καθὼς καὶ γενικὰ [γιὰ] προσδιορισμοὺς ποὺ ἀνήκουν στὴν μορφή τῆς *συνείδησης*, ἐδῶ δὲν πρέπει νὰ δοθεῖ κανένα ἰδιαίτερο βάρος στὴν διαφορὰ ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ, ποὺ θὰ ἀναπτυχθεῖ ἀργότερα ἐντὸς τῆς ἴδιας τῆς λογικῆς.

Ἡ λογικὴ ἀναλύεται λοιπὸν γενικὰ μὲν σὲ *ἀντικειμενικὴ* καὶ *ὑποκειμενικὴ* λογικὴ· ἀκριβέστερα ὅμως ἔχει τὰ ἐξῆς τρία μέρη:

Α'. *Ἡ λογικὴ τοῦ εἶναι,*

Β'. *ἡ λογικὴ τῆς οὐσίας* καὶ

Γ'. *ἡ λογικὴ τῆς ἔννοιας.*

63. Αναφορὰ στὸν Βόλφ (Chr. Wolff): Chr. Wolfius, *Philosophia prima, sive ontologia, methodo scientifica pertractata, qua omnis cognitionis humanae principia continentur*, 1736.

64. Αναφορὰ πάλι στὸν Βόλφ: Chr. Wolfius, *Psychologia rationalis*, 1740· *Cosmologia generalis*, 1737· *Theologia naturalis*, 1739.

65. «*Ἀκρίτως, χωρὶς κριτικὴ*»: *ohne Kritik*. Αναφορὰ στὴν κριτικὴ φιλοσοφία.

66. Die Apriorität [...] das Aposteriorische: Μὲ βάση αὐτὴ τὴν διάκριση ἐξετάζει ὅλες τὶς κρίσεις καὶ τὶς ἔννοιες ἢ φιλοσοφία τοῦ Κάντ. Ὁ Φίχτε προτείνει νὰ σκεφτοῦμε τὴν μετατροπὴ τοῦ *a posteriori* σὲ *a priori*. Αὐτὸ τὸ παράλογο κατὰ τὸν Κάντ ἐγχείρημα προεκτείνει ὁ Ἔγκελς, γιὰ τὸν ὅποιο παύει ἔτσι ἡ διάκριση αὐτὴ νὰ εἶναι καθοριστικὴ.